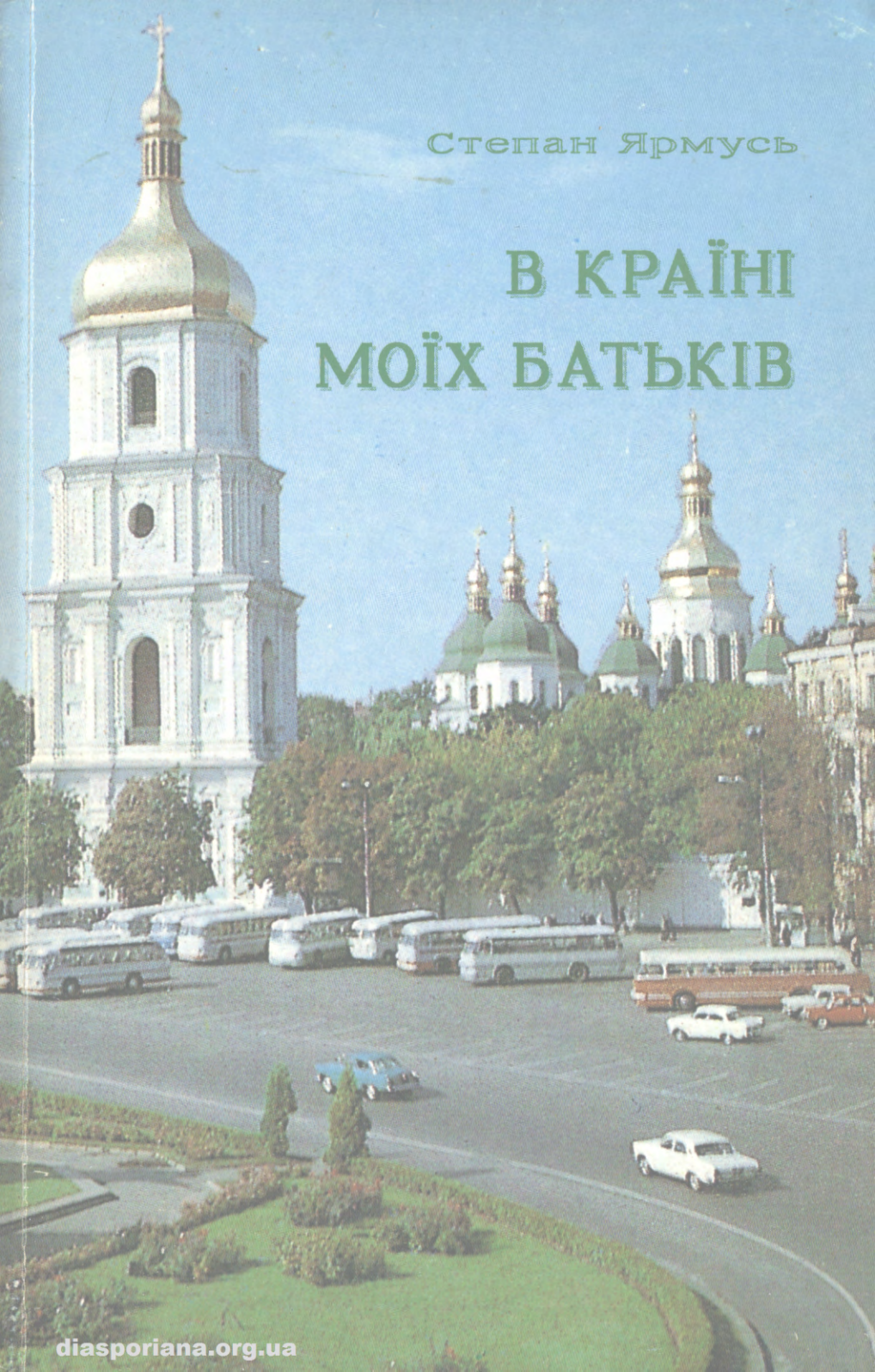

Степан Ярмусь

В КРАЇНІ МОЇХ БАТЬКІВ

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 69

Stephan Jarmus

IN THE LAND OF MY FATHERS

**REFLECTIONS ON VISITING UKRAINE
(May-June 1991)**

Funded by Friends of the Author.

Winnipeg

1991

Canada

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ
Ч.69

Степан Ярмусь

В КРАЇНІ МОЇХ БАТЬКІВ

РЕФЛЕКСІЇ З ВІДВІДИН УКРАЇНИ
(травень-червень 1991)

Накладом друзів автора.

Вінніпег

1991

Канада

***ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 100-РІЧЧЮ
ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ
У КАНАДІ.***

ISBN
1-895360-08-0

З М І С Т

	<i>Стор.</i>
Від автора	9
Вступ: короткий біографічний нарис	13
День Святої П'ятидесятниці	16
Початок подорожі в Україну	19
Політ далі, — ближче до Києва	22
Зустріч з Україною. Мила несподіванка	25
Дальша розмова з братом	29
Виконання припоручень	30
В ресторані готелю "Інтурист"	31
Їзда вулицями Києва. Політ в Чернівці	32
У Чернівцях	35
Спекулянти та нові побутові шоки	36
Ознайомлення з містом і церковним життям Буковини	38
Зустріч з Єпископом Онуфрієм	41
Спекулянт "Саша"	43
Тернопільщина — область моєї рідні	45
Зустріч з ріднею в Тернополі. Священники УАПЦ	46
Дивне психологічне пересвідчення	49
Вид Почаївської Лаври. Турки під Почаєвом	51
Село Лідихів: зміни, могили та інше	54
Рід Ярмусів	61
Стиль життя нашого народу	65
Зустріч з Архiepіскопом Василем у Тернополі	67
Відвідини місця поховання брата Василя	71
Інтерв'ю з видавцями "Благовіста"	73
Богослуження в лідихівській церкві	74
Вручення квітів у церкві	81
Заупокійне моління на цвинтарі	83
Пам'ять про померших	86
Рідне село. Спогади про його минуле	87
Стара хатина. Роздуми про замученого учителя	88
Тасмнича смерть архимандрита Мелітона	91
Ще про родинне і в родині	91
Мої ділові турботи. Подорож до Львова. Спогади	97
Місто Львів	101
Розмова з о. Віталієм Політило і Єпископом Данилом	103
Подорож до Миколаєва	107

Розповідь про міжконфесійну боротьбу	108
Поворот на Волинь і даліше ознайомлення з людьми	114
Подорож до Луцька й зустріч з визначними людьми. Єпископ Миколай	117
Поклін "Козацьким могилам"	123
Підготовка до поворотної дороги	126
Кременець і Почаївська Лавра	127
Директор музею В. А. Бернацький	131
Пам'ятники в Західній Україні	132
Відвідини Почаївської Лаври	134
Салабаї в Лідихові. Прощання	135
Від'їзд з Лідихова, з Радивилова	137
В поїзді "Світязь"	139
Розмова з інженером	140
Останнє прощання з рідними в Києві	141
Несподіваний гість із Львова	143
Відвідини Патріяршої Канцелярії і Патріярха	146
Бовван над Святинями Печерської Лаври	151
Подорож до Канева	154
Кобзар Олексій Чуприна	159
Інтерв'ю: "Справа не одного дня"	163
Кінцеве слово	169
Фундатори видання цієї книжки	173

СПИСОК СВІТЛИН

	<i>Стор.</i>
Автор під яблунею в садибі брата	11
Андрей Первозванный і легендарні основники Києва	18
Церква Св. Андрея в Києв	21
Пам'ятник Володимиру Великому в Києві і в Саскатуні	24
Славний в'їзд Богдана Хмельницького в Київ	27
Вхідна брама до Чернівецького університету	37
Катедральний Собор у Чернівцях	40
Пам'ятник Тарасу Шевченкові в Тернополі	44
Автор з ріднею перед готелем у Тернополі	47
Успенський Собор Почаївської Лаври	50
Хрест-пам'ятник на окраїнах лісів "Карбовщини"	52
Напис "Лідихів" перед в'їздом у село	53
Хрест-пам'ятник і колгоспники на возі	55
Дмитро Ярмусь з родиною	56
На місці зруйнованої Мальчинини	59
Хлопці на тлі будови на Мальчинині	60
Члени Духовенства з роду Ярмусів	62
Свящ. Микола і Мирослава Фільзоф	63
Управа парафії УАПЦ в Радивиліві	64
Рідня автора	66
Архієпископ Василь, прот. М. Боднарчук з автором	68
Гріб Василя Ярмуся	70
Світлини з нагоди інтерв'ю з видавцями "Благовіста"	72
На сходах церкви Св. Миколая в Лідихові	75
Частина парафіян лідихівської парафії	76
Протопресвітер С. Ярмусь в товаристві родини	80
Автор з сестрою Женьою	82
Автор з родиною біля гробу Батьків	84
В'їзд в село Лідихів і хата замученого учителя	89
Одна з кімнат у домі брата Дмитра	92
Збір полуниць з родинної плантації	93
Плантація полуниць	95
Місто Львів. Пам'ятники І. Федоровичеві й І. Франкові	96
Протопресвітер Володимир Ярема	100
Автор з Митрополитом Іоаном у Торонто. Єпископ Даниїл ..	102

Митрополит Іоан промовляє на оселі "Київ" біля Торонто ..	104
Митрополит Іоан з Ієрархією УАПЦеркви в Канаді	105
Вхід у церкву із шатра в Миколаєві	109
Стіна церкви із шатра й гостина в домі Салабайв	111
Митроф. прот. І. Салабай у церкві із шатра	113
Місто Луцьк на Волині	118
Єпископ Миколай і місце масових поховань	120
"Битва під Берестечком" і портрет Б. Хмельницького	122
"Подвиг трьохсот під Берестечком" і музей-заповідник	125
В'їзд у місто Кременець і руїни замку	128
Панорама міста Кременця	130
Ганя Козак з родиною	133
В Патріяршій Канцелярії в Києві	145
Трапезна церква і центр Патріярхії УАПЦ	147
Надбрамна церква і дзвіниця Печерської Лаври	150
Макет Успенського Собору зірваного більшовиками	152
Руїни і залишки Успенського Собору	153
Святині Києво-Печерської Лаври і бовван-істукан над ними	155
Канів. Могила Т. Шевченка і вид на Дніпро	158
Канівський кобзар награв думи авторові.	
Туристи з Вінніпегу	160
Профіль кобзаря Олексія Чуприни	161
Світлина сім'ї Степана Нагорного	162
Пам'ятники синам Української Землі	168

ВІД АВТОРА

Я їздив на відвідини України з групою людей, подорож яких організувала вінніпезька агенція "Менно". Ця подорож тривала від 26 травня до 9-го червня. В її пляні були відвідини Києва, Чернівців, Тернополя, Львова, Ялти і знову Києва. В Тернополі я відлучився від групи і більшість часу присвятив на відвідини сестри, брата і великої нашої родини в с. Лідихові біля Почаєва та в інших довколишніх селах.

З цієї нагоди, в Чернівцях я завітав до знайомого нашої родини, донедавна архимандрита Почаївської Лаври, а тепер Єпископа Чернівецького УПЦ Онуфрія. У Тернополі я був на авдієнції в Архієпископа УАПЦ Василя та розмовляв з священиками Миколою і Богданом Боднарчуками і з Іваном Пилипишиним. В суботу 1 червня обидва священики Боднарчуки, разом з журналістом газети "Благовіст", Ярославом Велиганом, відвідали мене в с. Лідихові і провели інтерв'ю. В неділю 2 червня, разом з місцевим священиком, я відслужив Всенішну і Божественну Літургію в лідихівській церкві.

Я відвідав також місто Радивилів (Червоноармійськ) і зустрічався з управою громади УАПЦ. З ласкавої прислуги моїх племінників Степана Нагорного і Василя Ярмуса я побував у місті Львові і там мав зустріч з Чернівецьким Єпископом УАПЦ Даниїлом і ректором Львівської Семінарії УАПЦ о. В. Політилом. В Миколаєві, біля Львова, я відвідав знайомого свящ. Івана Салабая. В Луцьку мав зустріч з громадським діячем Володимиром Рожком і пані Іриною Левчанівською. Тут я полагодив деякі припоручення від Інституту Дослідів Волині. З В. Рожком ми завітали до Єпископа УАПЦ Миколая і обговорили деякі справи. Повертаючись з Луцька, ми заїхали поклонитися козацьким могилам біля Берестечка. В Кременці я відвідав музей і навів контакт з його управителем В. А. Бернацьким. При повороті з Кременця я зайшов до Почаївської Лаври.

5 червня ввечері, в супроводі тих же двох моїх племінників, поїздом "Світязь" я повернувся до Києва й зупинився в готелі "Інтурист". Тут до мене зайшов несподіваний гість зі Львова, о. Созонт Чобич, який прибув з певним припорученням. В п'ятницю 7-го червня я відвідав Патріяршу Канцелярію в готелі "Україна", де мав розмову з Архієпископом Володимиром (Романюком) та Єпископом Антонієм. Разом з ними ми були на авдієнції в Патріярха Мстислава.

В суботу 8 червня наша група автобусом "Інтуриста" їздила до Канева, де ми зложили у стіп пам'ятника Т. Шевченкові живі квіти.

В Україну і з України ми подорожували літаком "Аерофлоту", політ "Україна". До Вінніпегу повернулися в неділю 9 червня ввечері.

Пропонована Шановним Читачам книжка, "В країні моїх батьків", — це детальний опис моєї подорожі, зроблений на основі денних записів.

С. Ярмусь

Світлина автора біля яблуні, яка виросла з його власного розсадника, подана на попередній (11-ій) сторінці, — була поміщена в "Благовісті" Тернопільсько-Бучацької Єпархії УАПЦ, за серпень 1991 року, з ось цим віршиком до неї:

*Цвіт яблуневий безборонний
На трави інеем осів,
Світанок тихий, ніжні крони
В аквамариновій росі.*

*На це заклечане подвір'я,
До вічних батьківських воріт
Вели його Любов і Віра,
Для нього тут почався світ.*

В КРАЇНІ МОЇХ БАТЬКІВ

Рефлексії з відвідин України

(травень-червень 1991)

Вступ: короткий біографічний нарис

Відколи я був вивезений з України німецькими окупаційними властями 5 липня 1942 року, а зокрема, коли я залишився в Західній Європі по закінченні Другої світової війни, в мене не було виглядів на те, що я ще колись повернуся на Рідну Землю в стані гостя з далекої Канади.

Я народився в Україні 25 травня 1925 року, в селі Лідихові коло Почаєва і за час дитинства й раннього юнацтва мені ніколи й гадка не приходила про те, що мені доведеться прожити життя десь далеко, на чужині. Але сталося, що 49 з 66 років мого життя я прожив поза межами своєї Рідної Землі: в Німеччині, Італії, Англії, а від 1960 року — в Богом благословенній Канаді. Поза Україною, далеко від впливу Батьків й рідні, я dorостав у зрілу людину, працював у положенні невільника в індустріальній конструкції в Східній Німеччині, а до того відбув 6 місяців дійсної в'язниці в Гамбурзі, де й проходив вишкіл індустріального інструменталіста. Згодом, 1944 року, я зголосився добровольцем до українського війська, яке 1945 року було переформоване в першу дивізію Укр. Національної Армії.

Після шестимісячного військового — перше стрілецького, а пізніше гранатометного вишколу — закінчення війни застало нас на теренах Австрії-Югославії. Наша дивізія, по капітуляції, піддалася англійським військовим частинам, які інтернували нас на два роки біля Ріміні, Італія, а 1947 року

перевезли в Англію. Там по різних таборах, працюючи в англійських рільників, ми поділяли долю полонених до 4 жовтня 1948 року.

Після звільнення з полону, я скоро записався на позаочні курси загальної інженерії, але не закінчив їх, бо 1955 року був запрошений на Пастирські Курси британської адміністрації УАПЦ на чужині, що були зорганізовані і переведені в Лондоні. По році зусильної праці, мені довелося успішно скласти іспит і мене скоро рекомендували до висвяти.

По одруженні з Константою Гутон у лютому 1955 року і по закінченні душпастирської підготовки, я погодився прийняти дияконське свячення; але під впливом бл. п. Митрополита Ніканора, 9 вересня 1956 року я був рукоположений у сан ієрея і призначений на душпастирську працю в Лондоні та в інших околицях південної й центральної Англії.

Так я трудився як священник-робітник до вересня 1960 року. Це був час мого дозріння як людини й душпастиря, час практичної й формальної науки (вечірніми курсами) і глибокого пересвідчення, що священникові треба багато більше знання й ерудиції поза те, що йому можуть дати скорочені пастирські курси. Це прозріння довело мене до того, що восени 1960 року британська адміністрація УАПЦ, з благословення Митр. Ніканора, відпустила мене на богословські студії в Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, Канада. Залишивши свою згідливу дружину, Константу, з її матір'ю, я виїхав до Вінніпегу і за два роки посиленої праці в Колегії Св. Андрея 1962 року закінчив чотирорічний курс дипломом Ліценціята Богословія.

У травні 1962 року я повернувся до Англії. В той час, Адміністратор парафій УАПЦ у Великій Британії, протопресвітер Сергій Молчанівський, занедужав, отже мені довелося його заступати. По

об'їзді низки парафій, знайшлися люди, які були готові домагатися у Митр. Ніканора благословити мене на службу Адміністратора. По деякій консультації, Митр. Ніканор погодився, що мені краще зійти з британської церковної сцени і повернутися в Канаду.

Це сталося в листопаді 1962 року. Тут мене відразу чекала праця в Канцелярії Консисторії (за головства в Президії сл. п. о. д-ра С. В. Савчука), в редакції "Вісника", на становищі викладача в Колегії Св. Андрея, 20 років членства Консисторії, 5 років праці на становищі Голови Президії Консисторії, продовження учительської й редакторської праці. Я скоро прийшов до заключення, що людина такого широкого покликання мусить посідати добру освіту. Так ото я, увесь час працюючи, 1974 року закінчив університет, 1977 року закінчив магістерську працю в ділянці клінічного душпастирства на Міжконфесійному Пасторальному Інституті в Вінніпезі й продовжував науку до того рівня, що 1981 року здобув докторат душпастирства. В докторській дисертації мені довелося розробити оригінальний концепт пасторальної антропології.

Вищу освіту я починав пізно й здобував її своїми власними зусиллями, в свій власний час. Правду кажучи, бакалавреат, магістерку і докторат я здобував в украденому часі від дружини, від сина і від себе самого. На те пішли мої вечори, ночі, відпочинкові відпустки і багато нелегко заробленого гроша. Але, якщо б все це назвати долею, то з Т. Шевченком я міг би сказати: "Ми не лукавили з тобою..."

За увесь той час досі вийшло з друку біля 20 моїх праць. А науки я не покидав ніколи. Навіть тепер, я являюся повноправним студентом програми на докторат богословських наук Семінарії Сан Франціско, в якій, після пророблення трьох літніх

семінарів і написання трьох підготовчих праць на загальну тему "Людина в Православній Богопочитанні" (пересічний формат цих праць — 170 сторінок) досягнув рівня кандидата.

Працюючи в ділянці викладача й редактора, я продовжую обслуговувати церковні громади: в Кенорі, Онтаріо — 210 кілометрів на схід від Вінніпегу і то вже понад 20 років та в Північній Манітобі на віддалі 600-700 кілометрів. Повертаючись з Богослуження в Сван Ривер (маленьким літаком) у неділю 19 травня, я роздумував про свою надходячу подорож в Україну і постановив описати цю подорож приблизно так, як була описана подорож Митр. Василя і моя на відвідини Православного Сходу.

День Святої П'ятидесятниці

Неділя 26 травня 1991 р. — Свята П'ятидесятниця. О годині 6:40 ранку мій син, диякон Андрій з матір'ю і його дружиною відвезли мене на летовище. Політом Air Canada 190, летимо до Торонта, — за 10 хвилин посадка. Тоді літаком Аерофлоту, о 3:45, полетимо на Київ. Я їду відвідати сестру, брата і велику родину. Але я не той, яким я залишив дім 1942 року. Я постарів, змінився і багато-чого пережив. Тепер в мене чималий життєвий досвід. А час тепер — 9:45 ранку. Літак — А320, він повний.

З терміналу 2 на термінал 1 у Торонто я переїхав таксівою, бо так було зручніше з багажем. У мене мішок — повний подарунків членам родини. Все для практичного вжитку. Для жінок хустини різної величини та кольору, панчохи, дещо з одєжі; для мужчин — сорочки, шкарпетки, а для дітей — олівці, спортові кепки, солодке для жвачки і т.ін. Я знайшов приймальний стіл Аерофлоту, там залишив великі валізки, а сам сів відпочивати. Але я негайно взявся за свій нотатник.

Нині П'ятидесятниця, надворі дощ. Мені пригадалася одна незабутня П'ятидесятниця з дитинства — з дуже раннього дитинства. Пригадую, — ми були в церкві, — я з покійною Мамою.

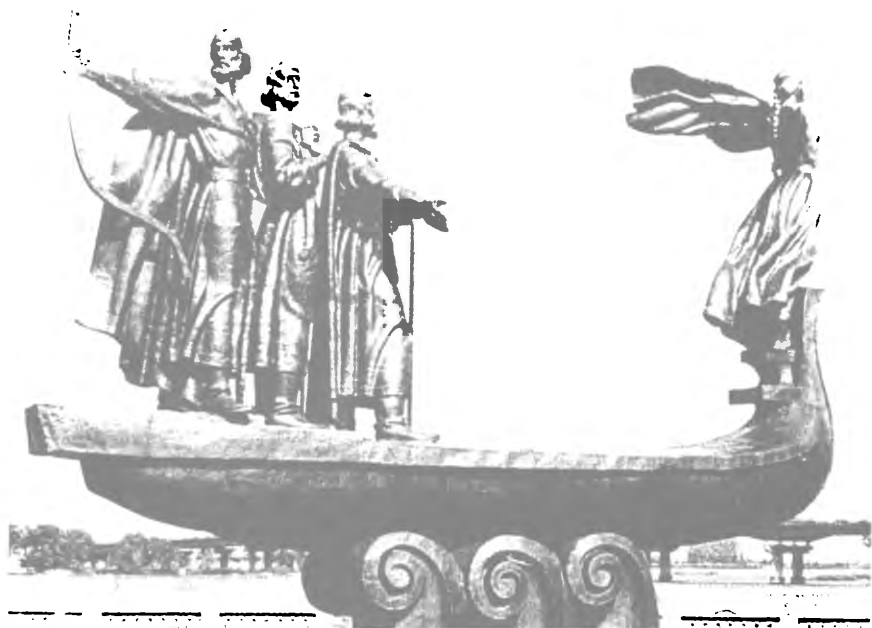
Я своєю дитячою душею не охоплював всієї суті Богослуження. Знаю, що це були Зелені Свята і вся святкова атмосфера торкалася моєї істоти в якийсь надзвичайно приємний спосіб. То була Божественно свята атмосфера і я почувався дуже добре. Пізніше в цей день, пригадується, що я був в гурті інших дітей, вже поблизу хат нашого роду Ярмусів. День глибоко соняшний, теплий, приємний. Навколо нас свіжа зелень, а десь з цієї зелені розливається пташиний спів, що зливається в якусь всеобіймаючу симфонію. А мені здавалося, що це жива природа продовжує святкування Зелених Свят у свій спосіб. Я часто пригадую собі ці блаженні переживання і мене не раз охоплює туга за цим переживанням, навіть жаль, що воно не продовжується частіше й більше. Але це дуже добре, коли людина має спомин про подібні пересвідчення, переживання. Вони не забуваються ніколи.

Ідучи на летовище у Вінніпезі я запитав свого сина, диякона Андрія, де він буде служити сьогодні? Він сказав, що в приписаній йому церкві, — в Соборі Св. Покрови. Я тоді завважив, що це перша П'ятидесятниця за мого священства, якої я не буду святкувати біля Престолу в церкві.

Але ось я сиджу в аеропорті в Торонто. Надворі дощ, а в мене якийсь душевно нейтральний настрій. Але згадка переживань П'ятидесятниці в дитинстві трохи оживила мене. Якось безмовно я зітхнув молитвою за живих і мертвих, і так оприсутнив свою рідню і почав вгадувати, якою буде моя зустріч з сестрою Женьою (Євгенією), братом Дмитром, з багатьма племінниками, двоюрідними братами/сестрами та взагалі — з ріднею.

Апостол Андрей Первозванный ставить Хреста
на Київських горах.

Зображення легендарних основників Києва: Кия, Щека, Хорива
і їхньої сестри Либіді.

Тоді я почав пригадувати собі рідне село, церкву, школу, залишки руїн загадкового замку на схилі гори недалеко церкви і думав, чи подумав коли хто про переведення там археологічних розкопів? Мені захотілося відвідати це таємниче місце в нашому селі, Лідихові біля Почаєва.

Початок подорожі в Україну

По інформативній системі аеропорту проголосили, що подорожні з Торонто до Києва, політу Аерофлот "Україна" можуть здавати свій багаж, замовляти місця на літаку й готувитися до відлету. Люди почали рухатися до приймального стола; вони реєструються, здають багаж і направляються до почекальні, де очікується на вихід до літака і до польоту.

Людей було небагато і ми дивувалися, чому їх так мало. З Вінніпегу нас було одинадцять осіб, але скоро до нас почали долучуватися люди з Ванкуверу, Монтреалу та з інших місцевостей Канади. Коли врешті ми почали ладуватися на літак, — він заповнився.

Першою на літак пішла обслуга: капітан, пілот й стюардеси. Стюардеси у вишиваних блузках і розмовляють українською мовою. З комунікаційної системи розливається українська музика, пісні. На літаку "Ілюшін" 62 великий напис в англійській мові "Air Ukraine" і такі ж написи на паперових підстилках під голови на сидженнях пасажирів. Нам чемно подали мінеральну воду, рознесли фабрично вишиті платочки й оголосили, що скоро подадуть обід. Та вже й пора. Ми піднялися в політ на Шаннон в Ірландії і Київ о годині 4:20, а тепер уже 5:20. Ми летимо понад хмарами, нас освічує чисте сонце, а під нами на землі падає дощ. Стюардеси підвозять і пропонують напитки. Будемо вгощатися. Я попросив собі перцівки і мінеральної води.

Вечеря — дуже добра. Обслуга — українська, чемна. "Шеф" ходить і запитує, чи все добре. І справді — добре. І воно продовжується...

О годині 5:50 ми вилетіли над широке тіло води (з північного боку — земля, із-заду — чисте світло сонця). Показалася ще якась земля, а незадовго — океан.

О годині 6:15 показалася біла й холодна Гренландія. Вона освітлена сонцем. Подорож далі приємна, літак вигідний — місця на ноги доволі.

А ось ще диво: виходять стюардеси, покриті хустками. Вони продають їх та інший крам. Тут уже базар... доляри. Продають усе... навіть ікони. Але все по-українському. По тому всьому, я трохи спав. Проте дівчата-господині розбудили; вони почали бігати з котелками та вгощати нас чаєм. Це о годині 7:30 за нашим часом.

По цій годині стане тихше. Сидячи, я почав думати: Чи знають мої брат/сестра, що я оце в повітряній дорозі, до них у гості? Я написав їм листи, але, чи отримали їх? Я пробував попередити їх; телефонував до Ніли Храмової в Київ і просив її написати братові. Казала, що напише і подасть розклад мого побуту в Україні. Вона — гід (провідниця туристів), отже і знала про приїзд нашої групи заздалегідь.

Скоро я змінив об'єкт роздумувань. Люди надавали мені передач рідним у Києві, Тернополі, Львові, Луцьку, — чи не буде яких неприємностей, перешкод? І таке завдає людині душевного напруження, неспокою. Крім того, яка буде перевірка багажу та всього іншого? Ці процедури бувають нерозбірливо пристрасні, психічно болючі. Я думав навіть про те, як мене, невідомого старця з далекого світу, потрактують рідня-діти?

Але все це настає, воно неминуче близько. День у Києві, два в Чернівцях, два в Тернополі, три

Церква Св. Андрея в Києві.

у Львові з трьома додатковими, що були призначені на Ялту. Ці вісім днів побуту в Тернополі й у Львові — це дні для зустрічей з деякими церковними людьми, а головне — дні для відвідин родини. Та яких відвідин, — ознайомлення з ними! Крім того, перед волинянами Вінніпегу я обов'язався заїхати й до Луцька й нав'язати організаційні стосунки з організаціями на Волині. А хіба можна оминати оселю й Почаївську святиню на Волині?

Я глянув на годинник. Тепер 8:30 вечора за вінніпезьким часом. А тут, над Атлантийським океаном на далекому північно-східному краєвиді починає сіріти-світати. О годині 8:50 (вінніпезький час) нам оголосили опоясатися і літак велетень почав маневруватися для посадки в Шаннон, Ірландія, щоб забезпечитися горючим на дальший політ у Київ. Година 9:00 — ми над землями Ірландії, під нами показалися світла двох міст/поселень. Скоро їх було більше і більше. О 9:12 ми приземлились у Шаннон (Shannon) для заправки літака.

Шаннон — невелике місто в центрі Ірландії. Ми вийшли з літака, випили пива і за годину пустилися в політ знову. Між іншим політ цей з Торонто до Києва — перший цього року. По зупинці в Києві, він завершується в Москві. Але домінація українського етосу в ньому й української мови між обслугою — несподіване явище. Виявляється, що вони тут — зокрема адміністративна сторона, стараються заімпонувати людям обслугою, — отже думають комерсійно, тому то користуються виключно українськими пластинками. До Києва рушаємо о год. 10:25, час полету 3 години і 40 хвилин.

Політ далі, — ближче до Києва

О годині 10:50 зійшло сонце. А о годині 11:25 подають сніданок: смажені яйця, бекон, овочі і ін.

Як кожного разу, пожива гаряча, добре збалансована й смачна. І тут наявне зусилля виробити добре ім'я Аерофлоту, заохотити людей. Алкогольні напої пропонують постійно і мають добрий вибір. Літак летить; до Києва нам залишилося біля дві години лету.

Я хотів окреслити свої психологічні почування і вони справді ніби підносяться, якимось назрівають, але особливими їх, крім раціональними, окреслити не можна. Це назрівання може наступити пізніше, — при перших ступнях на землю України, при зустрічі з людьми, яких я не бачив 49 років. Але як хотілося б при першій зустрічі із столицею-серцем України, якимось в особливо живий — чутливий спосіб проказати: "Києве мій", а Україні: "Земле рідна", а рідні: "Та ви ж тієї самої плоті й крові, що я!"

Як би я хотів дати правильне вираження цим небувалим, неповторним моментам; як би хотілося нічого не переочити, не змарнувати. Київ, Україна, рідня, рідна земля мусять викликати особливе враження, збуджувати особливі переживання й настрої.

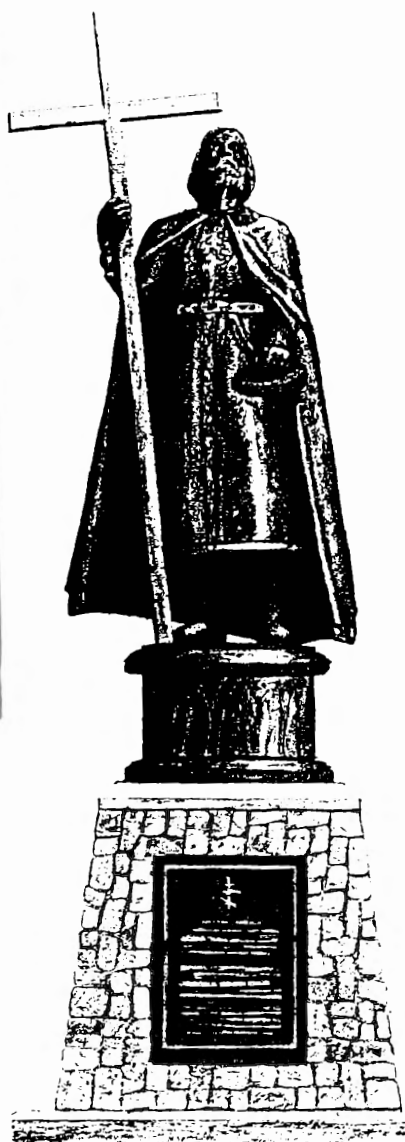
У нас просили митних декларацій. Я виповнив англомовний бланк, але один із службових Аерофлоту захотів цієї декларації в українській мові, бо "На що ж ми їх для вас виготовляли?" Отже, треба було переписати цей документ в українській мові.

Ось оголошують, що за 25 хвилин літак має приземлитися в аеропорті поблизу м. Києва. Приготовляємося. Приземлення здійснене і ми готовимося до виходу з літака. Виходимо і я опускаюся по східцях і вперше після 49 років ступаю на Землю України, в аеропорті "Бориспіль" у Києві. Небувала хвилина. Нас направлено в приймальний зал. Тут, то там видно службових міліціонерів та членів служби аеропорту.

Пам'ятник Св. Володимиру
в Києві, над Дніпром.

Зправа: пам'ятник Св. Во-
лодимиру в Саскатуні, Ка-
нада, поставлений на від-
значення 1000-річчя Хре-
щення України в Святю
Православну Віру.

В будинку аеропорту ми перейшли перевірку документів і нас автобусами перевезли в будинок, де перевіряють багаж та здійснюють вимоги митних законів.

Коли я вступив у будинок аеропорту, тут відразу спостеріг і відчув атмосферу іншого світу. Тут бракує звичайної нам у Канаді чистоти, порядку, а відчувається суворість режиму. Але, обсервуючи службу й рухи міліціонерів, вони в мене, чомусь, викликали скоріш відчуття гумору, ніж звичної цій інституції атмосфери терору й страху; вони ніби невідомі своїй ролі.

Починається повільний, довгий рух з валізками до митної станиці і особистої перевірки пасажирів. Чекання своєї черги тяглося довго. Воно обдавало то відчуттям своєрідного пониження, то зневаги, але такі тут встановлені порядки. А як би хотілося, щоб в Україні вони були інакші, щоб більше відповідали тому світові багатих вражень, які є такі своєрідні традиції цьому наперекір усьому дійсному — завжди аристократичному духові Києва! З ним будемо ознайомлюватися пізніше.

Зустріч з Україною. Мила несподіванка

Час чекання на митну перевірку був нагодою для психологічної підготовки до зустрічі з Україною, але я не сподівався, що вона буде такою, якою вона сталася.

Підходячи до митного урядовця, я завважив, що біля виходу появилася знайома мені особа, з якою я познайомився під час її побуту минулого року в Вінніпезі: Ніла Храмова. Вона завважила мене і показала знаки радісного вітання.

Я зрадів присутністю привітного обличчя; я також завважив її знаки в бік виходу з митного будинку і поглянув у цей бік. На моє превелике здивування я завважив палаюче з радості обличчя

мого рідного брата, Дмитра. Його виснажено-аскетичний вигляд обдав мене полум'ям невимовної радості й таких же хвилювань.

Закінчивши процедуру, викликану митним офіцером, я направився до виходу, до зустрічі з братом та з невідомим мені молодим чоловіком; у нього ніяких рис нашого роду я не завважував, але рідність цієї особи я відчував дуже сильно. Він чорнявий, сильної будови, а коли я попався в його палко-сильні обійми привіту, він називав себе моїм теском, Степаном, й заявив, що він син моєї сестри Жені (Євгенії) Нагорної. Звільнившись від обіймів цього милого й високо зворушеного племінника, я перейшов в обійми мого зболеного життям і працею рідного брата, Дмитра (Мітьки). Тут — вулкани радості, обіймів, цілувань.

Я вітався із залишеним 49 років тому хлопчиною, а сьогодні дійсним патріархом нашого роду, Ярмусем Дмитром Онисимовичем. Яка несподіванка! Я думав, що стрінуся з ним у Тернополі, або Львові, або в рідному Лідихові; а він, сердега, не витримав і в товаристві племінника Степана (Стьопи, як колись називали й мене) приїхав, щоб товаришити мені в перших стопах мого ходу по Землі України — країні моїх батьків, — до самого Києва.

З Дмитром наша перша розмова була за посередництвом обіймів, упевнюючих потисків. Я безмежно зворушений, духово піднесений, але все-таки не міг не засвоїти відпечатування на собі кістяної структури рідного брата. Він такий виснажений, тонкий. Ярмусі, переважно, люди сильної структури. Дмитро внаслідував структуру роду нашої покійної Матері, Євфросинії, яких і прозивали "Кобасюками"; але Дмитрова тілесна будова і серед Кобасюків — аскетично бідна.

Племінник Степан нагадав, що він має для мене квіти і вручив їх мені. Ми зібрали мій багаж, вий-

Славний в 'їзд Богдана Хмельницького в Київ.

шли з митного будинку і нас направили до автобусів "Інтуриста", якими мали переїхати до готелю "Інтурист" у Києві.

Ми втрюх зайняли останній ряд місць автобуса, вели палку розмову, але я завважив, що в третій ряд перед нами сів середнього віку чоловік. А він людина таких рухів тіла, переважно голови й очей, що відразу видно, хто він є і в чому зацікавлений. Збагнувши, що ми свідомі його присутності, цей слуга системи, яка не готова перестроїтися зовсім, зробив найкраще і при першій зупинці автобуса вийшов.

Ми в'їжджаємо в справді аристократичну красу Києва, але я не дуже звертав увагу на інформативну мову привітної провідниці (гід) "Інтуриста", а був опанований бажанням і konieczністю розмовляти з представниками мого роду. Ми розмовляли добірними короткими обмінами про найголовніше, про найперше, про все. Ми обіймалися, розмовляли потисками рук то з племінником, то з братом.

Київ відомий їм добре. Дмитро відбував тут військову службу, Степан учився; вони обидва, з нашим покійним Татом-дідом Онисимом Ярмусем привозили свої городні продукти сюди на базар. Тато ще до революції працював у Києві поштовим урядовцем. Тому, коли я завважував якісь важливіші, або імпресивні архітектурні об'єкти, — вони мені все пояснювали, про все інформували. Але на ознайомлення з Києвом буде три дні під кінець гостини в Україні. А Київ — то місто, яке дише багатим минулим.

Автобус підвіз нас до готелю "Інтурист" на вулиці Госпітальна ч. 12. Нас примістили в кімнаті 632, на шостому поверсі, а моїм співмешканцем став Гнат Калинюк з Вінніпегу.

Дальша розмова з братом

Наша подорожня група обідала в ресторані готелю, а я обідав з рідними гостями з Волині. По обіді групу взяли на ознайомлення з Києвом, а я залишився виконати послуги людям: доручити декому листи, передачі, поробити контакти для зустрічей з церковними людьми та побути ще трохи з Дмитром і Степаном, — наговоритися з ними. Нам також треба було поробити пляни на зустріч з широким родом Ярмусів.

Ми говорили про багато речей родинного, церковного, політичного й особистого значення. Я пізнавав свого брата Дмитра, ознайомлювався із справами роду і багато чим радувався. Мене тішила зарадність членів нашого роду, їхня родинна добродушність, ерудиція Степана і його очевидна національна свідомість. Прикро мені було довідуватися про стан здоров'я сестри Жені, про ранню смерть сестри Марусі, про смерть обидвох швагрів, — Петра Пасічника і Василя Нагорного, що загинули на війні, про здоров'я і кончину Матері, про те, як наш старець-Тато опікувався внуками-сиротами, за що вони тепер його шанують і згадують його батьківську любов, посвяту, роботу.

Бачите, за нашу коротеньку зустріч треба покрити те, що діялося, творилося й переживалося за півстоліття. Мої гості виїхали (поїздом) на Волинь пізно ввечері. Я залишився для полагодження різних обов'язань та справ і впланувати дещо. Коли ж до кімнати повернувся Гнат, ми незадовго пішли відпочивати. Я міцно заснув, але о годині 2:45 збудився; збудився й Гнат. Ми стали розмовляти і так пролежали годину. Потім сон напав знову. Але о годині 5:45 я встав і почав готувитися до нового дня. О годині 6:00 з радіоапарату розійшлася ранішня будильна музика, мельодії "Рева та стогне Дніпр широкий". На мене ця новина зробила особливо приємне враження.

Виконання припоручень

Згідно з встановленою практикою, я, зібравшись, почав працювати над записом подій, що сталися до цього часу. На побут у Києві було небагато часу. Десь по годині 7-ій я рішив потелефонувати до свящ. УАПЦ о. Петра Бойка. Мої повторні спроби пов'язатися з ним з Вінніпегу були безуспішні. Сьогодні вранці він підніс телефонічну трубку на мою першу спробу. Упевнившись, що це дійсно він, я сказав йому, хто я є і чому турбую його так раниньо: мені треба було стрінутися з кимсь з провідних людей УАПЦ, включно з Владикою Володимиром. Голос о. Петра заспокоїв мене, що зустріч мені влаштує, а коли саме нам зустрітися договоримося, коли я повернуся до Києва з відвідин Західної України.

Перед виїздом з Києва до Чернівців мені треба було виконати двоє доручень — передач з Вінніпегу. Сталося, що одна жінка постукала в мої готельні двері о годині 8:30. Ми ознайомились з нею, я передав їй пакуночок-конверт і був задоволений з цієї зустрічі. Завваживши, що вона застала мене при праці, вона скоро вийшла. Але як вчора з одним відвідувачем пізно ввечері, так з цією жінкою сьогодні вранці, я таки порушив справу наслідків чорнобильського ядерного вибуху. Я довідався, що ця апокаліптичних розмірів аварія сильно турбує людей, а втім київлян, але в народі немає іншого виходу, як жити з її наслідками, бо іншого виходу немає.

До Києва приїджає багато закордонних комісій; вони вивчають заіснувавший стан, стверджують, що ця аварія є випадком глобальних масштабів, а її жертвам заявляють допомогу. Урядові власті ССРСР і України аж так багато цій катастрофі уваги не проявляють; але народ мусить з її наслідками жити. Хоч правдою є те, що літні вакації (канікули) для нижчих кляс шкільних дітей київські власті приско-

рили на кілька тижнів, щоб вивезти дітей в райони з чистою водою і чистим повітрям, бо радіація в Києві — дійсно зависока.

Я, попрацювавши над своїм нотатником ще хвилин двадцять, зійшов надолину (на перший поверх), бо о годині 9:00 нам мали подати сніданок. Але я ще підійшов до входу в готель і на моє очевидне здивування у дверях побачив дві жінки; це мати дівчини, яка передала їй посилку з Вінніпегу, а друга пані Мая, з якою я познайомився у Вінніпезі минулого року. Ми познайомилися, обмінялися кількома думками, я передав матері передачу від її доньки і запевнив її, що з донею все добре. Пані Мая запитувала дещо про знайомих їй людей і ми домовились зустрінутися ще раз, по повероті із Західної України.

В ресторані готелю "Інтурист"

Мої друзі подорожні пішли в ресторан і почали снідати. Пішов і я. Але для мене не було готового місця. Я підсів до вільного столу, покликав одного обслуговувача і поінформував його, що я готовий снідати. Ця заява була для нього очевидною несподіванкою, але він мене обслужив. Виходить, що навіть маленьке опізнення виводить обслугу з рівноваги.

Як би сказати щось про готель "Інтурист" у Києві, — він новий; його побудували поляки і на перший погляд він обдає очевидним враженням. Але, наприклад, поведінка обслуги в ресторані надто штивна: їй бракує практики психологічного й професійного характеру. Їм треба бути більш привітними, а так навіть самі гості-туристи почуваються з ними невігідно. Але з набуттям практики та з ознайомленням з манерами людей цей стан виправиться.

Щождо самого готелю, то він нагадував мені комічного велетня "Цар-пушку" в Москві. Ця гармата справді велика й імпресивна, але стріляти з неї неможливо; інженери не продумали її практичної ефективності до кінця. Таким у Москві виявився "Цар колокол". Своєю спорудою він справді великий, але дзвонити ним не можна... він просто завеликий.

Так само, скажемо, устаткування кімнат готелю "Інтурист" у Києві — очевидно імпресивне, але хто хоче взяти душ у лазничці своєї кімнати, — мусить бути дуже обережним; інакше вода душу може залляти не тільки саму лазничку, а навіть готельну кімнату. Таке саме можна сказати про готель "Черемош" у Чернівцях (в якому оце закінчується цей запис). Але з цим — почекаємо.

По сніданку я ще стрінувся з пані Нілою Храмовою. Побуваючи в Вінніпезі минулої осені, вона познайомилася з моєю дружиною, згадувала зустрічі з нею й розпитувала про свого сина, який навчається в Колегії Св. Андрея в Вінніпезі. Пані Ніла — працівниця Інтуриста. Вона приємна й цікава людина, — повна різних підприємчих ресурсів. Взагалі пані-гіді в Україні зробили на мене дуже миле враження: знанням мов, ерудицією, навіть перейняттям манер людей західної культури.

Ізда вулицями Києва. Політ в Чернівці

Мені треба було готувитися в політ до Чернівців. Я розпрощався з Нілою і відійшов. Ми забрали ручний багаж з собою, а тяжчі валізи з кімнат забрала готельна обслуга. Заладувавшись на автобус "Інтуриста", ми пустилися в переїзд вулицями Києва до міського аеропорту "Жуляни". Нашою провідницею-гідом була Світлана Максимова, також першорядна провідниця. Ми їхали вулицями цього міста вславленого на весь світ. Це — правда. Від Києва немає кращого міста на світі. Своім роз-

положенням над Дніпром, своєю історією, своєю природою і всім своїм архітектурним й естетичним багатством. Київ — місто живе; воно не тільки таким видається; воно дійсно живе й пульсує фонтанами старовини. Це фонтан вічного духового багатства на кожному квадратикові його підсоняшного обличчя.

Київ старий, Київ гарний, Київ справді золототверхий. Це мабуть тому, перебуваючи лиш хвилино в Києві, мене безперестанно переслідувала й тиснула, отже глибоко поражала нав'язлива думка, висловлена в структурі пісні "Києве мій!..." Чи це не тому наш велетень Шевченко заповів — залишив нам такий зворушливий похоронний заповіт?... А наші недруги додумалися сказати, що Україна — то тільки ідея, це мрія, це поетична пісня. Я не можу і не хочу сказати на це більше, як тільки те, що вони, егоїстично, ні українців, ні України краще не пізнали, не зрозуміли. Вони просто дивилися на неї тільки своїми егоїстичними очима й розцінювали все з точки зору свого шовіністичного інтересу. Тому, щоб встояти на своєму властивому рівні, нам залишається цей шовінізм переочувати й великодушно пробачати. "Не відят бо, что творят".

Іхати вулицями-бульварами Києва перший раз — це неабиякий привілей з розрахувань патріотизму; більше, це виняткова душевна нагорода, це великий дар. Наша гід, Світлана, прояснило нам шлях у панораму цього чарівного міста своїм майстерним поясненням всієї генези й задумів кожного кварталу міста та його об'єктів — усе в русі їзди до аеропорту. Всі ці мережі зустрічали нас, минали нас й утікали з очей немилосердно швидко. Мене лише потішала свідомість, що після відвідин Західної України нам благословиться насолоджуватися Києвом знову і то не в скоро проминаючій тісноті часу скупой півгодини, а на протязі трьох днів, — від шостого до дев'ятого червня. Але повної природної краси Києва нам уже не бачити.

Славні каштани вулиць та бульварів міста вже відцвіли.

Відвідувач Києва не може не завважити ще й іншого його образу, який залежить від господарського догляду міста, — та й не тільки міста, а всієї країни. Це відсутність догляду над виглядом бульварів, усяких зарослих площ, відкритих місць у парках та травників. Вони зарослі високою травою, бур'яном, закидані різним сміттям, що глибоко обезцінює очевидну структуральну аристократичність міста і то — звичайним недбальством його господарів. Київ повинен бути "неначе писанка місто" і таким він може бути.

Крім водія, нас, з гідом, тільки вісім осіб на автобусі. Проїзд вулицями Києва закінчується швидко, — автобус став біля будинку аеропорту "Жуляни". Це була назва села, на якому тепер аеропорт міста. В аеропорті все старе й запущене, — все віддає специфічним країні запахом, який проймає подорожніх та їхній багаж і який стає пізніше свідком того, звідки хто повертається в Канаду, чи десь інде. В такому стані будинки аеропорту і всі його відділення, одяга службових людей, автобуси й самі літаки.

Ми погрузилися на невеликий літак, що використовується для перевезення людей по країні; літак був майже заповнений людьми різного етнічного складу, але панівна мова між ними — російська. Навіть у Києві урядова й готельна обслуга користується російською мовою; коли ж їх присилувати, — вони починають говорити мовою українською. (Але коли ми в понеділок у Чернівцях йшли до ресторану на вечерю і до нас у ліфті долучилися три молоді чоловіки, а я запитав їх "Ну що, поголодніли, хлопці?" — один з них вдавав, що він не розумів мене і сказав мені говорити "па-русскі". Сказавши йому коротко "Ідіть ви к чорту!" наша роз-

мова на тому й стала. Правда, мій співбесідник заважив, що в мене польський акцент).

Коли наш літак пустився в розгін для початку політу, можна було відчутти, що й поверхня аеропортних трас потребує направи. Але ми піднялися в хмарні простори, — літак узяв курс на Чернівці. Мої друзі-подорожні скоро вступили в розмову з іншими пасажирами і ті скоро з російської переходили на українську мову. А я — заснув; мене розбудив стукіт коліс літака об цемент на трасі буковинського аеропорту.

У Чернівцях

Буковина привітала нас холодним дощем, але нас потішали тим, що в Карпатах гірше, — там випав сніг.

В автобусі (в аеропорті), що мав завезти нас до готелю "Черемош", зустріла нас чернівецька гід, Зоя Данилович, — також першорядна проводирка; то вона привітала нас на землі "Зеленої Буковини". Вона також добре вишколена, ввічлива, володіє принаймні трьома мовами — людина гідна признання, ерудиції та дару слова.

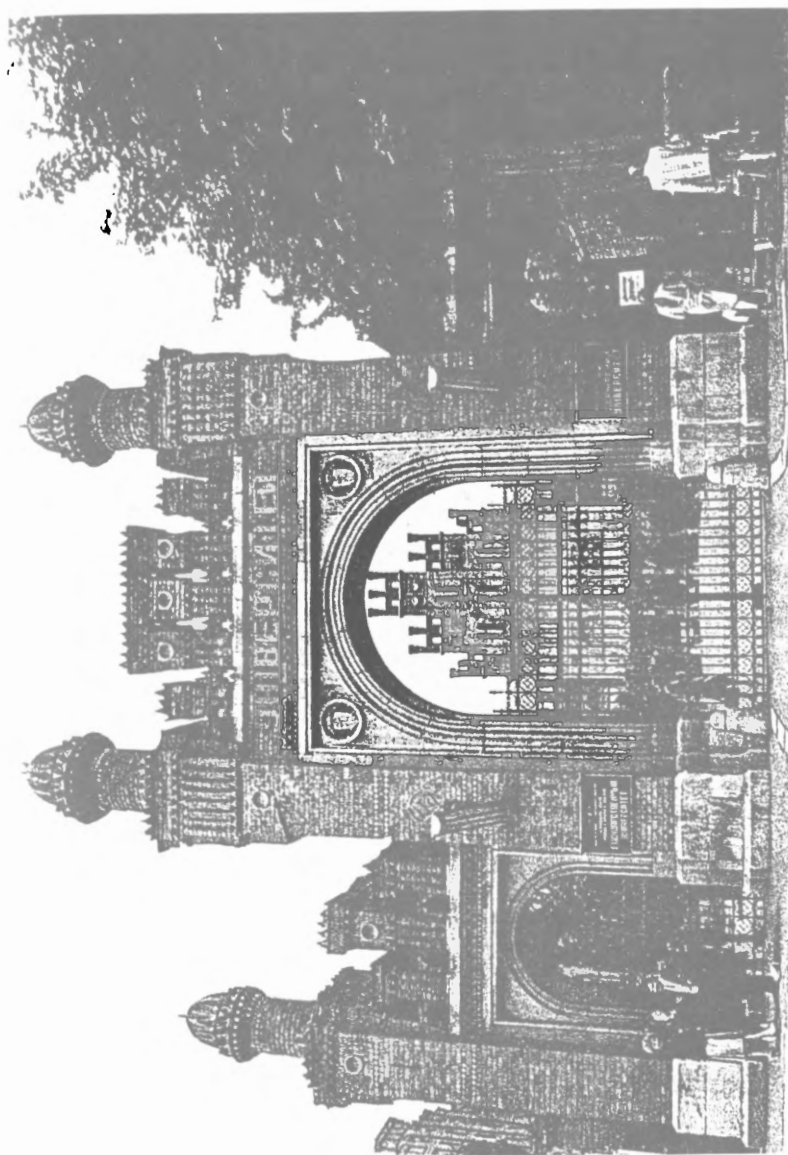
Чернівці — старе, але гарне місто, в якому біля 260 тисяч мешканців, переважно українців. Але є в ньому видима присутність румунів, поляків і росіян. Про те Чернівці — найбільш зрусіфіковане місто Української республіки. І так, наприклад, УАПЦ, що має в Чернівцях свого Єпископа Данила, нараховує лише чотири парафії, а решта православних буковинців, що становлять 160 парафій, — входять в юрисдикцію Митрополита Філарета, Київської Митрополії Московської Патріярхії. Цю Митрополію недавно названо "Українська Православна Церква". Але саме місто Чернівці — гарне, це столиця найменшої Української області, а всіх їх разом — 25.

Спекулянти та нові побутові шоки

Готель "Черемош" належить до системи "Інтуриста", готель новий — його будували поляки й мадяри; він великий, побудований з позначенням габсбурської культури. Тут місце перебування закордонних туристів і центр діяльності своїх і закордонних спекулянтів. Це поразка новина для нас, але вона розвивається вільно, — ніби допускається місцевими властями. І так, наприклад, обмін закордонної валюти, постачання рідкісних речей та споживчого матеріалу — в руках спекулянтів.

Згідно з розміщенням нас у готелі я знову поділяв кімнату з Гнатом Калинюком з Вінніпегу. Незадовго ми пішли на обід. Тут ми дуже скоро зорієнтувалися, що як обслуга в ресторані, так і вибір харчів в Чернівцях багато кращі, ніж у Києві. По обіді, ми групою, під проводом Зої Данилович, поїхали автобусом Інтуриста на ознайомлення з деякими об'єктами міста. Перше були оглядини Чернівецького Державного університету, який був побудований як приміщення Чернівецької Православної Митрополії.

Через дощ і надмірну втому я на ознайомлення з університетом не ходив. Але, коли наші йшли оглянути музей університету — покликали і мене. Я пішов і ввійшов у музей першим. Музей Чернівецького університету — це Семінарська церква колишнього теологічного факультету, що приміщувався в корпусі будинків Митрополичої резиденції. Тут я зазнав першого в цій подорожі психологічного шоку. Перейшовши поріг дверей до церкви, я побачив дуже гарно розписаний іконостас і просто відрухово перехрестився. Але мене негайно обняв звук музики, який вигравав мільодію пісні "Рече та стогне Дніпр широкий". Я зупинився, трохи постояв, відійшов від цієї несподіваної ду-

Вхідна брама до Чернівецького університету.

шевної наруги і пішов далі оглядати цю багато розмальовану, але грубо знасилувану церкву. Тут мені стало соромно, що в нашому краю досягнуто аж такого рівня духового упадку. Та вже нехай би і стояв цей понурий свідок духового рівня людини XX століття, — але чому тут ображувати людей звуками нецерковної музики?

Я не уявляв собі, щоб совєтська людина зазнала аж такої духової деконструкції, щоб не відчувати, що колядки в серпні зовсім не сприймаються людьми, які ще знають місце різдвяної традиції. Але саме співом колядки "Добрий вечір тобі, пане господарю" почався був пару років тому, в Вінніпезі, концерт однієї музичної групи з України; і щедрівками недовго після Пасхи діти з України вітали нашого Митрополита в Вінніпезі цього року. Це доказ того, що перебудова, свобода совісті і релігійного ісповідання, чи ні — в духовому світі українська людина нашого часу зазнала такого корінного перевороту, що вона вже й при добрій вірі й вдавання манер переміни не свідомо ні самої себе, ні того, що вона діє.

Замість перебудови й переорієнтації, совєтська людина переживає стан психологічного розгублення і це розгублення помітне навіть в такій інституції, як совєтська міліція; мені здається, що ці люди вже несвідомі своєї ролі в системі держави, — навіть самого суспільства. Совєтська міліція поводитьсь якось нерішуче й непевно і це мабуть тому в Україні так швидко, але загрозливо розвивається вищезгадане явище — спекулянство.

Ознайомлення з містом і церковним життям Буковини

Вівторок 29 травня — повний день для ознайомлення з вибраними об'єктами міста. Але в мене були інші завдання; я відлучився від нашої групи і

почав шукати можливостей зустрітися з церковними людьми. З Єпископом УАПЦ Данилом, що є Архiereєм Чернівецько-Хотинської Єпархії я не міг пов'язатися, бо, як пізніше довідався, він виїхав на службові відвідини Львівської Єпархії.

Мені вдалося пов'язатися з однією жінкою, але й з цього контакту нічого не вийшло, бо коли вона прийшла до готелю "Черемош", то ніхто при приймальньому столі не додумався поінформувати її, що наша група в той час вечеряла в ресторані. Ірина Онуфрійчук потелефонувала мені пізніше, але ми тільки обмінялися привітаннями, деякими короткими вістками, а про УАПЦ вона не могла будь-чого сказати.

Не маючи ніяких інформацій про православних у Чернівцях, я почав розпитувати кого міг, щоб довідатися, де є центр Буковинської Єпархії РПЦ, бо мені треба було зустрітися з її Єпископом Онуфрієм. Діставши інформації про місце положення двох церков, я почав довгий безрадний процес виклику таксівки. Побачивши, що я витрачаю на це багато часу, одна з готельної адміністрації рішила послужити мені готельним автом. Я радо погодився.

Водій готельної "Волги" підвіз мене до однієї великої церкви, що є в стані ремонту, й сказав, що це Катедральний Собор Єпископа Онуфрія. Єп. Онуфрій — недавній архимандрит Почаївської Лаври, з яким у нас були листовні контакти і який близько обізнаний з родом Ярмусів. При вході до Катебри я зустрів одного священика, але він десь спішив і спрямував мене до церковного старости, який був у процесі якоїсь розправи з людьми, що товпилися навколо нього. Він запитав мене, чого мені треба, на що я відповів, що мені треба зустрітися з Владикою Онуфрієм. Староста сказав, що він має їхати до Владики, отже я можу з ним

Катедральний Собор в Чернівцях, Буковина.

під'їхати. Цей староста — 50-ти років буковинець, але розмовляє зо мною кострубатою російською мовою. Я говорив матірною мовою і згодом заставив його перейти на цю мову також.

Зустріч з Єпископом Онуфрієм

Староста заїхав на подвір'я між церквою і будинком, який є адміністративним будинком Єпархії. При вході я завважив, що перед будинком і в його коридорах довгеньким рядом товпляться люди: миряни числом 40-50 душ та маленькі групки священників. Всі вони, як колись в канцелярії Атенської Архиєпископії, добиралися до столів Єпархіяльних канцелярій у справах різних парафіяльних потреб, проте сам вид їхнього мовчазного стояння в черзі обдавав мене неприємним враженням.

Коли пізніше я запитав Владику Онуфрія, на що ці люди тут чекають, — він поінформував мене, що вони приїжджають до Єпархіяльного Центру по ладан, вугілля та по інші потреби для церковного вжитку. Що кому дати та якої кількості, — вирішає Єпархіяльний Єпископ; він не розпоряджає задовільними запасами, тому часом встановляє такі приділи, аби людей не відпускати з нічим. І навіть ці пояснення Владики були сумною вісткою для мене; у нашому випадкові, таке "судівництво" в об'єм єпископських відповідальностей не входить.

Коли ми проходили біля групки священників, староста знайомив мене з ними, але факт, що я священник Української Православної Церкви Канади приводив їх до очевидного здивування.

Староста пропихався між чекаючими людьми, наказував їм пропускати мене вперед, ті якось мовчазно споглядали на мене і так я знайшовся перед дверима кабінету Єпархіяльного Архиєрея Буковинської Єпархії "Укр. Православної Церкви". Факт, що тут послуговуються тільки російською

мовою та саме те, що мене ведуть до Єпископа без стояння в черзі приводив мене до неприємного почування; я проходив уперед. Але й тут, щоб прискорити мою зустріч з Владикою Онуфрієм, з його кабінету випросили чоловіка, який режимово стояв перед його столом, а впустили мене.

Єпископ Онуфрій — добре ознайомлений з моїм іменем і з деякими моїми книжками. Він також добре ознайомлений з нашим родом, особливо з моїм братом Дмитром, отже прийняв мене охоче. До поставлення його в Єпископи, Онуфрій був архимандритом Почаївської Лаври; тоді він сам та манастирський бібліотекар ієромонах Мелетій подбали про те, що їхня бібліотека набула чимало книжок українського змісту, які посилалися в Україну референтурою допомоги Україні при Консисторії нашої Церкви. Популярними там стали праці Митрополита Іларіона та книжки про Унію.

Єпископ Онуфрій запитував про нашу Церкву, але я скоро звузив тему наших розмов до церковних подій в Україні, до факту проголошення Православної Церкви в Україні автокефальною та до встановлення Українського Патріархату. Мій співбесідник погоджується, що Православна Церква в Україні заслуговує Автокефалії і Патріархату, але, на його думку, ці речі добуваються правильним шляхом, а не в спосіб церковної революції, що завжди веде до очевидних канонічних санкцій. Крім того, Владика Онуфрій сказав, що місія Церкви не полягає в заспокоєнні політичних аспірацій народу, а перше — у веденні людей до спасіння. В проголошенні УАПЦ він добачає політичні розрахунки людей малої віри, не більше.

Зважаючи на обідній час, на людей, коштом часу яких відбувається моя аудієнція з їхнім Єпископом, а зокрема на те, що ціль моїх відвідин була задоволена, я попросив його благословення і

вийшов. Правда, я жалів, що ієромонах Мелетій, колишній бібліотекар Почаївської Лаври, який переїхав з Єпископом Онуфрієм до Чернівців, — був відсутній, бо виїхав у церковних справах до Греції.

До готелю "Черемош" мене відвіз рідний брат Єпископа Онуфрія. Що ж до Єпископа Онуфрія — він є син Буковинської Землі, людина лагідної вдачі, вихованець богословських шкіл Московської Патріархії, очевидний любитель Буковини, а як на ченця-єпископа, — Онуфрій не робить враження українського патріота. Але він розмовляв зо мною тільки по-українському, а на полицях його бібліотеки стояли: "Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді", "Українська Церква" Митрополита Іларіона, календарі "Рідна Нива" і ін.

Спекулянт "Саша"

По обіді 29 травня, я на оглядини Чернівців не йшов, а пішов тільки до "Каштана", хоч нічого особливого там не знайшов. Я без успіху шукав танцювальних чобіт для невістки Христі в Києві; шукав - запитував про них і в Чернівцях, але, як всі інші, крамниці на такий крам скрізь порожні. Та й так, тут купити не можна нічого. Можна тільки "набути".

Цього дня ввечері наша група не виходила нікуди; 30 травня ми мали переїхати в Тернопіль, отже до того переїзду треба готуватися. Ми це зробили; в цей же час нам не переставав докучати спекулянт "Саша". Він пропонував нам все, — навіть комерсійно-індустріяльні можливості. І цьому родові людей все можливе, все доступне — навіть валізочка банком опакованих в'язаночок рублів у банкнотах. Ми з Гнатом покористувалися послугами "Саші" тільки до міри дрібних потреб, а решту вечора провели насолоджуючись телевізійною виставою п'єси "Назар Стодоля".

Пам'ятник Тарасу Шевченкові в Тернополі.

Поставлена чернівецькою театральною групою в музично-драматичному театрі імені Ольги Кобилянської в Чернівцях, — вистава ця зробила на нас дуже приємне враження. Пізніше, ми з Гнатом дискутували цю п'єсу і її значення для нашого народу в цей час. Гнат дуже мило прийняв те, що артисти "вже й хрестики носять" та завважив, "як сильно Церква єднає людей навіки".

Я довго думав про глибину і силу вислову морально розложеного батька, який ставив всякі перепони своєму майбутньому зятеві, а в кінці, переможений рішенням дітей, промовив до нього: "Сину, все роби; тільки не прощай мені..."

Тернопільщина — область моєї рідні

Всі ночі побуту в Україні я не спав. Я багато роздумував, записував у свій нотатник. Так наблизився ранок і час нашого виїзду з Чернівців у Тернопіль. Але "Саша" ще таки вспів відвідати нас востаннє. В Тернопіль, вигідним автобусом "Інтуриста", ми виїхали о годині 9-ій ранку.

Види живих зелених краєвидів справляли на мене миле враження. З переїздом міжобласного кордону Буковина-Тернопільщина, ці краєвиди являлися ще кращими. Чепурні села, нової архітектури хатки, оброблені поля обдавали мене почуттям спокою, навіть задоволення. На шляху жвавий рух всякого роду й вигляду автомашин, автобуси й автомашини особистого вжитку. Тут, то там стояли таблиці різної форми для означення земель колгоспів; видно було й селян з возами й запряженими кіньми, пастухів, які пасли корови на мотузках, або й вільно на придорожніх травах. Картини ці викликали в мене багато спогадів з дитинства, пригадували неповинну вбогість селян у минулому й очевидному сучасному. Пізніше, коли я вже був в нових вигідних домах членів нашої родини, я із

задоволенням стверджував, що рівень життя нашого селянства піднісся до неймовірних мір — не плянуванням влади, а зарадністю і працею самих селян і їхнім умінням "набувати" все те, чого не можна заробити, або купити.

Казкових хаток, покритих стріхою, я не завважував ніде, за винятком одного будинку в районі Берестечка на Волині. Коли мене запитували й просили порівняти українські селянські хатки з нашими в Канаді, я інформував зацікавлених, що їхні модерні хати своїм розміром, розкладом кімнат, хатнім-родинним вдекоруванням мало чим відрізняються від наших, — за винятком широко поширеної, жалюгідної санітарної частини. А вона така скрізь: по селах, містах, поїздах і де б з нею не зустрічатися.

Зустріч з ріднею в Тернополі. Священики УАПЦ

Тернопільщина і сам Тернопіль зазнали великого знищення за час Другої світової війни, але тепер слідів того знищення не видно. Ми в'їжджаємо в місто і наш автобус зупинився перед готелем "Тернопіль". Нас направили до столу "Інтуриста", а там роздали ключі до кімнат. Моїм співжителем, звичайно, був Гнат Калинюк. Але я вже був рішений негайно їхати в село Лідихів, місце мого народження і дитинства. Я знав, що мені назустріч мала вийти майже вся наша родина, отже, занісши багаж до готельної кімнати, я вийшов на площу коло готелю зустрінутися з більшістю з них перший раз, а з сестрою Женьою після 49 років розлуки. З братом Дмитром я вже зустрічався в Києві і це у великій мірі знизило рівень емоційного напруження від зустрічі з сестрою і з всіма іншими членами нашого роду.

На світлині — перед готелем "Тернопіль" — зліва: автор "Рефлексій" з братом Дмитром і сестрою Євгенією, при зустрічі в Тернополі після 49 років розлуки. Зправа: брат, сестра, племінники, племінниці та їхні діти з нагоди приїзду гостя з Канади.

Дійсно, дякуючи зустрічі з братом Дмитром у Києві, я був у зовсім свободному стані йти й ознайомлюватися з невідомим мені досі родом. Хоч то були переважно сестра, мої племінники й племінниці та їхні діти, — я був радий числом нашого ближчого роду. Але бл. п. Тата Онисима (†1969), Мами Євфросинії (†1951), сестри Марусі (†1951), брата Василя (†1985) між ними не було. Моя шана й любов до них, одначе, не зменшилася. Вічна їм пам'ять!

З моїм надмірно мізерним, але енергійним братом Дмитром я вже мав нагоду зблизитися поза звичайно формальне ознайомлення і я полюбив його любов'ю поваги, подиву й пошани, отже моя зустріч з ним перед готелем "Тернопіль" була зустріччю братів-друзів. Але в цей час я ще не знав і не розумів його глибокої племінної сили. Це — пізніше.

Зустріч з Женьою — збитою життям, глибоко скривдженою з боку володарів середини ХХ століття, воєнно овдовілою сестрою — мала унікальний характер. Я до неї був зовсім непідготовлений духово, емоційно, психологічно.

Моя сестра Женя, народжена 1918 року, була здоровою дівчиною; працювитою, веселою; вона була видана заміж, якось наспіх, за Василя Нагорного в село Дранча (село походження нашої покійної Матері) на початку великого марева Другої світової війни; сама ж Женя була зовсім не підготованою до цього. Вона вийшла заміж й завагітніла. Але перед породженням доні, Марусі, зажадала Сповіді й Причастя. І то вже мені, зимою 1941/42 року, судилося повезти її саньми до Почаївської Лаври. Женя говорила в т.зв. "Теплій" Церкві. Я беріг коней. Вона зробила все, як годиться. Тоді ж таки сталася одна незабутня особливість для мене. Перший раз у моєму житті я зазнав ніколи неповторної сили від співу пісні-молитви "Боже Великий, Єдиний нашу Україну храни!" Ця пісня, виконана

мішаним хором Почаївської Лаври, позначилася на мені силою, якої не забувається ввіки. Свята Почаївська Лавра, — як вона духово окормлювала й окрилювала нас... Але чому вона така холодна сьогодні!?

Я був приготовлений зустріти мою сестру Женю як солідної постави жінку. Але в її істоті я побачив ніжний образ моєї покійної, слабовитої Матері. Життя змінило Женю. Тепер, вона перемучена життям, збита долею, жертва асти, — жінка готова до вмирання. Але яка вона рідна! Казала, що не думала, що дочекається мого приїзду. Все ж ми зустрілися, обнялися, привіталися і говорили, що ніколи одне одного не забували. Тут забуття не може бути.

Наше ознайомлення з лідихівською, дранецькою й радивилівською ріднею закінчилося; нам зробили родинну знімку, отже можна було їхати до Лідихова, додому. Але в мене бездільної відпустки ще не бувало. Отже й ця відпустка — відвідини рідні в Україні, вийняток не могла бути; у мене було завдання, по змозі ознайомитися з церковними рухами й церковним життям в Україні. Мені треба було знайти центр УАПЦ й стрінутися з Архієпископом Василієм у Тернополі, коротенько ознайомитися з деякими священиками цієї Церкви й домовитися про зустріч з Владикою Василієм й іншими провідними людьми УАПЦ тернопільщини на другий день, 31 травня. Полагодивши це, — я просив моїх рідних везти мене до Лідихова, додому.

Дивне психологічне пересвідчення

Це було в четвер, 30 травня. Але щойно в неділю, 2 червня, стоячи над могилою моїх рідних Батьків і сестри Марусі в чині літійного моління за упокой їхніх душ, я відчув і дійсно збагнув, що приїхавши до Лідихова всією своєю істотою, — пси-

Успенський Собор Св.-Почаївської Лаври, вид з південного сходу.

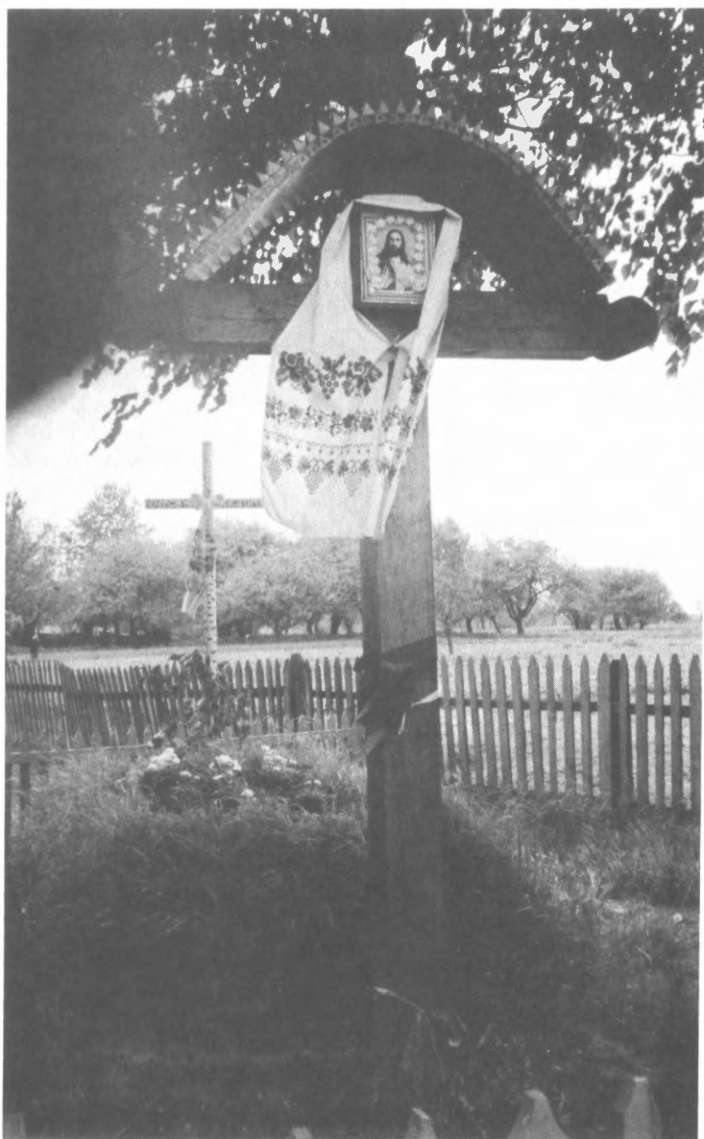
хологічно, я ніякого коріння в ньому не мав. Я Лідихів відвідав, але в нього не повернувся. Я дійсно стояв і усердно молився за спокій рідних на цвинтарі села Лідихова. На тверді цього села я стояв своїми дійсними ногами, але той Лідихів увесь час вбачався й відчувався мені десь далеко, в вирію, в неозначеній далечині, а сам я, як птиця, або вільний дух, безкорінно, марив понад ним на хвилях недійсності. Пізніше, роздумуючи про це, я ніяк не міг пояснити собі цього психічного явища.

Вид Почаївської Лаври. Турки під Почаєвом.

По дорозі з Тернополя до Лідихова ми їхали через Почаїв. Це перший раз, що я мав нагоду дивитися на величну споруду й красу цієї незабутньої святині з півдня.

Тут мені пригадалася чудотворна подія з часу турецької облоги Почаївського монастиря 1675 року. Подія ця оспівується в нас досі в думі про оборону монастиря Богоматір'ю. Я не раз задумувався над оповіданням цієї народньої думи, а ось тільки сьогодні, дивлячись на всю поразяючу велич — просто божественний маєстат — цієї сонцем освіченої святині, — мені стало ясно, що сам цей вигляд міг роззброїти і повернути назад наймужнішого з полководців, а втім і турецького. Бо ж магометани — то фанатично віруючий народ. А сам вигляд Почаївської гори з її святинями такий поразяючий, такий могутній, що мусів поразити й магометанина. Він відступив від Почаєва. Крім того тут варто зазначити, що в понятті магометан "Християнство" асоціюється тільки з Православ'єм; католицтва і протестантства вони в цю асоціацію не включають.

Одного дня я, мій брат Дмитро, його син Василь з внуками Колею й Іваном поїхали оглянути колгоспні землі на захід від Лідихова. Я пробував пізнавати наші поля, аж мої співпідорожні диву-

**Хрест-пам'ятник на окраїнах лісів "Карбовщини"
(між Почаєвом і Лідиховом).**

Напис "Лідихів" перед в'їздом у село із сходу.

валися, що я їх усіх так запам'ятав. А з якою любов'ю й посвятою ці поля колись оброблялися нашими побожними людьми.

Тепер ці землі — колгосп ім. В. І. Леніна і тут же, саме на тому місці, де сходяться землі трьох областей; Львівської, Тернопільської і Рівенської, стоїть таблиця з його портретом. Селяни називають його просто "Володькою". А колгоспна земля — земля позбавлена особистої уваги орудуючих нею людей; вона деперсоналізована, повно індустріялізована, — вона не та, якою колись була.

Таким став і славний лідихівський фільварок з його господарчо-садівничою школою. Все це тепер спрощене, обезцінене. Лише види Почаївської Лаври та Підкамінського католицького кляштору не змінилися; вони ніби якось наблизилися до Лідихова.

Під'їхавши ближче до Почаївської гори, я зробив декілька знімок з неї, але з відвідинами цього дорогого мені місця з раннього дитинства я не спішив. Щойно пізніше я зрозумів, чому я відложив відвідини Почаївської Лаври на самий останній день мого побуту на Волині.

Село Лідихів: зміни, могили та інше.

Ми, доїхавши до південних оборонних мурів Почаївської Лаври, повертаємо вліво і їдемо на захід шляхом, якого я колись топтав своїми босими ногами (черевики ми берегли так, що лише входячи до самого міста надівали їх на ноги). Тут зараз же (чомусь так скоро і близько!) минаємо ліс — Карбовщину, — які то чарівно милі концерти солов'їв я колись слухав по гаях біля цього лісу!

Де ви ділись, соловейки? Я так бажав записати розлив вашого співу на магнітостяжку, але, виходить, що й вам, сердеги, не до співу сьогодні; від холоду нових часів та перебудов застиг ваш голос, і ви заглохли, як заглохли лідихівські хлопці і дівчата; завмирають і ваші пісні, як завмерли наші.

В селі Лідихові: Хрест-пам'ятник під горою, а внизу — селяни на колгоспному возі.

Василько, донька Маруся і внук Коля

Колись ми співали на всю Волинь і були конкурентами хорам Кременця і Почаєва. Бувало бо, що кожне окреме село — то окремий світ, окремий край, окремі звичаї, пісні, колядки.

Ось ми доїхали до напису "Лідихів", але він був поламаний і лежав на траві. Шлях — у жалюгідному стані. Він — то безнастанні вибої, ями. Водії авт оминають їх в усі боки і так витрясають всі бебехи з своїх пасажирів.

Лідихівський цвинтар — зарослий зеленню, але могил моїх дідів, брата Захарія (†1928) й сестри Настуні (†1927?) там вже не знайти.

Шлях веде нас униз до села Лідихова, але долина, в якій розложилося кілька разів руйноване татарами містечко, а нині село, чомусь піднеслася, горбки знизилися, вулички постягали свою колишню довжину і все село — зтягнулося, змаліло. Я тільки вгадую, де хто жив, чия тут була хата.

З гори недалеко церкви старий дід — бук, свідок нашої минувшини, десь зник, гори якимось безсоромно змаліли. Забудов наших панів Мальчицьких та Вікторовських — нема. Не залишилося каменя на камені! Тут стоїть убога колгоспна конюшня, будують нову; а там, де була криниця на подвір'ї Петьки Мальчицького, — стоїть хрест-пам'ятник з написом слів Шевченка:

*"Ріками крові пролили,
Як би чужі якісь,
А то свої були."*

Під пам'ятником, у криниці, покриті-поховані невинні жертви Лідихова, що їх тут катували не чужі, а таки свої... лебеді.

Під'їхавши на горбок, авто стає перед забудовою, а мій брат Дмитро (Мітька) каже: "Це моє." А воно зовсім не на тому місці, де я його сподівався. Я не дуже захоплююся братовим житлом, а питаю його: "Де ж горбок, де була наша хата?" Там був гарний горбок над чималою широкою долиною.

Брат несвідомий моєї душевної нестями. Він спокійно каже, що там тепер хата нашої Лени (це наша племінниця, дочка покійної сестри Марусі й убитого на війні швагра Петра).

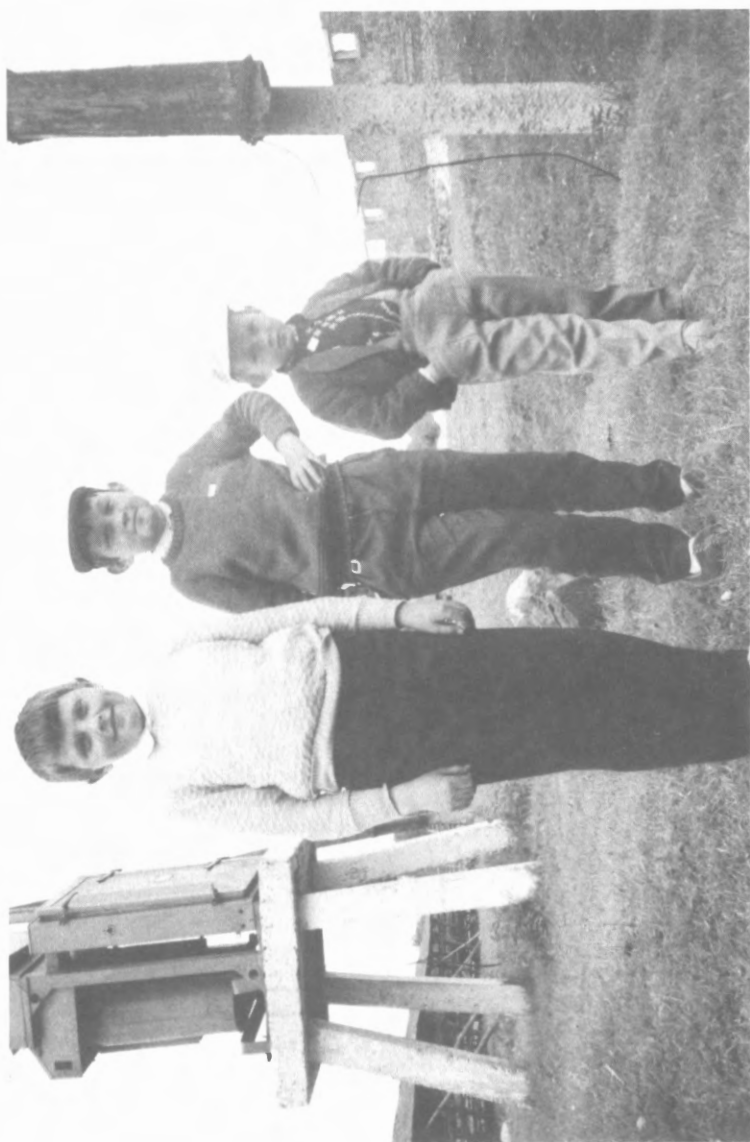
Я вийшов на край братового саду і просив усіх залишити мене на тому місці. Я хотів якось отямитися, познаходити заникле, оприсутнити його і якось знайти сенс усьому тому, що хотів бачити, а його нема та привикнути до того, що бачу. Мене давив жаль, я хотів звільнитися від нього ріками сліз, але їх не було.

Внуки моїх брата-сестер хотіли бути при мені і якось отямили мене, що мені не тут місце. Я зробив фотознімку з несподіваного образу нашої давньої батьківщини, повернувся, хотів виявити ласкавість до милих дітей і сказав їм іти зо мною до братової хати. Там була зібрана вся моя рідня. Я жив без рідні все життя і знаю ціну її з переживань тяжких та святкових моментів. Проте, здається, що терпіти легше в самому собі, самому, насамоті.

Забудова брата Дмитра складається з хати на 6 кімнат, ряду кімрок, стайні і літньої хатини. Все обведене залізною загородою. Вода постачається з власної криниці. Санітарні вигоди — допотопні, але все освітлене електричним світлом. За будівлею сад, город і власна плантація полуниць. У хаті меблі і все інше — не далеке від нашого в Канаді. Харчів вистачає, хоч все дорібок власних рук. Столи від поживи — гнуться; є також випивка. Гостинна обслуга людей — немилосердна. Мені доводилося споживати по три сніданки на день, щоб, бува, не образити гостинної добродушності господинь. По гостині, я пішов спати, бо перевтома від подорожі та пережитого була понад мої сили. Назавтра заносилося на ще більший день; відвідини й ознайомлення з життям родини і виїзд на зустріч з Архієпископом Василем у Тернопіль.

На місці зруйнованої Мальчичини — убога колгоспна конюшня. Зправа, Хрест-пам'ятник на місці колишньої криниці, заповненої жертвами божевілья, яке панувало за час Другої світової війни.
 Біля пам'ятника — сестра автора, Жень, з сусідніми дівчатами..

На тлі будови нової колгоспної конюшні на Мальчищині: Стьопа Фільозоф,
Коля й Іван Ярмусі, сини авторових племінників.

Рід Ярмусів

Вранці 31 травня я пробудився десь перед другою годиною; далі спати не міг, а взявся за виповнення свого нотатника. За нотатником я просидів до години 5-ої, а тоді рішив вийти надвір. Я став біля полудневої стіни братової хати, дивився на горбок, на якому колись осівся наш далекий предок, чех — послідовник Івана Гуса, якого католицька інквізиція загнала на Україну. Він осівся в Лідихові, бо тут релігійних переслідувань не було ніколи. Його потомки українізувалися, місцеве селянство надало їм вуличну назву "ксьондзів" ("ксьондзом" вони вважали батька нашого роду), а самі вони здобули провідне місце в селі в ділянках релігійного й адміністративного життя селян.

3 роду Ярмусів вийшов ряд визначних людей, переважно духовних; вийшли з нього малярі, диригенти хорів, учителі, а наш двоюрідний брат Архимандрит Мелітон був намічений на єпископство: Митрополитом Андрієм Шептицьким і Митрополитом Олексієм Громадським.

Я вдивлявся в покритий зеленню горбок, що відділяється від першого місця поселення Ярмусів городом-долиною. Цей горбок — то місце мого народження. Навколо розливався ранішній спів птиць; я пробував пізнавати їх по їхньому співі, але деяких птиць вже не чути. Не чув я співу соловейка, зозулі. Зграї ворон домінують своїм кряканням все інше, жаб'ячих концертів вже менше.

Скоро я почав відчувати в глибині своєї істоти якийсь легкий відпочинок і почав дивуватися: в дійсності, я мав всі причини на те, щоб бути перетомленим. Тут мене знайшов брат Дмитро, бо, завваживши відкриті двері моєї кімнати і що мене там не було, почав шукати за мною. Ми тут ще тихо, але тісно обійнялися і він просив мене їти снідати, бо день перед нами великий.

Члени Духовенства з роду Ярмусів. Зліва направо вгорі: Ієромонах Феодосій Ярмусь, Архимандрит Мелітон Ярмусь; в другому ряді: Ієромонах Олександр Чучмай, Протопресвітер Степан Ярмусь; в третьому ряді: Прот. Іван Ярмусь і Диякон Андрій Ярмусь. Священик Микола Фільозоф — на іншій світлинці.

Свящ. Микола і Мирослава Фільозоф із служителькою "вітчизняного культу" в день реєстрації їхнього цивільного подружжя.

Управа парафії УАПЦ в Радивиліві перед будинком, якого парафіяни перебудовують на церкву.
(Вона вже відкрита). На світлині другий зправа — племінник автора Степан Нагорний.

Стиль життя нашого народу

Лідихівський сніданок: хороший суп, варені картоплі, холодець, ковбаса та всяке інше м'ясо, чарка — обов'язково. Ганя-Пацючка, яку я уявляв маленьким дівчам, — тепер жінка 60-ти років, добра господиня, — ходить та й припрошує "Їжте, їжте. А то будете голодні". Але після такого сніданку можна дочекатися й завтрашнього, не відчуваючи голоду.

По сніданку, ми з Дмитром пішли на ознайомлення з домом племінниць Гані Козак і Лени Філософ, але й з їхніх домів без гостини не виходили.

Племінник Степан Нагорний ("Стьопа") приїхав з Радивилова (його нову назву, "Червоноармійськ", вже забувають), щоб у супроводі моєї сестри — його матері, Жені, повезти мене на ознайомлення з її домом на Дранчі (тепер село "Дружба") та з його домом в Радивиліві. З родом покійної Мами, що народилася в цьому селі, вже не було з ким ознайомлюватися; її брата, мого дядька, Дмитра знайшли захованим в гної на полі, 1943 року.

Ідучи на Дранчу й до Радивилова, ми мусіли виїхати на Почаєво-Радивилівський шлях, бо польовими дорогами туди не можна добратися. Крім головних шляхів, дороги в Україні в жалюгідному стані; по селах, водії авт оминають вибої, ніби пеньки в лісі.

В Радивиліві (Червоноармійську), племінник Степан завів нас до своєї квартири, показав свою домашню господарку — всі господарять: стараються добути клапчик землі, щоб забезпечитися картоплею, городиною, навіть зерном, інакше бо вижити трудно. А по цьому він підвіз мене до місця, де вірні УАПЦ зорганізувалися в парафію, зареєструвалися, набули будинок і перебудовують його на церкву. Ми ознайомилися з провідними людьми цієї громади, взаємоінформувалися, а голова громади, Микола Поліщук, доручив мені листа від

Рідня автора: Лена Фільозова, Дмитро Ярмусь, Ліда Козак, Іван і Ганя Козаки. Імен дівчаток — не занотовано

громади до німецьких властей в справі відшкодування за зруйнування в них німцями — без будь-яких мілітарних потреб — їхньої церкви в час Другої світової війни.

У поворотній з Радивилова дорозі, ми відвідали приділ Степанові Нагорному городної землі в селі Березина, Дранчу і повернулися до брата. По обіді я пішов на старе місце Ярмусів відвідати двоюрідних братів Ярмусів: Павла, Данила, сестер Анну, Марію, племінника Василя Васильовича і зустрівся з другом мого юнацтва, Дмитром (Мітькою) Чернобаєм. Крім того, я (з напругою пам'яті) впізнав їх всіх. Вони, також, крім Васьки, живуть у нових хатах, усе внутрішнє вивінування їхнє задовільне. Я особливо був задоволений станом здоров'я Павла, який потерпів якогось роду параліч ще за раннього юнацтва, але тепер (78 років) він в багатому кращому стані. Він добре начитаний, обізнаний з політичною ситуацією світу; ми з ним і з Данилом провели гарну розмову та навіть заспівали декілька старих пісень.

Мені треба було спішити, бо по мене мали приїхати з Тернополя. Попрощавшись з двоюрідними, я вийшов. У брата Дмитра вже був о. Іван Пилипишин і ми негайно виїхали до Тернополя на зустріч з Архiepіскопом Василем (Боднарчуком). З нами їздив мій брат Дмитро.

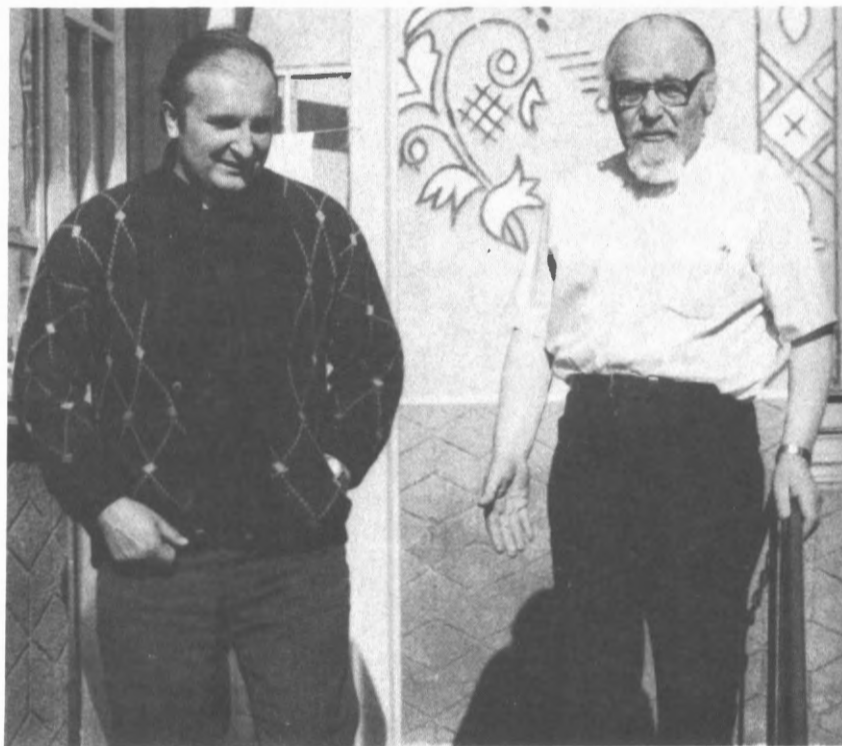
Зустріч з Архiepіскопом Василієм у Тернополі

Так, як при нашій першій зустрічі в будинку Тернопільської Єпархії, так і в дорозі до Тернополя першою темою нашої розмови було питання виведення УАПЦ на шлях канонічного існування, в євхаристійне єднання з усім Православним світом. Без того православні українці, а переважно галичани, своїй Православній Церкві не уявляють.

З Лідихова, шляхом через Почаїв, до Тернополя одна година їзди автом так, що ми скоро приїхали

**Архиєпископ Тернопільсько-Бучаць-
кий Василь.**

**Внизу прот. Микола Боднарчук,
редакдактор "Благовіста"
і протопресвітер Степан Ярмусь.**

до Єпархіяльної канцелярії, де на нас чекав Архiepіскоп Василь та священники Микола і Богдан Боднарчуки. Ми зустрілися з Владикою, ніби ми давно знайомі. Перше, ми поговорили в двох, а пізніше слідувала розмова з присутніми отцями.

Знову центром уваги моїх співбесідників була доля УАПЦ в Україні, її місце в системі Вселенського Православ'я та взагалі її вигляди на майбутнє.

Мені було дивно слухати про те, що в Україні про Українську Православну Церкву Канади нічого не знали, а довідалися про неї з тієї літератури, яку в Україну почала посилати допомогова референтура нашої Консисторії, 1989-1990 рр.

Високопреосвященніший Архiepіскоп Василь своєю особистістю вповні відповідав моїй уяві про нього, яку я виробив на основі світлин. Він людина сильного характеру й розуму, людина працююча, бо за дуже короткий час зорганізував життя своєї Тернопільсько-Буцацької Єпархії до тієї міри, що в ній є понад 60 діючих парафій, заіснувало Братство Св. Андрія Первозванного, видається ряд релігійних публікацій, часописи "Благовіст" і "Україна Православна". Приглянувшись ближче до картини церковного життя в Галичині, — вони могли були назвати цей часопис "Галичина Православна!", бо взявши громади УАПЦ і громади т.зв. "Української Православної Церкви" — громади, що належать до Московської Патріархії, — галичани православного віроісповідання галичан католицького ісповідання перевищують.

В Україні уніятські громади падають, а нато-мість зростають громади римо-католицькі. На Львівщині вони зареєстрували 70 парафій; на Тернопільщині — 60, у Вінницькій області — 50, а в Хмельницькій області — 53. Крім того, греко-католицька Єпархія на Закарпатті підкорена не Митрополії Львівській, а мадярському кардиналові в Будапешті, а Перемиська — кардиналові польсько-

Цвинтар села Чорний Ліс, Зборівського району і надгробний пам'ятник Василю Ямусеві — братові автора.

му у Варшаві — Глемпові. Тому хто каже, що в Галичині є п'ять мільйонів греко-католиків — говорить про недійсне. Про моральну якість українців греко-католиків, і то переважно по селах, — скажуться нижче.

Владика Василь радіє успіхами руху УАПЦ, але й затурбований реакцією греко-католиків; ця реакція зводиться до рівня дикунства, але їй сприяє цивільна влада Галичини. У цій ділянці творяться нечувані речі в релігійній історії українців. І немає нікого, до кого можна було б звертатися, або сподіватися звичайної людської реакції. Навіть "рухівці" в Галичині тієї думки, що православні повинні діяти на схід від Збруча, а не на галицьких землях. Проти латинізації України РУХ не виступає.

Ми продовжували нашу розмову в готелі "Інтуриста", а по вечері розпрощалися і розійшлися: тернопільці пішли до своїх домів, мене з братом відвезли до Лідихова. Але ми домовилися, що кореспонденти "Благовіста" приїдуть до Лідихова в суботу, 1 червня для переведення зо мною інтерв'ю.

Відвідини місця похоронення брата Василя

В суботу 1 червня рано, ми з братом Дмитром і його сином Василем їздили до села Чорний Ліс Зборівського району на відвідини оселі і могили мого покійного брата Василя. Там зібралася його рідня, ми помолилися на могилі за спокій його душі і пообідали в домі його вдови, Віри.

Ідучи в Чорний ліс і назад, ми переїжджали села Старий Почаїв, Лосятин, Крутнів, проїжджали недалеко Березини, Раславки. Я, уродженець цих околиць, ніколи в цих селах не бував, а оце переїжджав їх уперше. Переїджаючи місто Почаїв і проїджаючи біля Почаївської Лаври вже кілька разів, я чомусь не відчував особливого бажання зайти до неї, — незважаючи на те, що колись ця Лавра

В садибі Дмитра Ярмуса: журналіст "Благовіста" Ярослав Велиган, Дмитро Ярмусь, Степан Ярмусь і прот. Богдан Воднарчук

була моїм духовим домом. Я відвідав її в останній день мого перебування на старій Волині, але не відчував від неї будь-якого зворушення. Коли ми приїхали до братового дому, то й тернопільці: обидва отці Микола і Богдан Боднарчуки і журналіст-кореспондент "Благовіста" Ярослав Велиган, приїхали вслід за нами.

Інтерв'ю з видавцями "Благовіста"

Отці Микола й Богдан Боднарчуки — сини роду Боднарчуків, який дав УАПЦ найновішої формації особливо енергійних благовісників. Обидва молоді отці роблять приємне враження; вони посідають добру богословську орієнтацію й рішучий український патріотизм. Обидва обслужують парафії; о. Микола є редактором "Благовіста" — органу Архiepіскопа Василя, що є солідним часописом.

Отець Богдан виявляє широкі видавничі візії і навіть доручив мені проєкт видавництва для потреб УАПЦ в Україні. Вони також стоять на позиціях канонічності своєї Церкви й введення її в систему Вселенського Православ'я. У цьому вони, як і багато інших, покладають надії на допомогу з боку Української Православної Церкви Канади і дуже шанобливо і похвально ставляться до неї якраз за те, що вона знайшла спосіб для встановлення євхаристійного єднання з Вселенською Патріархією. Їхнє відношення й розуміння цього питання — не емоційно патріотичне; вони бачуть і розуміють його, як богословську й еклeзіологічну konieczність.

Запляноване інтерв'ю було переведене в Дмитровій хаті. Воно було записане на магнітофонну плівку, при чому головну частину запитів переводив журналіст Ярослав Велиган; але питання ставили також обидва священики: їх цікавить справа часу, як скоро УАПЦ може здобути визнання з боку православного світу, а зокрема — від Вселенської Патріархії.

На це давалася відповідь, що Українська Православна Церква Канади сильно рекомендує УАПЦ в Україні встановити нормальні стосунки з Православним світом, бо вона посідає всі церковно-юридичні передумови на це. Вона навіть була провідною Православною Церквою усього світу! Це був час від упадку Царгороду 1453 року до підступного покорення її Московській Патріархії 1686 р. (після підкупного здобуття Московською Церквою Патріархату 1589 та 1593 року). Все це дає право Українській Православній Церкві на Автокефалію і на Патріархат. Але це справа не року-двох років часу; вона може вестися довше. Очевидна річ, що Українська Православна Церква Канади може допомагати в цьому і вона готова це робити поскільки в неї будуть прерогативи на це. Але такі справи швидко не діються; вони вимагають певного дозріння, часу.

По закінченні інтерв'ю отці Микола і Богдан мусіли спішити назад, бо їм треба служити Вечірні. На цьому ми розпрощалися з ними. Але Ярослав Велиган сказав, що коли текст інтерв'ю спишуть з магнітоплівки, він приїде, щоб я мав нагоду переглянути його. (Повний текст інтерв'ю — в додатку до цієї книжки).

В суботу, 1 червня ми вечеряли в домі мого племінника — Василя Дмитровича; він багато-багато послужив мені своєю "Нивою".

Вечеряючи у Василя й оглядаючи обставини його дому, я в душі дякував Господу Богу, що ніхто з моїх рідних т.зв. передновку не переживають і не голодують так, як ми колись голодували. За передновку — від Великодня-Зелених Свят до жнив багато з наших селян переживали дійсний голод. Тепер того немає. Слава Богу за те!

Богослуження в лідхівській церкві

Днем виняткового значення для мене особисто, для всієї нашої родини та й, здається, що для

На сходах церкви Св. Миколая — лідихівські діти з гостем з Канади — о. Степаном Ярмусем і митр. Павлом Зубкевичем. Між отцями обличчя колись репресованого Василя Павлюка — шкільного товариша автора.

Частина парафіян Лїдхївської парафії з Опцями на майдані біля церкви, з нагоди Богослуження

в неділю 2 червня, 1991 року

усього нашого Лідихова була Неділя 2 червня — Неділя Всіх Святих. В цю Неділю я мав брати участь у звершенні Богослуження в церкві Св. Миколая. Ми з братом прибули до церкви на годину 8-му, бо в цей час тут починається Всенішна.

Місцевого о. настоятеля — прот. Павла Зубкевича, не було, бо він був викликаний сповідати хворого. В Лідихові Богослуження відправляються на церковно-слов'янській мові, як виявилось, навіть з крутою російською вимовою. У відсутності о. Настоятеля, починати Вечірню довелося мені.

У церкві було може двадцять людей. Я почав виголосом у слов'янській мові. Велику ектенію виголосив в мові українській, але співаки, під проводом старшої провідниці, все співали на слов'янській мові. Вони співали усердно, свobodно, й згідно з вимогами Уставу.

Церква наповнялася людьми всякого віку, настрій в церкві почав підноситися і так звершилася вся Вечірня. На співі "Нині відпускаєш..." я відчув якесь замішання і так якось несміливо ми перейшли на Утреню. До церкви зайшов і о. Павло, але я провадив служення аж до читання Св. Євангелії.

Якщо під час служення Вечірні в церкві було мало людей, то в час Утрени церква була повна. Всенішна в нас завжди втішалася популярністю, бо багатство її піснопінь, голосів-мельодій та святкової тематики промовляє до самих глибин людського духа. Правда, за часу, коли в нас були фахові диригенти, як ось, наприклад, сл.п. Яків Мудринець, що став першою жертвою НКВД у вересні 1939 року, — якість співу в лідихівській церкві тепер не та; але сила духа, яку ще й досі в людей збуджує ця улюблена Служба, Всенішна, — очевидна.

Прийшов час читання утренньої Євангелії і нам з о. Павлом Зубкевичем треба було вийти на середину церкви. Але як вийти, коли народу в церкві стільки, що діти опералися на поруччя, яке стри-

мує їх від виходу на солію? Але ці діти та інші богомільці якось розступилися, зробили нам прохід і ми, процесією, вийшли та зайняли своє місце при винесеному аналої.

У моїй священничій практиці (35 років) я ще ніколи не бачив, що б люди наповнювали церкву вщерть. Ніколи не забуду цієї картини! В церкві лежить суцільна хвиля-лава людських голів з піднесеним трохи вгору й, очевидно, радісним обличчям. Цих людей не треба кликати до віри, до молитви. Віра й молитва палають у виразах їхніх облич, у їхніх очах. Цю віру треба лише хвалити й святкувати. Тут люди мають добрий досвід віри; вони так міцно стояли в ній, що й за Сталіна влада не наважувалася закрити їхню церкву. І віра ця, без формальної науки, переймається їхніми дітьми. Вони вистояють довгі Богослуження в церкві суцільною лавою, напереді, починаючи від самої солії.

Коли співаки почали співати Канон, о. Павло залишив мене при Євангелії, а люди почали підходити до виконання чину цілування Її. Отець Настоятель продовжував служення Утрені, а я стояв, вітав людей, що підходили до Євангелії.

Мене сильно зворушували сльози на їхніх очах, а особливо повага до цього чину. Вони підходили побожно. Коли перед хвилиною вони товпились, то підійшовши до Св. Євангелії, опановували себе якоюсь глибинною дисципліною: вони зупинялися, ставали просто, клали на себе два знамена хреста, підходили побожно цілувати Св. Євангелію, хреста й ікону, відступали трохи назад, клали на себе ще один хрест, вклонялися священникові і відходили. Я стояв при цьому чині 2 (дві) години. Образ того, що я бачив і переживав зворушував мене до глибокого подиву, до душевної радості, до сліз.

Колись, 15 чи що років тому, один молодий американець оповідав мені, як то він, займаючися

постачанням Біблії вірним у Румунії, Молдавії і навіть в Україні, — бував з ними на Богослуженнях та різних моліннях. Думаю, що цей молодий протестант бачив у тих людях те, що я бачив 2 червня в Лідихівській церкві: великий резервуар віри народу.

Тоді мій собеседник сповідався, що йому було соромно, знаходитися у середовищі цих людей живої віри. Він казав, що йому було соромно за те, що ми у вільному світі надто ситі та товсті, тому навіть не відчуваємо убогості своєї віри. Цей американець пригадався мені в лідихівській церкві, де люди вистояють 6 годин на Богослуженні, а по закінченні його від церкви не розбігаються на поспіх, а стоять групами, про щось розмовляють. А як нам тяжко висидіти в церкві півтори години... Ми рідко коли розходимося з церкви без нарікань то на довгість Богослуження, то на спів у церкві, то на зміст проповіді, або на щось інше.

У неділю 2 червня о. Настоятель мав 6 (шість) виводів-уцерковлень, отже він зайнявся цими чинами після Всенішної, а мене просив звершити Проскомідію. Він також просив мене провести всю Літургію. Я погодився.

За час Всенішної я трохи привик до служення церковно-слов'янською мовою. Але я вів усе своїм наріччям, а хор людей співслужив мені своїм наріччям; воно в них якось комічно то українізоване, то через шур зросійшене. Але на престольне Євангеліє тут — варшавського видання, з благословення бл. п. Митрополита Діонісія, в мові українській.

Мені прийшлося читати Св. Євангелію і проповідувати. Призвавши Ім'я Отця, і Сина, і Св. Духа, я говорив про те, що бачив, що відчував. Тут, у цій лідихівській церкві, я колись виконував служення вівтарного хлопця. Сьогодні, я дивлюся на цю церкву, повну людей живого духа, з позиції священнослужителя.

Протопресвітер о. Д-р Степан Ярмусь в товаристві брата, сестри, племінників, двоюрідних та інших членів великого роду, під горою біля церкви в неділю 2 червня 1991 року

У цей час я почав відчувати, що в церкві нагріває вулкан емоцій і він скоро зірвався. Я, оминаючи очі сестри, брата, двоюрідних, племінників, — продовжував відзначати цей несподіваний і ніколи неповторний день нашого святкування, але довго говорити не міг. Я закінчив своє слово і попросив о. Павла виголошувати потрібну ектенію, а сам хотів якось увіковічнити пережите і бачене в церкві: море палаючих людських облич, незбагнений резервуар віри, фонтани живого співання і таких же молінь.

І я засвоїв усе це, заніс на струни свого серця. Може воно стане колись у пригоді. А якщо — ні, то нехай хоч пригадається останнього дня. Кажуть, що в останню хвилину людині пригадується все, що вона чинила, чи переживала. Там буває похвала, каяття, суд та осуд. Це також страшний суд...

Вручення квітів у церкві

Після Великого Входу, під час якого я, в українській мові, поминав "Владику нашого, Блаженнішого Василя — Митрополита Вінніпегу і всієї Канади", мене попросили вийти з Вівтаря на солею. Коли я вийшов, то побачив, що тут стоять діти з живими квітами. Богослуження припинили. Дівчина з китицею квітів, Тамара Дубинюк, виступила вперед і, прочитавши мені привіт: "Дякуємо Вам, отче Степане, що освятили нашу церкву. Нехай милосливий Бог пошле Вам здоров'я і довголіття!", вручила мені букет квітів.

Я поцілував дівчину в голову, прийняв квіти, положив їх на Горному місці і ми продовжували Св. Літургію.

Божественна Літургія була проведена дуже урочисто. Ми закінчили її о годині 2-ій. Отже все Богослуження тривало 6 годин, але особливої втоми не відчувалося. Ми вийшли перед церкву. Місцевий учитель, Петро Євтихович Рамський послужив

У брамі церковної огорожі, Степан Ярмусь із сестрою Женьою Нагорною й дітьми племінників.
Вгорі, зліва, Женья в молодшому віці. Неділя 2 червня, 1991.

нам своїм фотоапаратом. Усе цього святого дня було задокументоване світлинами. Я з місцевим священиком у церкві, перед церквою, серед громади людей, з родиною.

Запокійне моління на цвинтарі

Я залишив своє нове світле облачення в церкві, а на прохання мого шкільного друга Василя (Васьки) Павлюка (колись неповинного каторжника) зайшов до парафіяльної хати на коротеньку гостину. Там ми довго не могли бути, бо після Богослуження в церкві я хотів відвідати гроби покійних Батька Онисима, Матері Євфросинії, сестри Марусі та двоюрідних братів: протоієрея Івана Ярмуса і ієромонаха Феодосія (Пилипа Ярмуса).

За час мого перебування в Лідихові часто падав дощ і було холодно. Ми під'їхали на цвинтар автами, але до гробів треба було іти по болоті та мокрій траві. Дмитро підвів мене до гробу наших Батьків і сестри Марусі. Вони в гарній огорожі, на них стоїть камінний пам'ятник і я був задоволений з їх вигляду.

Наша покійна Мама, з дому Євфросинія Чучмай, народилася в селі Дранча (тепер Дружба) 1889 року, а упокоїлася в Бозі 1951 року, проживши 62 роки. Покійна Мама була слабовитого здоров'я, а повоєнні недостатки й терпіння тільки прискорили її кончину. Сестра Маруся народилася 1915 року, а упокоїлася в Бозі 1951 року. Муж її, Петро Пасічник, загинув у Другій світовій війні, отже Маруся залишилася вдовою з двома маленькими донечками: Ганьєю (тепер Козак) і Лєною (тепер Фільзоф).

Щоб здобути дещо для утримання дітей і себе самої, Марусі не раз доводилося, крадькома, поїздом їздити до Львова. Подорожуючи так раз у будці вагону, Маруся так застудилася, що занедужавши, скоро відійшла у вічність на 36-му році життя. Її

По відслуженні Заупокійної Літї за спокій душ покійних Батьків Онисима й Евфросинї Ярмусів і сестри Марусі Пасічник. В центрі біля хреста — протопресвітер С. Ярмусь і о. Павло Зубкевич. А зліва направо: племінник Степан і його дружина Галя Нагорні, його сестра Маруся, їхня мати Женья, Дмитро Ярмусь, зять покійного брата Василя та інші члени рідні.
Зправа, вгорі, бл.п. Онисим Ярмусь.

доні-сирітки залишилися при повдовілому дідусеві Онисимові, нашому Батькові.

Наш покійний Тато, Онисим, народився 1886 року, а упокоївся в Бозі 1969 року. В січні 1969 р., я перебуваючи тоді в Шіго, Саскачеван, пішов на пошту. Поштовий урядовець подав мені листа від брата Дмитра. Коли я торкнувся листа, так і відразу відчув його вістку. Прийшовши додому, я сповістив дружину і сина Андрія, що мій Тато помер. Вони сказали мені не жартували, а відкрити і прочитати листа. В листі була описана ця сама вістка, тільки в подробицях.

Так ото 1951 року, наш покійний Тато, Онисим Ярмусь, колись поштовий урядовець та радник, залишився з двома круглими сиротами та з повдовілою другою донькою, Женьою, і з двома дітьми: Степаном (Стьопа) і з Марусею.

Тепер, слухаючи оповідання цих онук, та оповідання інших, скільки турбот, терпіння та любові наш покійний Тато вложив у забезпечення життя своїх дітей та внуків, — кращого пам'ятника для себе Він не міг придбати. І вони не забувають того. Все розказували, про все оповідали мені. Як покійний Дідо доглядав бідних сиріт, як любив, вболівав за них, оплакував їх, або як вони шукали материнського тепла та розуміння в тітки Жені, яка сама собі ради не могла дати: вона також воєнна вдова.

Багато-багато чого оповів мені Татів внук, мій племінник Степан, як возив мене з племінником Василем по землях Волині й Галичини. Вони бували з ним навіть по базарах Києва. Чуючи це, я був гордий за нашого покійного Діда і Тата.

1969 року, передчуваючи смерть, Онисим Ярмусь пішов до церкви, висповідався й запричастився, останній раз у церкві прочитав Апостола, а тоді попросив свого давнього друга, мого хресного батька, вигнаного з Почаївської Лаври ієромона-

ха Феодосія, прочитати йому молитву "На ізход душі". Під час читання цієї молитви, Тато, свого благородного духа віддав Господу Богу.

Усе це було в мене на думці коли я душевно підготовляв себе до служення Заупокійної Літії над Його і Маминими тлінними останками, а при їхньому лоні — сестри Марусі. Опершись в металеву огорожу, я провів це служення легко. Я на їхніх похоронах не був, про їхню смерть довго нічого не знав. Все це діялося колись давно, далеко, поза моїм усвідомленням.

Пам'ять про померших

Але що робить віддаль часу? Ось, в неділю 2 червня 1991, біля 4-ої години по обіді, я в оточенні своєї ріднесенької і такої великодушної рідні, стою на цвинтарі мого рідного села, над могилою своїх Батьків і сестри, — але душевно й психологічно я шукав їх десь гень далеко, в неозначеній далечині і сам просто не відчував під своїми ногами своєї рідної тверді. Де ділося рідне коріння? Чому приходить ся шукати дійсного в недійсному? Чи справді пів століття може аж так духово окалічити людину, що вона втрачає спосібність відчувати, де вона своєю істотою є? Відповіді на те я не маю і не знаю, чи колись буду мати.

Ми звершили Заупокійну Літію, а усопшим проспівали надгробну пісню "Вічна пам'ять".

Мені не хотілося відходити від гробу Матері, Батька, Сестри. Я попросив брата Дмитра і його сина Василя, щоб вони забрали всю рідню і відійшли, бо мені треба побути тут самому. Я думав, що на самоті зможу вільніше заплакати, щось закінчити. В мене бо були якісь недокінчені речі. Мені здавалося, що в мене є психологічна потреба дійсно поговорити з Покійними. І я це зробив, з кожним з них зокрема: з Мамою, Татом і сестрою Марусею. Тоді я перехрестився, поцілував надгробний камінь і відійшов туди, де на мене чекали.

Рідне село. Спогади про його минуле

Від цвинтаря, автами, ми почали опускатися вниз, в центр села, де трохи вправо, під горою стоїть церква Св. Миколая, священнича резиденція, а далі протікає маленька річечка та де є будинки сільської адміністрації, школа, якесь підприємство. А позаді нас, як в'їжджати до Лідихова із-сходу є сільське виробництво содової води. Вода ця іде на ринок у пляшках з імпресивною жовтуватого кольору печаткою, на якій домінує вид Почаївської Лаври, а під нею починаючи з лівого нижнього кутка печатки, трохи косяком, підноситься фірмова назва продукції "Лідихівська".

На вулиці болото, машини посуваються вниз поволі. Перед нами панорама села, а в мене рояться різні спогади. Тут колись було наше ігрище; коли школярам хотілося погуляти поза подвір'ям школи; тут, ми, бувало, заробляли заплату від учителів, бо приходили в кляси з опізненням. Тут було місце на всякого роду церковні святкування, а особливо Пасхи. Старші, молодь і діти всі три дні Пасхи товпилися тут і навколо церкви, забавлялися крашанками, виводили радісні мельодії на церковних дзвонах, а в нас їх було п'ять, — неабиякий хор.

Ця вулиця, по якій опускаємося в село була місцем бойової сутички в червні 1941 року між німецькою розвідкою і частиною червоноармійців. Німці в'їхали в село із-сходу, а червоноармійці відпочивали в саду коло Гонтової вулиці, яка виводить подорожніх на захід із села. (Цю вулицю назвали "Гонтовою", бо нею проїжджав славний провідник "гайдамаків" — Іван Гонта).

Над селом стояв прекрасний соняшний день, — день, ніби якесь свято. Із-заходу, до нас доходив глум важкого бою між силами Гітлера і Червоною Армією, в якій було велике число українців. Вони не мали за що воювати; тільки що відійшли від великого голодомору 1932/33 років, безумної роз-

прави НКВД з фіктивною українською організацією "Спілка Визволення України". Такої організації на Україні не було; але під замітом членства в цій придуманій організації судили й вистрілювали все краще з українського народу: інтелігенцію, науковців, письменників та тисячі порядних людей.

Так була підготована війна проти провідної верстви українського народу, а селянство вмирало від штучного голоду. А тут гонять наших таки українців на фронт, боронити тюрму народів — ССРСР. Вони здавалися німцям без бою, а ті за місяців два-три виморили їх сотками тисяч голодовою смертю по таборах для полонених. Хто був недалеко від тих подій — великого терпіння, повного обезцінення людини, масового вбивства, ув'язнень, розстрілів, голодомору, — той думає про те навіть з нагоди святкових моментів, як ось мої відвідини рідні і села після 49 років перебування на чужині. Це довгий час; але його все таки замало, щоб від усього рідного відрости, а врости десь у чужину. Це доля багатьох, мені подібних. Ми на чужині — не вдома, а вдома — ніби не свої...

Стара хатина. Роздуми про замученого вчителя

Ми опускаємося в село, але при ось цій похилій старенькій хаті я таки мусів стати. Колись тут жив диякон лідихівської парафії, а за моїх часів ця хата була резиденцією нашого учителя, Григорія Коцюби. Він був порядною людиною, добрий учитель; він багато-багато навчав нас про козацтво, про їхні війни, розказував нам про історію України. Ось так, стане собі коло вікна, щоб було видно, хто йде до школи і розвиває перед нами панораму нашої давнини й розказує нам звідки ми, чиї ми діти, як нам жити на світі. Ми любили свого учителя, сл.п. Григорія Коцюбу; він походив з Дедеркал на Волині.

Прийшла війна, прийшла советська дійсність, також Друга світова війна. Сталося, що й українці

На світлині вгорі, в'їзд у село Лідихів біля цвинтаря (з правого боку).
Внизу — хатина, в якій загинув учитель Григорій Коцюба.

почали брати долю свого народу в свої руки. Створилася УПА під проводом Тараса Бульби-Боровця, бо треба було боронити своїх людей від грабіжу й насильства так з боку гітлерівців, як і комуністичної партизанки. Але, наша УПА скоро перейшла в руки непевних людей. Скоро органи її "Служби Безпеки" — СБ, почали свою програму чистки українського народу, переважно православної інтелігенції на Волині: єпископів, священників, учителів і всіх провідних громадян. Такими людьми заповняли криниці в нас, на Волині. Тепер на цих місцях стоять хрести й каплички — пам'ятники масам безіменних жертв. А таких пам'ятників тут так багато. Але ніде немає пам'ятника нашому учителеві сл.п. Григорію Коцюбі.

Він жив сам в оцій похилій хатині. Коли почалася братовбивча війна на Україні, переважно на землях Волині, що була чисткою української православної інтелігенції, — багато із загрожених людей виїжджали з Волині; виїхала й дружина Г. Коцюби, наша учителька Євгенія (Геня) з малою донечкою. Григорій Коцюба залишився в хатині сам. Коли в нас почала шаліти "Хорватія", як шаліє вона й сьогодні в північній Ірландії, також у Галичині, — наш учитель мусів озброїтися, — сокирою та ще дечим. І сталося, що до нього навідалися агенти чорного діла — чистки небажаних людей. Сліди крові коло вікон та коло дверей були свідками того, що Григорій Коцюба бився у нерівній боротьбі. Вкінці його перемогли й замучили. Тіло затягнули десь у рів і заховали. Ніхто його не шукав, і тіла його не знайшов. Тому й пам'ятника йому не поставлено. Нехай пам'ятником про нього стане оця моя згадка й світлина ось цієї старої, похилої, мовчазної хатини, де благородна людина, мій учитель, сл.п. Григорій Коцюба стрівся з ганебною смертю. Але, чи на цьому кінець? А про що свідчить релігійна боротьба з православними в Галичині

сьогодні? Співається "Боже, нам єдність подай..." Яку?

Таємнича смерть архимандрита Мелітона

Люди говорять про все це ще й досі; і масові могили говорять; говорять пам'ятники безіменним жертвам навіть у нашому Лідихові. А в нашому роді розказують ще й таке:

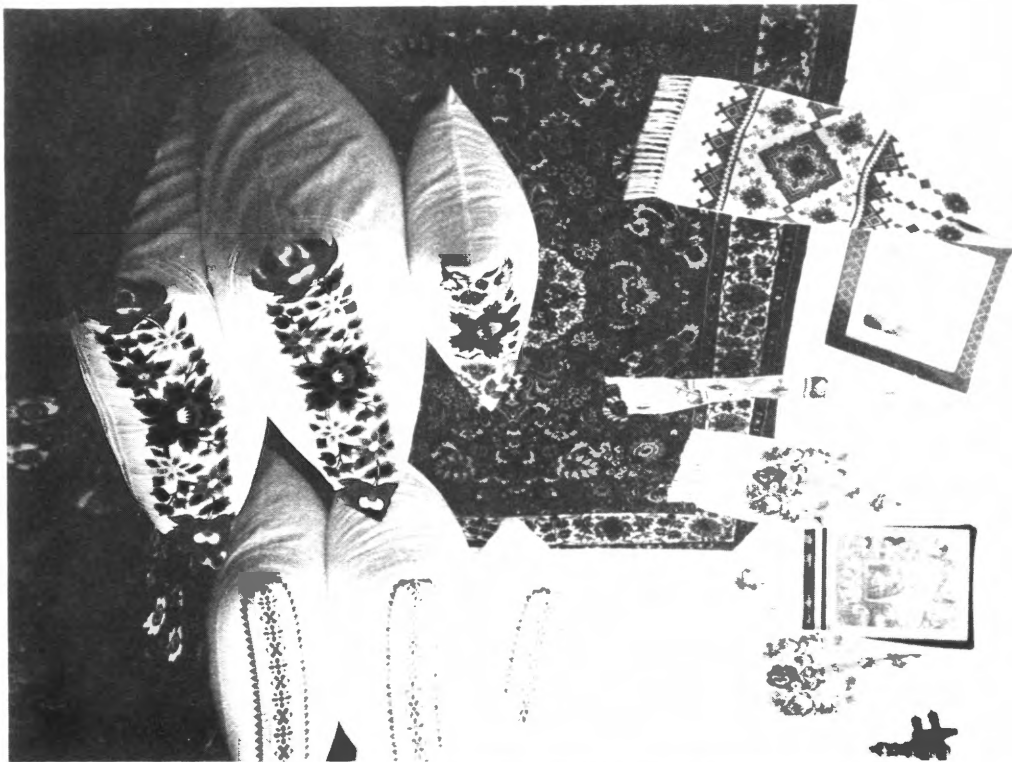
У нас був двоюрідний брат, Захарій Ярмусь — учасник Визвольних Змагань під проводом Головного Отамана Симона Петлюри. В двадцятих роках нашого століття, переслідуваний польською поліцією, він став ченцем Почаївської Лаври. Пізніше, уже як архимандрит Мелітон, він, супроводив Митрополита Діонісія в його відвідинах Східних Патріархів; він був настоятелем монастиря в Біліві, чи Більові. На нього звернули увагу місіонери у Львівгороді й запропонували йому єпископство з рук Митрополита Андрія Шептицького. Мелітон від цієї пропозиції відмовився.

У той час на Волині вже розвивалася акція проти православної інтелігенції. Тоді ж таки група членів нашої родини відвідувала свого високого свояка і залишила його в повному здоров'ї. Пару днів по повероті відвідувачів додому наспіла вістка, що наш середнього віку о. архимандрит Мелітон несподівано помер.

Люди говорять про це сьогодні і говорячи похитують головами...

Ще про родинне і в родині

З цвинтаря ми поїхали до дому мого брата. У хату заходить сильної будови чоловік; майже всі присутні в хаті сподівалися, що я пізнаю його й назву, хто він є, але я того не міг зробити. Я пізнавав тих, кого я 1942 року залишив маленькими дітьми, — просто через пізнання деяких харак-

Одна з кімнат Дмитрової хати. Ліжко з подушками — то для гостя з Канади. Над ліжком — портрет дітей: Василя і Марусі. А в углі ікона Св. Димитрія.

Родинна плантація полуниць знову зародила: при зборі полуниць: Маруся з батьками: Дмитром і Ганею Ярмусями.

терних рис даного роду, але свого двоюрідного брата Петра Ярмуса Івановича, з яким я поділяв долю в невідільних таборах Німеччини, я ніяк не міг пізнати.

В Петра кістяна структура, шоки, мускули — як у борця. Я розлучився з ним восени 1944 року, але він так змінився, що я його не пізнав. Він повернувся з Німеччини, одружився вже другий раз, живе добре і я був радий його бачити. Багато з тих, що 1942 року були вивезені з нами в Німеччину були мобілізовані в советську армію і додому не повернулися.

У брата ми передягнулися, трохи відпочили, а на вечерю поїхали до дочки мого покійного брата Василя. Вона живе в Почаєві. Там була Василева вдова, Віра з іншими дітьми. З нами була й сестра Женя. "Нам треба їхати", говорила вона, "А то Віра подумає, що ми цураємося їх".

Мені було дуже приємно чути це. Ми домовилися, що довго там залишатися не будемо. В понеділок 3 червня раненько, ми з племінником Василем Дмитровичем, його "Нивою", з племінником Степаном Василевичем, що живе в Радивиліві, маємо їхати в церковних справах до Львова і до Миколаєва.

Ввечір ми ще такі сиділи з братом до пізна. Сестра Женя, посидівши з нами, пішла відпочивати. В неї поважного стану астма; вона не думала, що вистоїть все в церкві, але все вибула-пережила до кінця.

Дмитро постійно пригадував мені, який він радий, що я врешті приїхав їх відвідати. "А як би радувалися Вашим приїздом покійний Тато!"

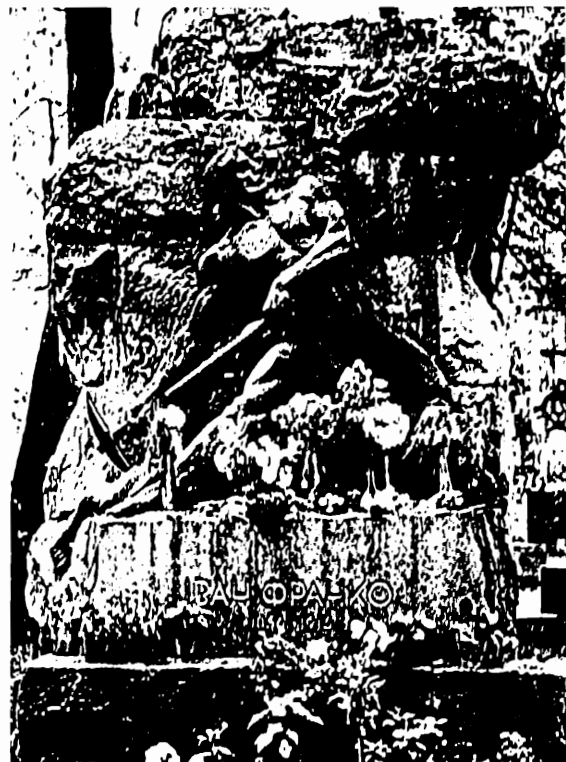
Він увесь час звертався до мене на "Ви" і не закурив при мені ні разу. Навіть мої двоюрідні й колишні друзі просили від мене священничого благословення. Від них я не відчував ніякого панібратства. Так повадився двоюрідний брат Павло

Плантація полуниць. Зправа — берези, які охороняли в'їзд до поселення Онисима й Евфросинії Ярмусів.

Місто Львів. Пам'ятник першому друкареві України,
Івану Федоровичеві.

Гріб і надгробний пам'ятник Івану Франкові
на Личаківському цвинтарі у Львові.

(78 років), його брат Данило — старий досвідчений воїн, їхні сестри Анна і Марія, мої друзі шкільного часу і ті, з якими ми колись забавлялися дитячими іграми.

Все це переконувало мене, що наші селяни таки не стали "новими" людьми типу "гомо советікуса"; в них ще зберігається старий прославлений селянський аристократизм — той аристократизм, який так мило вражав нашого історика і науковця Дмитра Дорошенка. В своїй праці "По Рідному Краю" (Булава, Нью Йорк 1956, стор. 51) він про селян наших околиць пише:

"Приємно вразила мене одна прикмета тутешнього люду — якась статечність і певна культурність, коли хочете. От, скажемо, на базарі: який там великий натовп, скільки-то возів збилося до купи, так, що ні туди, ні сюди, і ні розминутися, ні проїхати, ні навіть пішому поміж возами просунутися. І дядьки гукають, сваряться, але не чув я ні одного незвичайного слова, ні одної поганої московської лайки, навіть із п'яних уст. Не дійшла сюди, видно, "культура" російська, що так дає себе маркантно помічати на Лівобережжі".

І мені під час мого перебування між членами нашого народу, не доводилося почути чогось лайливого, неприємного. Правда, в сусідній кабіні поїзду "Світязь", хтось послуговувався московською лайкою, але він говорив російською мовою. Ми з племінниками вдавали, що тієї лайки не чули.

Мої ділові турботи.

Подорож до Львова. Спогади

Перебуваючи в Лідихові, я дуже мало спав; дві-три години і то все. Я багато передумував, записував у свій нотатник, плянував як би цю подорож використати якнайкраще з уваги на родину, церковну ситуацію в Україні, контакти волинян Вінніпегу з їхніми братами-сестрами на Волині.

Передо мною не виконанні завдання, широкі простори, а час втікає дуже швидко. Думаю, що мене розуміли племінники Степан Нагорний і Василь Ярмусь; вони мені говорили: "Дядя, поїдемо, куди Вам треба" і вони, добродушні, послужили мені дуже багато.

В понеділок, 3 червня, я почав митися та приготувлятися в дорогу о годині 5-ій. І незважаючи на те, що ще не встиг відпочити від вечері, Дмитрова дружина Ганя вже встигла наготовити сніданку, що був розмірів поважної вечері. Але добре, що приїхав їх син Василь; він став помагати мені при столі. Незабаром, ми направилися в Радивилів за Степаном, але це подорожі до Львова.

Дорога з Радивилова до Львова — це магістраль з Києва до Львова, а віддаль нашої подорожі — 110 кілометрів. Магістраль добра, Василева "Нива" вигідна, отже наша їзда приємна.

Степан Нагорний — механік-інструктор водіїв автомашинами, людина неабиякої інтелігенції, — взявся оповідати мені про його переживання раннього юнацтва, а в нього воно було повне постійних недостатків і терпінь. Єдиним добром за той час була опіка діда Ониська, нашого Батька. Степан, із сльозами на очах оповідає, як вони всі голодували, як Дідо, посилаючи його пасти корови, дасть йому кусок Бабуниного (наша покійна Мама) хліба — а вона ж славилася випіканням хліба на все село! Степан пригадує, як то він, голодний хлопчина, не спішив з їдою спідньої шкірки того хліба, а довго задержував її в устах, щоб насолоджуватися самим запахом хліба.

Повоєнні роки були дуже важкі. Дідо усіх рятував, доглядав, навчав життя. Він їздив на базарі до Львова, до Києва, різно промишляв, — як би тільки якось прогодувати їх, сиріток. У той час у Почаївській Лаврі був наш дядько, о. ієромонах Олександр (брат нашої Мами); він також часто

оплакував гірку долю, особливо Марусиних круглих сиріток, Ганю й Лену, і пробував допомагати їм, чим міг.

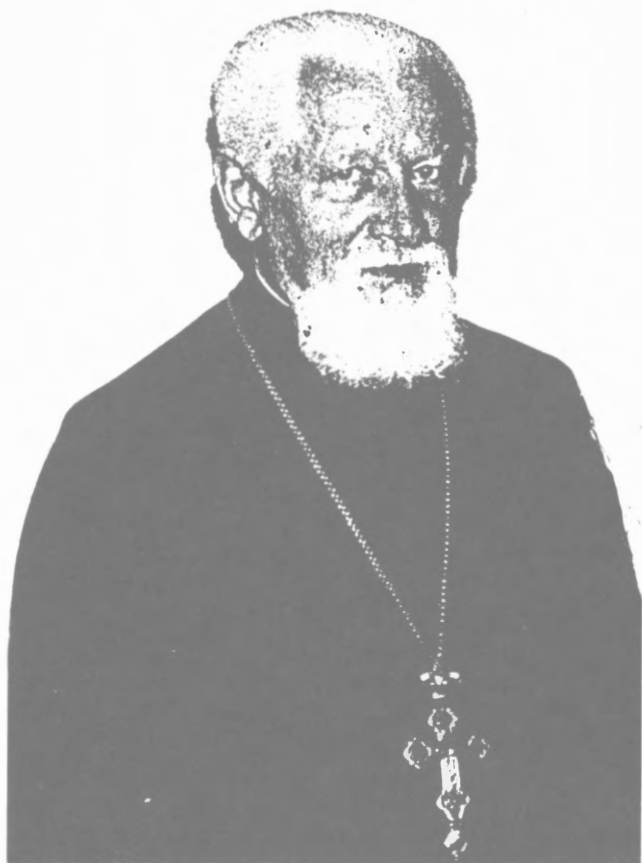
Про мене вони не мали жодної вістки, отже не знали, чи живий я, чи може десь загинув.

Степанові оповідання доводили нас до сліз. Василь вів автом, час-від-часу втирав сльози, де-чим доповнював Степана.

Ми їхали до Львова, часом замовкали. Я насолоджувався зеленим краєвидом, лісами, селами, залишками руїн замків, церквами. Яка гарна та наша Україна! Я поглядав уліво; там ліси, горби й долини — це поле боїв нашої славної дивізії "Галичина" з Червоною Армією. Я уявляв собі їхні рукопашні змагання, оточення, бойові виходи з нього, тисячі жертв. Гинули тут наші молодці, кровавилися, а ті, що якимось врятувалися, пізніше розказували про це нам, молодим рекрутам — воїнам частин, що стали Першою дивізією Української Національної Армії.

У цей час я був несвідомий важливої обставини. Тільки тиждень перед моїм переїздом теренами боїв дивізії "Галичина" з Червоною Армією, в селі Ясенів був посвячений пам'ятник поляглим воїнам українцям усіх армій, з дивізійниками включно. Пам'ятник був висотою 10 метрів, а споруджений з білого мармуру. На Зелені Свята, в неділя 26 травня, чин посвячення його виконали православний і католицький священики в присутності біля 15,000 людей. Але 18 червня, о годині 4-ій ранку, невідомими силами, він був висаджений у повітря.

Мовчки, я губився в цих спогадах, переживаннях. А ось я бачу себе в політі літаком "Аерофлоту" в напрямі до Києва. Я бачу і завжди буду бачити широке обличчя Степана Нагорного, яке палало світлом радості і добра при виході з аеропорту. Всю силу живої істини цього обличчя я також глибоко відчував, але, чиє це обличчя я не знав. Я бачив сильний корпус тіла Ярмусів, але в нас таких

Протопресвітер Володимир Ярема — Настоятель першої парафії УАПЦ у Львові, — церкви Свв. Апп. Петра й Павла.

широких чорних брів не буває. Степан внаслідував це від свого убитого на війні батька — бл.п. Василя Нагорного. Але вся структура особистості Степана — породи Ярмусів. Я, в авті, протягнув йому праву руку, а він, вгадуючи ворухення моєї душі, подав мені свою. Стефан низеньким тоном промовив: "Дядя, як добре, що Ви приїхали". Василь, ведучий автом, увесь час був з нами. Тепер він знову втер сльозу. Я думав, як би то гарно було мати цих добродушних племінників, як своїх життєвих друзів...

Місто Львів

Ми під'їжджали до Львова. Я витягнув свій адресар з позначеними адресами перших контактів: прот. Созонта Чобича, прот. Віталія Політила і протопресвітера Володимира Яреми. В'їхавши в місто, ми зупинилися біля черги людей, що чекали на відкриття крамниці і просили спрямувати нас на якусь з вулиць, що були в моєму адресарі. Дехто з людей збули нас мовчки, дехто заявляв, що таких вулиць не знає; а в мене назривало підозріння, що вони не хотіли знати. На другому боці вулиці стояли міліціонери. Степан підбіг до них шукати вказівок і ті спрямували нас до центру міста.

Ідемо. Львів — гарне місто, живе, в ньому багато руху. При допомозі міліціонерів та цивільних людей ми добралися до будинку Товариства "Україна" та до централі РУХ-у. Шукаючи їх, ми наїздилися багато. Ми залишили Василя на стоянці авт, а з Степаном пішли до канцелярії РУХ-у.

По дорозі ми зустрічали чимало військових офіцерів, членів КГБ. А в канцелярії РУХ-у нам допомогли прийти до заключення: зайти до найближчої тут православної церкви, яка належить до УАПЦ. Вона не далеко. Отже виходимо і йдемо. Нас перестрів старшого віку чоловік і почав настирливо переконувати в справах українського патріотизму та української політичної рації. Ми якось за-

Протопресвітер С. Ярмусь і Митрополит Іоан (Канада, 18.VIII,91).

**Преосвященний Даниїл,
Єпископ Чернівецький,
тимчасовий опікун
Львівської Єпархії
УАПЦ**

спокоїли його, що ми одного з ним духа, і пішли шукати церкви Трьох Святителів. Знайшовши її, ми зайшли всередину.

Якраз у цей час там служили Богослуження, а церковна прислуга поінформувала нас, що Богослуження звершує о. Віталій Політило. Я сказав Степанові іти до Василя і під'їхати з ним ближче до церкви, а сам залишився чекати на закінчення служби. По Божественній Літургії було ще якесь молебне моління, а врешті о. Віталій зайшов у ризницю. Я підійшов до нього і представився, хто я, звідки та чому я тут.

Розмова з о. Віталієм Політило і Єпископом Данилом

Отець Віталій — настоятель церкви Трьох Святителів і ректор Львівської духовної семінарії УАПЦ — був дуже здивований з приводу моїх несподіваних відвідин і великодушно привітав мене. Він запропонував піти на обід і з цієї нагоди поговорити, що підходило і моїм плянам. Але я бажав, щоб на цій зустрічі було більше провідних людей. Тому я просив, щоб заїхати до центру УАПЦ у Львові. Отець Віталій переодівся і ми пішли до нашого авта. По дорозі він кілька разів зазначував, що я приїхав до них у дуже відповідний час.

Ми під'їхали до будинку, в якому знаходиться приміщення централі Львівської Єпархії УАПЦ, але о. В. Політило зайшов у будинок сам, а нас просив почекати. Незадовго він повернувся з Владикою Данилом, Єпископом Чернівецьким; ми ознайомилися, вони обидва сіли в наше авто і були готові їхати до ресторану. Я настоював, що буде не добре, якщо я не зайду всередину на ознайомлення, але дістав пояснення, що там нікого нема. Так ми поїхали до ресторану.

Коли о. Віталій Політило людина сильної вроди і такої ж вдачі, Владика Данило — спокійніший; він

**Блаженніший Іоан, Митрополит Львівський і Галицький,
промовляє до святкової громади на оселі "Київ" біля Торонто
в Канаді, 18 серпня 1991 року.**

**Митрополит УАПЦ Іоан серед Ієрархії Української Православної Церкви в Канаді, оселя "Київ",
18 серпня 1991. На світліні зліва направо: Архієпископ Іван, Митрополит Василій,
Митрополит Іоан, Єпископ Юрій, протопресвітер Петро Бублик,
протопресвітер Петро Сацевич і митроф.
прот. Микола Критюк.**

більш молільник й аскет і такі в нього уподобання. Він приїхав послужити в Львівській Єпархії тільки до часу, коли Митрополит Іоанн повернеться з лікувальної відпустки; саме в той час, коли я відвідував Львів, він мав виїхати до Чикаго на операцію. Отже з Митрополитом Іоанном я не міг побачитися. І хоч я дуже хотів, мені не вдалося познайомитися і з о. протопресвітером В. Яремою. Прот.Созонт Чобич 6 червня відвідав мене в Києві.

За обідом предметом нашої розмови була доля УАПЦ в Україні та безнастанні напади на неї з усіх боків: з боку духовенства Московської Патріархії, з боку цивільної влади з РУХ-ом включно, а особливо з боку українців греко-католиків. Для них немає жодних меж, жодних законів. Вони в Галичині — в меншості, а тому не перебирають у мірах боротьби з "автокефалістами" і часто допускаються нечуваного дикунства. Їхня церковна ієрархія і цивільна влада закривають очі, а ті організовано нападають на православні церкви, їздять у свої експедиції найнятими автобусами, нападають на священників, грозять їм покаліченням та смертю і так виконують місію повернення православних назад у католицизм, під владу папи.

Зброєю послідовників Української Православної Церкви, яка залишається в складі Московської Патріархії, є постійні оскарження УАПЦ в неканоничності та в тому, що її ніхто не визнає. Ось тут саме запити й палкі апелі до Української Православної Церкви в Канаді: дати раду, як УАПЦ вивести на форум Вселенського Православ'я й здобути статус причасного єднання особливо з боку Вселенської Патріархії.

Ця тема й потреба УАПЦ була постійним предметом уваги й розмов у Тернополі, у Львові, в Києві, — за винятком розмови з Патріярхом Мстиславом. Слухаючи людей, як священників, так і єпископів, ознайомившись з деякими документами, я

вже у Львові прийшов до заключення, що канонічне оздоровлення УАПЦ — це найперша й негайна її потреба і що цій справі треба присвятити максимум наших зусиль. Бо нормалізація канонічного стану УАПЦ — поставлення її на один рівень зо всіми іншими Православними Церквами — може стати каталізатором подій (дати поштовх подіям) далекосяжного значення, як для України, так і для Вселенського Православ'я.

Подорож до Миколаєва

З розмови з Владикою Данилом і прот. В. Політилом я вивів заключення, що більше розмов на цю тему у Левграді мені не треба. Я пізнав стан УАПЦ і зрозумів настрої людей, які болять її долею не менше від нас. Крім того, я ще хотів ознайомитися з дійсним станом життя переслідуваного греко-католиками священика і його вірних. В цьому я міг пересвідчитися, відвідавши о. декана Івана Салабая в Миколаєві Львівської області; дещо він оповідав нам у його листах, але метою моєї подорожі в Україну було — бачити речі своїми власними очима і почути про них з уст людей, які замішані в цих речах безпосередньо.

Ми з львів'янами розпрощалися; я просив їх вітати о. Володимира Ярему, о. Созанта Чобича й пояснити їм, чому я не міг з ними стрінутися.

Мені було прикро надуживати добродушність племінників, але в Миколаїв таки треба було поїхати. Пізніше вони самі говорили, що відвідини Миколаєва відкрили їм очі на багато речей; вони про дещо чули, що тут діється, але того, що вони бачили й чули з уст терплячих людей, — того уявити собі не могли.

Ідучи із Львова до Миколаєва — 70 км., — ми вже відчували втому. Я, особисто, відчував душевне перемучення... від того, що чув, про що довідався у Львові. Але до Миколаєва треба було поїхати навіть

з уваги на психологічний стан самого о. прот. Івана Салабая; він є постійною жертвою різнородних нападів з боку своїх співгромадян, греко-католиків.

До Миколаєва ми приїхали десь коло години 3-ої по обіді. Дім і церкву в шатрі ми знайшли без труднощів, — просто користуючись даними мого адресара. Ми під'їхали під будинок, вийшли з Василевої "Ниви" і завважили, що біля хати ходять люди, — переважно жінки. Я запитав їх, чи тут живе о. Іван Салабай і мені сказали, що — так.

Одна жінка пішла і викликала його. Я вже оглядав його церкву із шатра. Отець Іван підійшов ближче і почав копатися в своїй пам'яті, щоб впізнати мене. Ми з ним познайомилися в Вінніпезі 1985 року. Але тепер у мене неабияка борода! Отже, я не пробував помагати йому в його зусиллях знайти мій образ в глибинах своєї пам'яті. Я стояв спокійно й обсервував його. Незадовго о. Іван Салабай трохи прижмурих очі, він стягнув — звузив своє обличчя і поважно потихенько став вимовляти моє ім'я: "Отець... протоієрей... Степан... Ярмусь?..." Я відповів "Так, отче Іване".

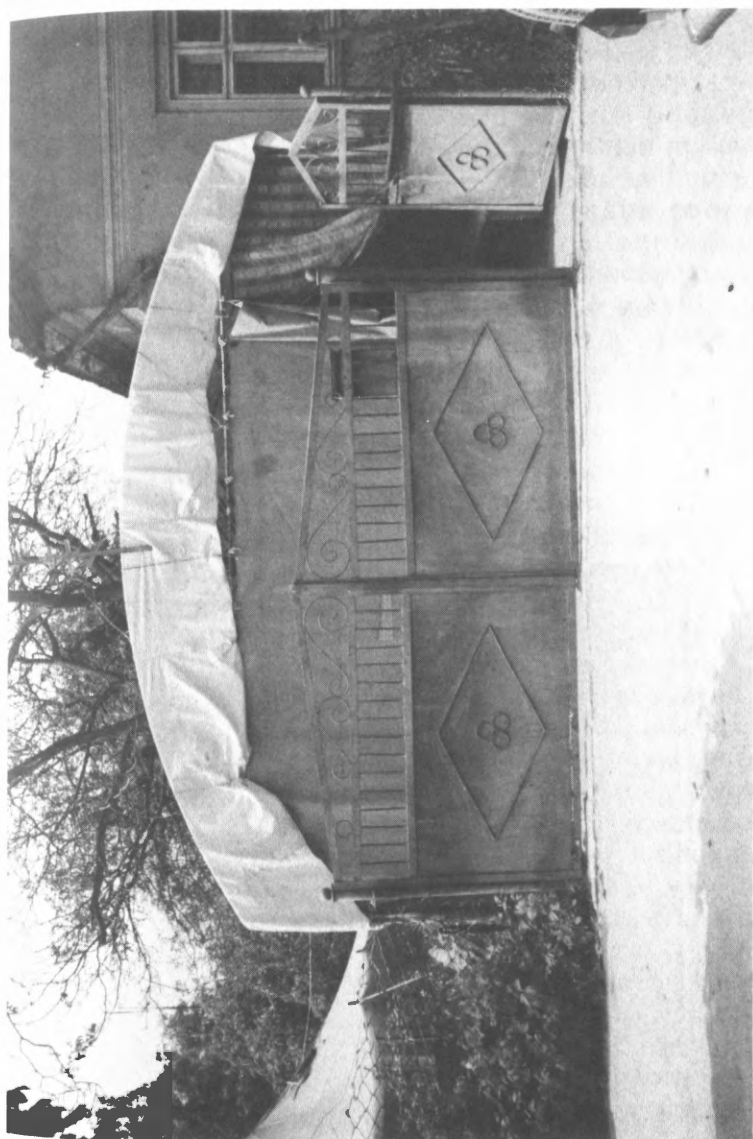
Звільнений від напруги пам'яті о. Іван кинувся до мене; ми обійнялись і поцілувались. Тут підходить його паніматка Маруся. В неї очі заляті сльозами. Тепер привітання продовжувалися між нами.

"Що Ви! Звідки Ви! Як Ви сюди приїхали! Боже, яка радість!" говорив, викликував о. Іван.

Я пояснив, що я приїхав відвідати свою рідню: сестру і брата, а "оце — мої племінники. Це завдяки їхній добрій волі я завітав до Вас", — сказав я і познайомив їх взаємно.

Розповідь про міжконфесійну боротьбу

Нас просили зайти до хати. Сходами, ми вийшли на другий поверх й зупинилися в просторій кімнаті. Ми обмінювалися короткими вітками, я

Свідок нових часів в Україні. Вхід до православної церкви із шатра в Миколаєві,
Львівського повіту

вручив о. Іванові пакуночок-передачу з Вінніпегу, а тому, що в нас багато часу не було, я негайно просив о. Івана розказати, що тут на ниві церковній діється? Я сказав, що це одна з причин, чому я сюди приїхав. Ми в Канаді отримуємо вістки, що тут діються неймовірні речі, — чи справді воно так, чи справді людина кінця двадцятого століття аж так духово впала, щоб зводити громадські бійки за володіння церквами та за те, що один — православний, а другий — католик?

Виходить, що цими запитами я торкнувся дуже зболеного й чутливого місця в істоті цього священнослужителя. Він оповів нам про свої особисті страсті тут, у Миколаєві, де православні є в більшості, але підступна поведінка греко-католиків довела до захоплення всіх трьох церков цього міста, а православним залишилася тільки священнича резиденція й городець коло неї, на якому тепер стоїть церква із шатра.

Отець Іван Салабай — очевидно огірчений тим, що сталося в Миколаєві та що діється по інших місцевостях на Львівщині. Але він рішений служити в оцій церкві із шатра, ніж кривити духом. Він належить до Української Православної Церкви, що залишається при Московській Патріархії; в цій Церкві далі служить його батько і брати (вони всі священники), отже виломлюватися йому в якусь іншу церковну формацію — справа не така проста. В цілому, в Галичині є ще біля 250 парафій, які належать до Української Православної Церкви, отже — вони в юрисдикції Митрополита Філарета (Денисенка), що залишається вірним Московській Патріархії.

З того всього виходить, що в даний час на віроісповідній сцені Галичини та взагалі Західної України діють три фактори: УАПЦ, відроджена Греко-Католицька Церква і парафії Української Православної Церкви, які зберігають вірність

Перша світлина — права стіна церкви із шатра в Миколаєві.
 Друга світлина — гості з Канади (в другому ряді) Анна Фігус-Ралько
 і бл.п. Теодора Гаврисишин у домі Салабаїв, у липні 1989 року.

Московській Патріархії. Але посуджувати людей, чому вони залишаються, чи вибирають собі вірність одній юрисдикції, другій, чи третій — не треба, і дивуватися цьому не слід. Вибір Церкви, юрисдикції, чи віроісповідання — це справа віри, душі, переконання та совісті людини. А це такі сили людської природи, легковажити якими, нарушувати їх, чи насилувати цивілізована людина не наважиться ніколи. Нападати на людей іншого віроісповідного чи юрисдикційного переконання, вломлюватися до церков, осквернювати їх, перебивати Богослуження — це діло не культурної людини, а людини дикуна, якій треба ще багато-багато вчитися простої людяності та мудрости, як то поєвангельському жити на світі. Я не знаю, як церковна Ієрархія може дозволяти таку роботу.

Паніматка Маруся Салабай приготувала гостину. Отець Іван просив нас перейти в сполучену з вітальнею кімнату і оповідав, що вона служила їм, як місце різних парафіяльних подій. Тут у липні 1989 року Салабаї вітали дорогих гостей з Канади, сл.п. Теодору Гаврисишин, Анну Ралько та інших. А коли греко-католики окупували їхню церкву, то в цій кімнаті був відслужений чин виносу Плащаниці і всі Великодні відправи. Тепер всі церковні Богослуження відбуваються в церкві-шатрі.

Щодо теперішніх церковних подій на Львівщині, то о. Іван сказав, що краще йому про них не говорити; в нього є відеотейпний запис організованого греко-католиками нападу на православну церкву в Березині Львівського повіту, який був виконаний 15 вересня 1990 року. Він запропонував висвітлити цей запис під час гостини; пізніше, ми були вдячні за цю нагоду.

Ми ознайомлювалися із сценами нападу на людей, які пробували боронити свою церкву. Там були побої, пролиття крові. То були картини брудної роботи, яку може допустити Церква з традицією

Митроф. прот. Іван Салабай у своїй церкві із шатра в Миколаєві біля Львова.

середньовічних метод інквізиції та палаючих кострів з людськими жертвами на них. У наш час ту роботу могли виконувати виродки, або досвідчені бандити, позбавлені сили совісти та людської гідності.

Тарас Шевченко займався подібними істотами в поемі "Єретик". Він поетично описав, як то вони, в 15 столітті, палили тіло великого духом Івана Гуса, а відходячи з місця його Голгофи, співали собі пісню "Te deum". Так наші, в кінці 20 століття, після знасилування й осоромлення православної церкви в Березині, стали собі на струнко й знайшли сміливість заспівати пісню "Боже нам єдність подай..." Слава Богу, що такі становлять меншість у Галичині. А що було б, як би їх там справді було п'ять мільйонів, як дехто каже, що там їх аж стільки є?

Ми готовимосся їхати до Лідихова. Я запитав о. Івана, чи можна зробити знімку з нього в його церкві. Він погодився, — погодився й на те, що знімки можна подати й у пресу. Я запевнив його, що його бажання буде виконане. Розпрощавшись, ми розійшлися. Але я виїжджав з Миколаєва з почуттям жалю й неспокою за цих людей; вони живуть у постійних загрозах. Ось недавно, їхню церкву з шатра, перед Богослуженням, темні люди обляли були хемічною рідиною сильного неприємного запаху. Це робота тих, що співають, "Боже, нам єдність подай". Так, виходить, що в релігійній війні все допускається, — допускається й таке, чого не прилично ставити на увагу людям. Нехай це зробить хтось інший, в іншому місці.

Поворот на Волинь і далі ознайомлення з людьми

Ми їхали додому мовчки. Недалеко Бродів, ми проїжджали коло військових об'єктів; деякі з них закриті від людей, деякі — як ось площа з воєнними

вертолетами (гелікоптери) — відкриті, але ми проїжджали попри них мовчки і я не запитував нічого, — щоб не вводити людей у незручне положення. А втім, у мене були інші справи на умі, інші мислі.

Приїхавши до Радивилова, ми зупинилися в Нагорних, в Степана й Галі. У них двоє гарних дітей. Донька Люда (Людмила) — учителька, як її мама, а син Василь ще в школі. Він дуже цікавий хлопець; він особливо вслухувався, що я говорив і не пропускав нагоди бути в моєму товаристві. В цей час, він був зайнятий іспитами. Він розказував, що про мої відвідини учителі говорили дітям у школі і ставили мене як приклад того, що й в обставинах чужини можна зберегти свою національну ідентичність, свою віру, традиції. Тим більше про ці речі треба дбати на своїй землі. Щодо самого юного Василя, — він дуже добрий студент і любитель футболу. Він є членом місцевої команди.

В домі Нагорних на мене чекав Василь Ярмусь, син мого двоюрідного брата Дмитра. Він здобув університетську освіту у Львові, по професії — учитель і ветеран авганістанської війни. Там він, як колись писав мені, "пізнав ціну життя і силу своєї православної віри".

Мені було особливо приємно говорити з Василем Дмитровичем. У нього мова інтелігентна, запити точні, часом випробовуючі, а працює він у Підзамчі, Червоноармійського району.

Так, у нашому селянському роді є й інтелігенція. У мене виробилося сильне почуття жалю до наших жінок, що працюють у колгоспі. Ось, наприклад, мої племінниці: кожна з них — як і всі інші жінки колгоспниці — від засіву до збору мусить обробити 5 гектарів буряків. А це ж важка, крижоломна робота...

Наш рід — це люди сильної віри. Це, може, тому нас прозивають "ксьондзами". Мене дуже мило поразила сила віри мого двоюрідного брата Данила

(це наш "Канарей"-співак), побожність Васьки — сина мого двоюрідного брата Василя та всіх інших. Син племінниці Лени, Микола Фільозоф, закінчив навчання в Духовній Академії в Загорську і вже прийняв сан священника. Через іспити він не міг приїхати на побачення зо мною.

Попрощавшись з радивилівцями, ми з Василем Дмитровичем від'їхали до Лідихова. Вже був вечір. А тут у брата застаємо журналіста Ярослава Велигана. Він приїхав з Тернополя ще рано і чекав на мене цілий день, бо не хотів повертатися без моєї апробати тексту інтерв'ю, що було записане на магнітоплівку в суботу. Він списав його на машинці і конче хотів, щоб я його переглянув. Я казав їм у суботу, що маю до них повне довір'я; але, казав Ярослав Велиган, отці Боднарчуки настоювали, щоб на опублікування нашого інтерв'ю конче мати мою апробату. Я прослухав текст опрацьованого інтерв'ю і не мав що в ньому змінити. Брат Велиган вручив мені одну копію та в'язанку фотознімків, зроблених з нагоди інтерв'ю. Але до Тернополя він не міг повернутися; автобуси з Почаєва вже відійшли. Отже йому довелося з нами ніч ночувати. У вівторок вранці ми з Василем мали їхати до Луцька; так що довів дорогого друга до Почаєва й автобуса на Тернопіль був йому запевнений.

Брат Дмитро з дружиною й дочкою Марусею нас ще трохи гостили, ми ще дещо переговорили і були готові йти спати. Дмитро пішов зо мною до моєї кімнати. Ми тісно обнялися, а Дмитро каже: "Який я радий, що Ви приїхали. От, як би так Тато були... Але Ви весь час у роз'їздах!" "Так, брате" — відповів я і додав: "Так проходить усе моє життя: в безнастанних роз'їздах".

По всіх кімнатах погасили світло, — нам треба було спати. Але я не спав, — забагато довідався, пережив, побачив того дня. Я брався за свій нотатник, виходив надвір, вслухувався в легке крякання

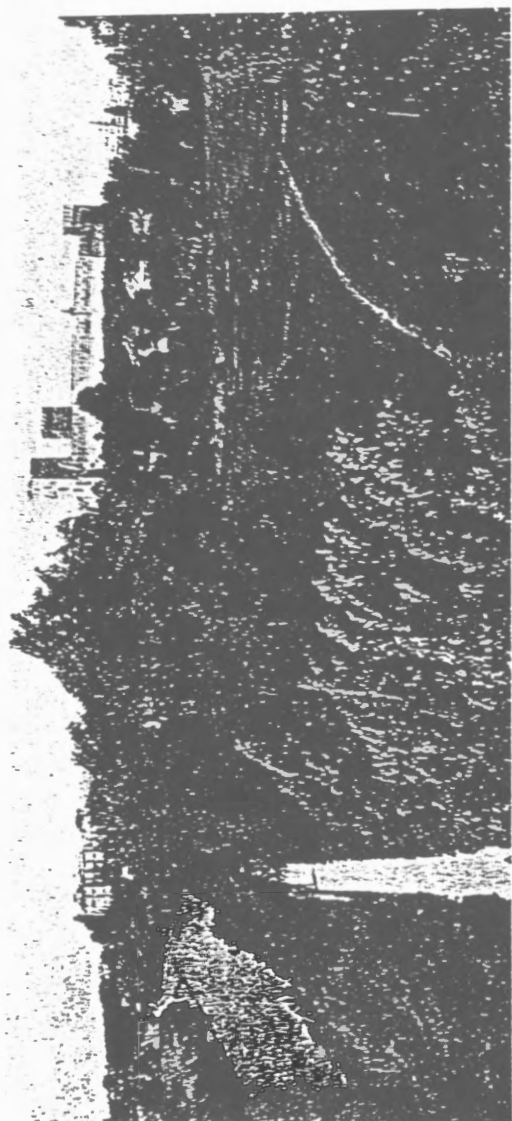
ворон, — вже й півні починали співати, але найголовнішого співця — соловейка таки не було. Незадовго за мною знову вийшов брат Дмитро. "Не спите?" "Ні. Але ходім, бо буде світати".

Подорож до Луцька й зустріч з визначними людьми. Єпископ Миколай

У вівторок 4 червня, ми знову повставали раненько. Зібралися, поснідали. Племянник Василь Дмитрович приїхав на домовлений час. Ярослав Велиган розпрощався з братом і його домом і ми вийшли до авта. В Лідихові і аж до Почаївсько-радивілівського шляху дорога в жалюгідному стані. Скрізь вибої, ями, болото. Підвізши друга Ярослава до автобусної зупинки, ми розпрощалися з ним і пустилися в подорож до Радивилова, а через Радивилів — до Луцька. Степан Нагорний чекав на нас, отже ми негайно виїхали в напрямі Луцька. Він казав, що вчора до нас мали приїхати представники з Рівного, але нас не було вдома.

Ми переїжджали села й містечка, які були відомі мені з оповідань покійного Батька; він колись відбував у цій околиці службу поштового урядовця. Я залюбки вдивлявся в колгоспні лани, пізнавав роди збіжжя, а по селах любувався бузьками (лелеками), які стояли біля своїх гнізд на будинках, на деревах, або на спеціально поставлених стовпах.

На Волині багато ставків, в яких вигодовують різні роди риб. Мені находили на думку спогади Шевченка, Дорошенка і їхні описи нашої Волині. Я часто жалів, що не міг бачити цієї Волині, коли я жив на самих її окраїнах, що торкалися Галицької землі. Пізніше в житті мені й не снилося, що колись буду подорожувати по її сонцем освіченим обличчі. Але ось сталося, що у вівторок 4 червня 1991 року біля 10-ої години ранку в'їжджаємо в нашу колишню обласну столицю — старе місто Луцьк, в супроводі моїх дужих племянників.

Місто Луцьк на Волині і його замок з 14 століття.

З культурним діячем міста Луцька, автором й аналітиком подій нашого тяжкого двадцятого століття, Володимиром Рожком, ми домовилися, що стрінемося біля пам'ятника Лесі Українці о годині 10-й ранку і це домовлення здійснилося без труднощів.

Володимир Рожко — людина середнього віку, працівник музею, великий любитель свого народу, його історії, його землі. Він розвинув авторський зв'язок з українцями вільного світу, а втім з Інститутом Дослідів Волині в Вінніпезі. Я мав певне завдання від цієї установи, отже при зустрічі з п. Рожком виконав його.

У планах пана В. Рожка було ознайомити мене із замаскованими масовими могилами в Луцьку, з церквою парафії УАПЦ, з місцевим єпископом УАПЦ — Владикою Миколаєм та з науково-культурною діячкою — Левчанівською Іриною Олександрівною.

Ми йшли до цих об'єктів пішки. Перше, п. В. Рожко завів мене до двох місць і сказав, що саме тут члени НКВД переводили масові розстріли нашої інтелігенції, селян та всяких підозрілих ними людей і закопували їх у масових могилах. Я сфотографував ці місця. Без прямого знання про ці поховання нічого особливого тут не можна спостерегти; мене також дивувало, чому ніхто не робить дослідних розкопів? Адже ж в Україні таких розкопів зроблено чимало і стверджено, що вони дійсно були масовими похованнями ув'язнених і розстріляних людей. У Луцьку цих розкопів ще не робили.

Звідси ми пішли до Чеснохрестної церкви УАПЦ, але вона була закрита. Отже ми рішили відвідати пані Ірину Левчанівську. Вона — дочка відомої членки Сенату, займається продукцією документальних фільмів. Вона має фільми про ув'язнення, а також дані про те, що 23 червня 1941 р. у

Преосвященний Миколай,
Єпископ Луцький і Володи-
мирсько-Волинський.

Одне із місць, яке вважають масовою могилою жертв НКВД,
помордованих в червні 1941 року.

Луцьку НКВД замордувало 3000 невинних людей, але їх могло бути 6000.

Ірина Левчанівська колись працювала з інж. Ілльою Онуфрійчуком — членом-основоположником Т-ва "Волинь" й Інституту Дослідів Волині в Вінніпезі. Вона передала йому 4 писанки та декілька історичного значення фотознімок для поміщення в "Літописі Волині", а статтю мала прислати пізніше. Фотознімки я І. Онуфрійчукові доручив, але писанки подорожі не витримали.

Я порушив питання постійного зв'язку з волинськими інституціями в Луцьку і виявилось, що ми можемо пов'язуватися з ними почерез РУХ, або УАПЦ, але краще почерез Церкву.

Ми попросилися з пані Левчанівською, я пообіцяв передати її привіт інж. Іллі Онуфрійчукові, організаціям волинян у Вінніпезі, а останнім моїм актом у Луцьку була візита Єпископа УАПЦ, Владики Миколая. На зустріч з іншими людьми не було часу.

До резиденції Єпископа Миколая треба було їхати автотом. Резиденція його скромна, як скромним є і сам Владика. Він титулується Єпископом Луцьким і Володимир-Волинським. У квітні ц.р., Луцьке Братство УАПЦ видало перше число свого часопису "На варті", який буде виходити два рази на місяць. Перша сторінка часопису прикрашена портретом Владики, а на другій сторінці поміщене його Пасхальне послання.

Пресові органи окремих Єпархій УАПЦ, як, наприклад, "Благовіст" Тернопільсько-Бучацької Єпархії, "Церковні дзвони" Львівської Єпархії, "На варті" Луцько-Володимир-Волинської та окремі органи місцевих Братств Св. Андрія Первозванного — це реальні докази живучості УАПЦ. Але, думаю, що УАПЦ конче потрібний центральний орган. Треба вірити, що такий орган скоро появиться.

Після короткого ознайомлення, я пояснив Владиці причину моїх відвідин і сказав, що наше

"Битва під Берестечком", художник В. В. Полтавець.

**Портрет Богдана Хмельницького.
Художник П. Спаська-Олія.**

життя й праця вимагають кращого обізнання, бо покищо, порозуміння між нами невивстачальне; то з уваги на те я вирішив використати свої відвідини родини на ознайомлення з провідними людьми УАПЦ. Досі я ознайомився з оточенням Владики Василя в Тернополі, з Владикою Данилом, що тепер є у Львові та з деякими отцями. У Києві буду 6-8 червня.

Владика Миколай коротко оповів про організацію парафій УАПЦ на Волині, він ствердив, що цей процес поширюється, але праці залишається ще дуже багато. Труднощі є з набуттям церковних приміщень, священників, а особливо відчувається дошкульна відсутність богослужбової літератури в українській мові. Я оповів Владиці дещо про нашу Церкву в Канаді і так познайомившись та поінформувавшись, нам треба було відійти.

Ми були в помешканні п. Володимира Рожка; він передав декілька музейних предметів для Інституту Дослідів Волині, пакуночки статей для журналу "Сучасність" й одного адресата в Австралії, — на тому ми попрощалися і розійшлися.

Поклін "Козацьким могилам"

В авті Степан Нагорний піддав думку, що нам треба пообідати, а по обіді заїдемо поклонитись Козацьким могилам під Берестечком, бо ж цієї нагоди не можна пропустити! Він мабуть вичитав мої тайні мислі саме про цю можливість, але я не мав сміливості висловитися про це. Так ото пропозицію Степана ми схвалили, виїхали з Луцька, а на обід стали в маленькому місті, назви якого я не занотував.

Довго там ми не барились. Підкріпившись на селянський мотив, ми поїхали в дальшу дорогу. Я розглядаюся, ознайомлююся з положенням земель та лісів і скоро усвідомив собі, як мені якось мимовільно вчуваються слова Тараса Шевченка "Ой

чого ж ти почорніло, зеленее поле..." Але під'їжджаючи ближче до місця, на якому 1651 р., зражені татарами, полки Богдана Хмельницького билися з поляками, атмосфера душі й серця якось почала поважніти, навіть підноситись.

Ми під'їхали до місця зарослого зрідка деревами, обведеного огорожою, частинами мурованої огорожі й ровом наповненим водою. Посередині огороженого лісу-горбка, стоять туристські об'єкти: церква — то Георгієвська церква, а трохи зліва від неї і ближче до головного входу Миколаївська церква на форму корабля та музейний корпус.

Це "Козацькі могили" — наша національна святиня недалеко міста Берестечка на Волині. Тут скрізь іде праця: всякі направи, малювання, наведення чистоти, бо, ми довідалися, що в неділю 16 червня тут має відбутися величезний здвиг народу — відзначення 340-річчя знаменної дати в історії боротьби українського народу за свою волю, за свою людську і національну рацію. Пізніше я довідався, що на цьому відзначенні був Леонід Кравчук, Патріарх Мстислав і понад 500,000 народу.

Поля Берестечка і значення Берестечка... В памфлеті для туристів про це написано:

"Є куточки в нашій країні, де сама земля промовляє до нас голосами предків, де минуле видається таким близьким, де жива історія Батьківщини. Одним із таких куточків є музей-заповідник "Козацькі могили", розташований на острові Журавлиха, що поблизу села Плєшева Червоноармійського району на Ровенщині. Саме тут у буремні роки визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького в 1651 році відбулася одна із значних битв в історії України, відома як Берестецька битва. Сюди прибули кращі сини українського народу — селяни, ремісники та козаки, аби зітнутись у смертельному бою зі своїми гнобителями".

Вони тоді билися й гнулися, а ми розмишляємо й роздумуємо про це сьогодні.

"Подвиг трьохсот під Берестечком", художник — О. Г. Данченко..

1991

**Музей-заповідник
"КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ"
в с. Пляшева на Ровенщині..
Картонка на відзначення
340-их роковин битви
під Берестечком
1651-1991**

Битва козаків з поляками в липні 1651 року, була програною для України. Але там були моменти повні високого натхнення, поваги, пожертви. Ось наприклад: для того, щоб дати нагоду головним козацьким силам відступити з поля нерівного бою, — було виділено 300 козаків, щоб вони перегородили дорогу наступу польським полкам. І ці триста козаків стали битись до загину. Живим залишився тільки один козак, Мамай. Він, якимось, при допомозі човна, так уміло й завзято відбивався від поляків, що польський король хотів подарувати йому життя. Але козак був поставлений туди, щоб битися до загину! Отже він відмовився від ласки короля і бився далі, аж поки одному німецькому найманцеві не удалось закрастися до нього із-заду і розвалити його мужню голову. Думаю, що в цьому полягає вся острота вістря і вся вага Берестецької епопеї.

Ми ходимо по заповіднику "Козацькі могили". Я багато роздумував, зробив декілька знімок. Але тут підходить до мене директор робіт у Заповіднику, син нашого колишнього сусіда, Бойкового Йосипа, і з відчуттям очевидної ваги моменту каже мені: "Як шкода, що Ви не були тут вчора. Тут був Митрополит Київський Філарет, він молився за покійних козаків, і Ви були б зустрілися з ним!" Які ми далекі між собою у цьому...

Після цього ми направилися на Радивилів, додому. Ми були перемучені з дороги й очевидних емоційних переживань; але я був задоволений, що мав нагоду відвідати "Козацькі могили".

Підготовка до поворотньої дороги

Нам треба було їхати додому; передо мною чимало пакування й підготовки в дорогу, до Києва. Крім того, мені конче треба було відпочити! Отже, не затримуючись ніде, ми з Василем Дмитровичем спішили просто до дому його батька, мого брата

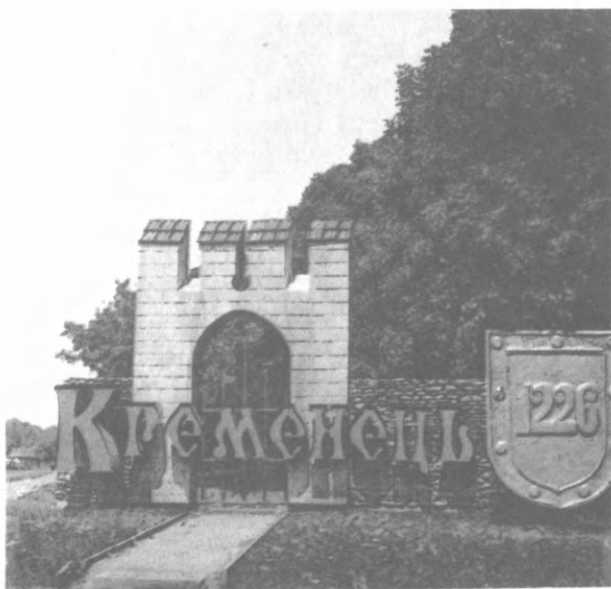
Дмитра Ярмуса. Ми приїхали, а тут на мене чекають люди: делегація від однієї парафії, окремі люди з листами та передачами для їхніх рідних у Канаді, або прохаючи розшукати когось з їхньої рідні. Усім цим я був заскочений, дезорієнтований, дещо пригноблений.

Я якось легкодушно зібрав ці передачі в синтетичний мішок, зробив нотатки, що кому потрібне й попросив свободи для впорядкування свого багажу; в поворотню дорогу він повинен бути значно менший і легший. Від деяких послуг людям я таки мусів відмовитися, як ось, від перевезення волинської народної ноші для музею волинян у Вінніпезі, приготовленої для мене в Луцьку. Люди вважають нас якоюсь супер інстанцією в казковому світі. Вони думають, що в нас будинки, установи, музеї. До речі, ці послуги-передачі завдали мені більше негод, як морального вдоволення з послуг ближньому своєму. Люди якось не додумуються до того, що нав'язливі цінності сприймаються не так, як думається подавцям з іншого світу. Транспортиція гнилих писанок може бути дуже наглядним прикладом небажаних негод. В цьому відношенні, в мене самого траплялися непередбачені пересвідчення.

Але мене переслідувала одна незаспокоєна справа: червоні чобітки для невістки. Шукав я за ними в Києві, Чернівцях і на Волині, але в крамницях їх зовсім нема. Проте діло закінчилося так, що я повертався до Вінніпегу з трьома парами чобіток і парю танцювальних черевичків!

Кременець і Почаївська Лавра

В середу рано ми, з дітьми і внучкою Гані Козак, Митькою, Лідкою і їхньою донею Олею їздили до Кременця: вони їхали по замовлені ними чобітки, а я мав зустрітися з директором Кременецького крає-

Верхня світлина — в'їзд у місто Кременець. Внизу — руїни фортеці на Замковій горі.

знавчого музею — В. А. Бернацьким. Він уже три рази заїжджав до брата Дмитра, але мене не заставав. Тепер я вирішив заїхати до нього й нав'язати з ним контакти по справах Інституту Дослідів Волині в Вінніпезі.

Проїхавши вздовж оборонної стіни з південного боку саду Почаївської Лаври, ми скоро виїхали на кременецький шлях. День був хмарний, але дощу не було. Перед нами відкрився широкий краєвид, Кременецькі гори, а трохи вліво стояла заспана відвічним сном Божа Гора.

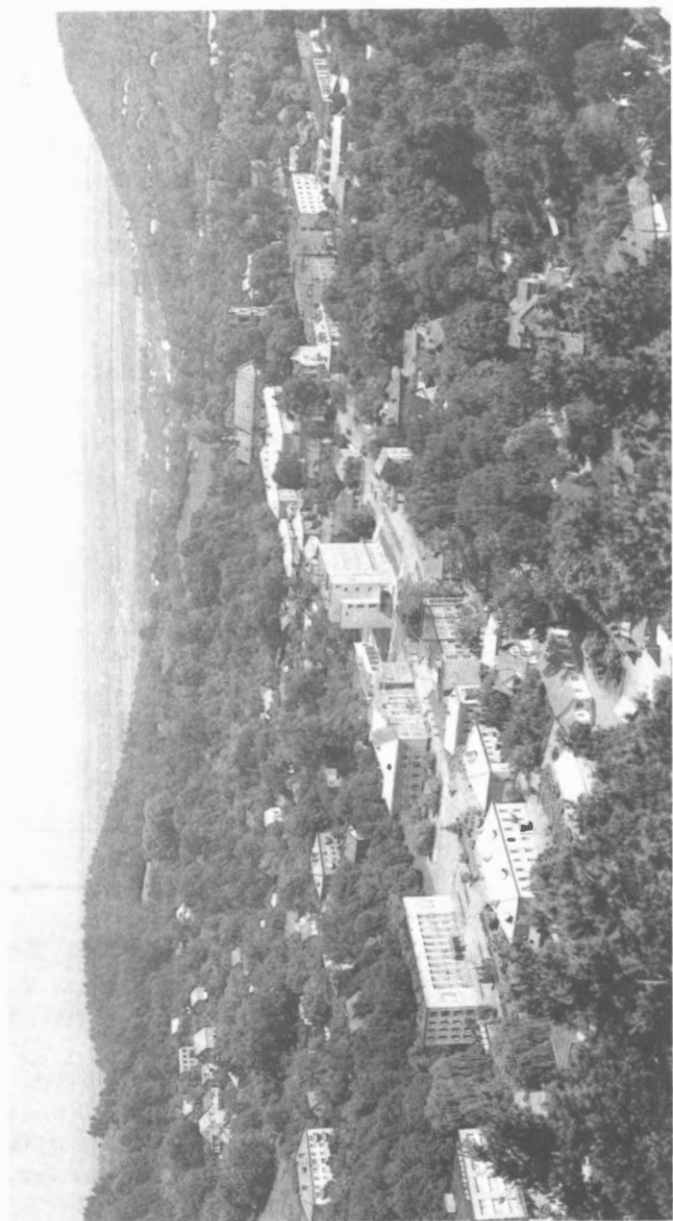
В психологічній транспозиції нашого простолюддя багато подій священної історії, наприклад, Преображення Господнє, Вознесення Ісуса Христа на Небо відбулися з цієї гори. Тому вона — Божа Гора.

Кременеччина — то Волинська Швейцарія, говорили люди. А сам Кременець, як місто, пережив багато з нашої історії. Він вистояв проти Батия і його орд, а наш сучасний поет Іван Гнатюк про це ось так написав:

"Не бій — побоїще!
І змушен
Батий позбутися уяв,
Бо проти нього
Кожен русин
Віч-на-віч Кременцем стояв!"

Кременець... Ось там задумано стоїть Замкова гора, а в зелені дерев показуються верхи церков, будинки. А коли подивитися згори, то видно, що панорама міста складається з горбків, з долин та зелені, що ось там, на обрїях, зливається водно з лагідним блакиттям.

Саме місто дише духом старовини. Мої добродії-проводирі зайшли до помешкання лікаря на емеритурі; ми ознайомились з хатніми, але по яких ділах ми сюди зайшли, — не знаю. Я чув лише, що багато часу пішло на розмови по телефоні. Отож, не

Панорама міста Кременця, вид із Замкової гори.

маючи особливого діла з цими людьми, я постановив, що мені краще піти по своїх справах до В. А. Бернацького — управителя музею.

Будинок, в якому приміщується краєзнавчий музей — то колишня Консисторія Кременецької Єпархії. Мене підвезли сюди; я йшов на зустріч з директором музею, а мої добродії пішли десь по своїх справах.

Директор музею В. А. Бернацький

Я йшов, услід за працівницею музею, по довгих гонах сходів на другий, третій поверх будинку. Ми зробили низку поворотів і зайшли до маленької почекальні. Я думав собі, що віддалений так далеко від головного входу цей директор мусить бути високо поставлена людина. Але коли я з ним стрінувся і сказав йому хто та звідки я, — В. А. Бернацький показався дуже привітним і проявив очевидне задоволення з моїх відвідин; він попросив мене сісти.

Починаємо розмову і скоро виявляється, що збереження українцями діаспори української свідомості, мови, культури, традицій, вважається великим чудом українцями в Україні.

Бернацький мій односельчанин; він з Лідихова, тому в нього було земляцьке зацікавлення моєю працею і "такими великими успіхами!" Він сказав, що хоче відзначити мою працю місцем в Кременецькому краєзнавчому музеї. Я запропонував йому зробити місце для Інституту Дослідів Волині, що діє вже понад 40 років у Вінніпезі. Так ми постановили встановити постійні контакти.

В. А. Бернацький показав мені головніші частини музею, розповів про церковне життя в Кременці, про відкриття парафії УАПЦ та про невдачу із справою Богоявленського монастиря. Сам він виявляв особливе задоволення, що в Україні законами дається волю всім конфесіям.

По цьому ми вийшли надвір, бо мій друг хотів показати мені Чеснохрестську церкву, яку передано вірним УАПЦ. В церкві переводиться ремонт. В. А. Бернацький оповів мені про успіхи їхнього церковного хору та з великим задоволенням згадував свого священика — о. прот. Богдана Боднарчука, з яким я мав нагоду знайомитися в Тернополі і в Лідихові.

В. А. Бернацький дав мені кілька інформативних брошурок і ми вийшли на вулицю. Незадовго, Мітька з Лідою й Олею повернулися також; ми розпрощалися з Бернацьким, заявили собі співпрацю, я сів в авто і ми поїхали в напрямі Почаєва. З Кременця до Почаєва — 25 км.

Пам'ятники в Західній Україні

Подорожуючи по Західній Україні, людина завждиє особливий феномен. Це своєрідний культ пам'ятників, вівтарчиків з іконами прикрашеними рушниками та різних фігур. Пам'ятники ці бувають присвячені особам, групам людей, або й подіям. Вони є свідками тяжкої історії нашого народу, а одночасно говорять багато про духовий та психологічний настрій нових поколінь. Ось, наприклад, в нашій частині Лідихова, коло Ярмусів, був вигін, якого ми називали "Горбком". Той горбок був місцем для забав дітей. Сьогодні на цьому місці, в огорожі, стоїть хрест з іконами; це пам'ятник поляглим в Афганістані. Він був поставлений з ініціативи мого брата Дмитра.

По дорозі з Кременця до Почаєва стоять пам'ятники й фігури також. З деяких я робив фотосвітлини. Це документи духа народу, вияви його духовості, а також культури. Це доказ того, що ми вміємо шанувати мертвих. А як у нас з пошаною до живих?...

Ганя й Іван Козаки з донькою Лідією і зятем Мітькою та їхньою донькою Олею.

Відвідини Почаївської Лаври

Під'їжджаючи до Почаєва із сходу, вид Почаївської гори — відмінний від західного, чи південного.

Ми всіли приїхати на час, бо о годині 4-ій двері всіх церков замикають. Залишивши авто на стоянці, ми пішки направилися до вхідної брами. По обидвох боках доріжки далі сидять жебраки, як вони тут завжди сиділи. Правда, сьогодні середа, будень, погода сира й холоднувата, — отже їх тут мало.

Але де ділося моє зворушення? Колись я тут благоговів на кожному камені, на кожному кроці... Ідемо далі, вище. Ось направо від нас Троїцький Собор, дзвіниця, є трохи людей. Але чому тут у мене таке почуття, ніби не все на своєму місці? Що сталося з нашою православною святинею — Почаївською Лаврою? Що сталося зо мною?

Ми йшли по камінних сходах далі. Мої негативні почування я пробував пояснити своєю перетомою, довгою відсутністю тощо. Але ми вийшли на площу перед Успенським Собором, де я зробив декілька фотознімків. Двері Собору відкриті і я з якимось особливим передчуванням увійшов в середину Собору. Тут все, здається, на своєму місці, тільки ведеться якийсь ремонт. Ось місце "Стопи Богоматері", але вступ вже затягнений міцним ланцюгом. Я зробив фотознімку, перехрестився і пішов на передню середину Собору. Зо мною ходить п'ятилітня Оля — внучка племінниці Гані.

По Соборі проходиться середнього віку жінка, може монашка й підспівує собі якісь російські стихи-пісні; це явище не на мій настрій. Вона підходить до Олі, здимає з її голови привезену мною кепочку і заявляє, що "так не полагатса". Я поклав на цю учительку всю силу своїх очей, взяв кепочку, наложив її назад на голівку

дівчинки і ми перейшли в інше місце. Подвижниця пішла по Соборі далі, весело повертаючись то сюди, то туди, ніби кокетуючи, продовжувала свої пісні.

Ми вийшли боковими передніми дверми і перейшли до дзвіниці. Звідси підійшли до входу в Троїцький Собор. Тут молодий чернець в російській мові проголошує, що Собор замикається. Я просив його зачекати, щоб я міг поглянути всередину й зробити фотознімки. Він настоював на своєму, але я всередину зайшов, зробив декілька фотознімок і вийшов. Тоді звернувся до ченця і сказав йому звідки я й запитав його, що сталося із знайомими мені ченцями й назвав їх по імені. Цей почав по-українському, а скінчив по-російському і сказав, що вони переїхали в інше місце.

Сходами, ми пустилися вниз, перейшли вхідну браму, яку монахи вже замикали (в страху перед уніятами?). Ідучи нище по галерії, я завважив два автобуси "Інтуриста". Виходить, що паломництво до Почаївської Лаври продовжується далі. Але чому вона стала мені такою холодною, порожньою, — ніби вона вже несвоя? Невже ж душа моя передчувала це заздалегідь і це тому я відложив відвідини її до самої останньої хвилини?

За дві години мені треба від'їхати до Радивилова й сідати на поїзд, в дорогу на Київ.

Салаба! в Лідихові. Прощання

Повернувшись до Лідихова, я просив Митьку завезти мене на "Горбок", бо мені була потрібна знімка з нового пам'ятника. А як повернулись до брата, — я застав у нього о. прот. Івана Салабая з дружиною і сином Миколою. Вони приїхали відпровадити мене в далеку дорогу, додому в не-своєму світі, в далеку, але у вільну Канаду. Там мені подібні люди — а нас багато! — то плем'я психічно

скалічених людей; ми — безбатченки; ми від своєї старої батьківщини — України, не відросли, а в нову батьківщину — Канаду, повно не вросли. В нас постійна сутичка двох світів: старого з новим і тільки сильні можуть залишатися панами в цій ситуації. Багато заломлюються, загублюються.

У хаті Дмитра Ярмуса Онисимовича зібралося багато людей. Тут зійшлися рідні на прощання з мною; тут люди з недокінченими справами; тут психологічний світ мене самого! Я прощаюся, приймаю припорушення, одних благословляю, інших обіймаю й цілую перший і останній раз; я пробую засвоїти образ кожного.

Я перевірів свій багаж і запевнився, що дар Ліди і Мітьки нашій невістці Христині, червоні чобітки, — запаковані. Ми зупинилися на хвилинку біля братового столу, сприйняли чарку, вкусили хліба-солі і всією нашою родиною пустилися в дорогу з Лідихова до Радивилова.

Я вважав потрібним залишити подвір'я брата Дмитра, рідну землю свою — країну моїх батьків, коротким словом молитви. Ми помолилися. Я просив рідних, щоб дозволили мені з Лідихова до Радивилова їхати в авті о. Івана Салабая. Але, якщо 1942 року, покидаючи своє рідне село, болем окочаних Батьків, я міг вірити в обітниці, що за 6 місяців повернуся додому, — тут я був свідомий того, що тепер на оце переображене село і на його голе обличчя кладу свій останній погляд.

Село Лідихів, дім та наука Батька-Матері, яких я не міг знайти ні тут, у Лідихові, ні в етері, моїх добрих учителів дала мені силу піти в пекельний світ німецького фашизму і пережити його; пізніше дала силу до праці над самим собою, до нерівних змагань за місце в незавжди привітному світі і вийти з того незасоромленим.

Тепер моя свідома подяка Вам, Дорогі Тату і Мамо; дякую Вам, мої учителі; дякую вам, мої

односельчани, що колись приготували мене на вихід у широкий світ, а тепер так щиро привітали мене і даєте волю піти-крокувати далі. Моя дяка й обітниця вам ось така: "Ніколи не забуду! Повірте".

На прощання і відпровадження мене назад, на чужину, зібралася вся наша рідня. Ті, що мали авта, поїхали в супроводі мене аж до Радивилова. Я їхав з о. Іваном Салабаєм, бо в нас були незакінчені речі, — хоч би тільки те, щоб побути разом, поговорити.

Поклонившись людям, землі і природі, я не міг проїхати мимо цвинтаря; я просив о. Івана й рідню зупинитися біля цвинтаря й дозволити мені піти до гробу моїх Батьків і попрощатися з ними ще раз. Але цей раз все відбулося просто й легко. Коли я відходив від гробу, я якось легко промовив: "До побачення в Царстві Небесному!" і в цій надії я від них відійшов.

Прощай Лідихове! Прощайте поля й ліси! Прощайте жінки-колгоспниці! Я ніколи не забуду, як ви в нерівних рядах сапали буряки в холодну й мокру негодю. Прощай, Почаївська Лавра, але знайди свою стару силу і повернися обличчям до свого народу і заговори до нього по-своєму! Прощайте потемнілі тіні Кременецьких гір на східньому горизонті! Прощайте сусіди села: Будки, Підзамок, Дранча, Батьків і всі інші. Сама згадка ваших назв на чужині зворушує так глибоко...

Від'їзд з Лідихова, з Радивилова

Ми під'їхали до Радивилова, а тут почав падати дощ. Надходив вечір. Ми розпрощалися з дорогими братами-друзями — з родиною Салабаїв, бо перед ними дорога до Миколаєва, їм треба було від'їхати. Дружби з ними не забуду ніколи. А рідня наша, групками, розсілася в Радивилівській станції чекати на поїзда. Надворі падав дощ. Я ходив від групи до групи. Ось Нагорні також придбали пару

чобіток для нашої невістки. Приймаю мовчки і знаходжу їм місце в валізці. Незадовго оголошують, що наш поїзд надходить.

Ми забрали свої речі і вийшли на станцію на місце, де мав би бути наш вагон. Вийшов я, Степан Нагорний і Василь Ярмусь — вони мали товаришити мені аж до самого Києва; вийшла вся моя рідня. А коли наблизився поїзд, — я вже не мав часу прощатися з кожною чи з кожним із них зокрема. Я підняв до них всіх руки, кликнув "Прощайте! Нехай вас Бог благословить!" і в товаристві племінників Степана й Василя пішли у вагон шукати нашої кабіни.

Присутність цих двох хлопців-племінників коло мене не допускала до гадки, що я віддаюся від своєї рідні. Ми переїхали знайомі місця: Рудню, Вербу, Дубно, а в Здолбунові пересіли на поїзд "Світязь", що йшов із Рівного, щоб продовжувати подорож до Києва.

В Здолбунові нам довелося чекати. Але ми часу не марнували. Ми втрюх, як тут водиться, стали собі коло круглого столу-стояка і повечеряли домашньою вечерею, як годиться.

Вечір доходив до своїх вершин, подорожні, чекаючи на поїзда, почали нудитися. Всі мої дні в Україні були винятково активні, повні різноманітних вражень і переживань. А мені хотілося все використати, запам'ятати, занотувати. Проте в Здолбунові я свого нотатника не витягав; я був перевтомлений.

Подорожуючих на станції багато. То робітники, військові, професійні спекулянти. Може й вони потрібні, — для зміни монотонності життя. Вони говорять про свою професію, про різні нагоди й пригоди і роблять це з почуттям своєрідного героїзму. Тут усі спекують, якщо не купують і не продають, то ось так собі: все необхідне якось "здобувають", — крадуть!

В поїзді "Світязь"

По інформативній системі проголосили, що поїзд "Світязь" наближається до станції. Я і мої племінники взяли свій багаж і вийшли на платформу. Поїзд зупинився; ми знайшли свій вагон і призначену нам спальну кабіну. На одній з нижніх лежанок кабіни відпочивав середнього віку чоловік; хлопці другу нижню лежанку призначили мені, а самі зайняли верхні лежанки. Вони негайно взялися розкладати постіль; ми скоро затихли й поснули. Але й у поїзді я багато не спав. Я сідав, дивився через вікно, пригадував собі оповідання Тараса Бульби-Боровця про формування ним на оцих теренах перших частин Української Повстанської Армії — справді гуманної армії, ціллю якої була оборона нашого безборонного селянства від грабіжників — німців та комуністичних партизан.

Я пригадував собі його спогади-оповідання, що вийшли книжкою під заголовком "Армія без держави". Я цю книжку багато разів перечитував. Я ж бо її редагував! Коли ж УПА попала під контроль інших людей, — вона зовсім була відведена від її благородних ідеалів та цілей: пізніше під її знаменами виконували невластиву їй роботу.

Десь над ранком у четвер 6 червня наш поїзд зупинився; повставали і ми, поскладали свою постіль, а поїзд стояв далі. Згодом проголосили, що наш поїзд запізнюється не менше як на дві години. По залізничній лінії із Софії, Болгарія, до Києва сталася аварія і через те рух всіх поїздів до Києва змінений; він опізнюється, отже нам доводиться ще трохи стояти. Але, нічого. Це опізнення дало мені нагоду ввійти в цікаву розмову з четвертою особою в нашій кабіні — з інженером-архітектором з Рівного, хоч імені свого він мені не виявив.

Розмова з інженером

Обслужниця нашого вагону принесла чай з сухарями, отже я відложив свого нотатника і ми почали розговлятися. Це дало мені нагоду представитися незнайомому інженерові і започаткувати розмову. Факт, що я священник Української Православної Церкви в Канаді зацікавив його і він ввійшов у розмову. Перше, він ставив мені ряд випробовуючих запитів і упевнившись, що зо мною може говорити, — почав розкривати мені свою безіменну душу. Він їде до Києва по професійних справах, але скоро торкнувся речей, які є справою мого безпосереднього зацікавлення.

Мій гарної вроди, лагідний і очевидно культурний співбесідник — учасник українського патріотичного активу в Рівному. Він, як і багато інших, покладав багато надій на проголошену М. Горбачовим політику "перебудови", але тому, що та перебудова здійснення суверенітету України в державно-політичному, ані в економічному сенсі не допускає, то суверенітет церковний українці мусять здійснити! Це рух за виборення для України незалежної Православної Церкви, отже, — рух за автокефальність, за патріархат.

Незалежність Церкви, на його думку, справа основного значення; вона встановлюється і популяризується, отже її треба підтримати. Автокефальність — це об'єднуючий фактор; він об'єднує всіх українців. Він почався в Галичині, переноситься на всю Україну, а також на Волинь, а це ознаки того, що суверенітет Православної Церкви в Україні затримається, сказав мій співбесідник. Він говорив спокійно, переконливо і це його переконання — дуже важливий елемент для пізнання духового наставлення українців в Україні — те, що я намагався вичути від людей, окреслити й встановити.

Вміжчасі, наш поїзд рушив вперед і наближався до Києва. У Києві ми попрощалися з цим добродушним інженером, побажали один одному добра, але він таки залишився для мене безіменним. Проте, цим не треба дивуватися. Довгий досвід навчив людей ССРСР бути обережними, незважаючи на "гласність" та "перестройку".

Останнє прощання з рідними у Києві

У Києві ми стрінулися з маленьким непорозумінням. Згідно з директивами, всі члени нашої групи мали повернутися до Києва 6 червня й зупинитися в готелі "Інтурист". Отже, в дальшому товаристві племінників Степана і Василя, я замовив таксівку, але сказав завести нас до готелю "Київ". Коли ж ми зайшли до реєстраційного столу, нам сказали, що ніякого замовлення від туристів з Канади в них нема. Я потелефонував до готелю "Інтурист" і мені сказали, що туристи з Канади повертаються з Ялти, але аж по обіді. Звідси ми знову замовили таксівку — а в Києві таксівки не легко спинити — і заїхали до готелю "Інтурист", де я перебував три ночі.

При реєстраційному столі мене повідомили, що до кімнати пустять тоді, коли приїде вся наша група. Мене це влаштовувало добре. Я сказав племінникам, що їм краще негайно повертатися додому, а я сяду ось там у тихому кутку просторої вітальної залі і буду працювати над своїми записами. Степан сказав, що тут, не далеко, живе його кума, отже добре буде перед виїздом з Києва відвідати її. На цьому ми стали. Тут мені судилося завершити кінцеву стадію прощання з родом, якого я не бачив 49 років і хто знає, чи побачу кого з них, а вони мене, колись у майбутньому. Правда, багато просили мене приїхати знову, але конче з дружиною, з сином і з невісткою, але це справа майбутнього.

За короткий час мого перебування серед рідні і цілого нашого роду, я багато пережив, багато пригадав собі, багато чого довідався, навчився. Я починав розуміти, чому в час радісних Свят Різдва Христового, навіть Великодня я звичайно переживаю якусь незрозумілу депресію. Я часом пояснював це явище відсутністю середовища, рідні — роду, але до заключення в цьому не приходив. А ось тепер, за короткий час побувши тільки 5-6 днів об'єктом любовної уваги сестри, брата, племінниць та багатьох інших членів нашого роду — я зрозумів, за чим я підсвідомо тужив у глибині своєї істоти, чого мені бракувало. Це, мабуть, тому, якимось інтуїтивно, я з почуттям співчуття сприймаю глузливі завваги по відношенні до людей, які заходять до церкви тільки на Різдво та на Великдень. Я думаю, що з того явища не варто глузувати, а радніш — шанувати його, бо воно говорить про природу людини дуже багато. А це ось що: без Бога, без Церкви, без роду і без традицій, без релігійних святкувань людина не може бути, не може жити.

У вітальній залі готелю "Інтурист", 6 червня 1991 року вранці стою я, а перед мною два представники мого роду, племінники: син сестри Жені, Степан Нагорний, і син брата Дмитра, Василь Ярмусь. У мене не було слів висловити їм вдячність за їхні великі послуги мені автом, — бо ж то завдяки їм, за короткий час, я зумів покрити широку площину мого зацікавлення, поробити контакти з відповідними людьми, довідатися багато, зрозуміти дещо.

Прощаючись з дорогими племінниками, ми висловлювали бажання побачитися знову. Я, якимось, через них, хотів передати повнішу силу прощання на всю нашу родину — вона ж виїхала була зо мною до Радивилова майже в тій самій силі, якою приїхала вітати мене в Тернополі. Але дощ та поспіх з посадкою на поїзд позбавили мене нагоди попрощатися з кожним і кожною з них особисто. То-

му я з особливим почуттям прощався з представниками обидвох віток нашого роду: з сином сестри Жені і з сином брата Дмитра.

Ми тиснули собі руки, вони з непокритими головами обіймалися зо мною, ми цілувалися і я просив їх іти. Але я вийшов з ними на подвір'я готелю і провів їх до виходу по сходах на вулицю. Сходячи по сходах нижче, Степан Нагорний оглядався, прощався знаком руки й світив тим самим світлом обличчя, яким він вітав мене на летовищі "Бориспіль" у Києві 27 травня. Василь втирав сльози. Я благословляв їх обидвома руками, аж поки вони не сховалися в заглибині вулиці.

Братися до праці над своїм нотатником я не міг. Я довго сидів на самоті; в мене на умі було не те, що я хотів записувати. Властиве натхнення пришло трохи пізніше.

Несподіваний гість із Львова

Коло другої години дня я підійшов до реєстраційного столу, щоб довідатися, коли саме наша група прибуде з Ялти. Урядниця сказала, що надвечір і без будь-якої мови дала мені ключа до кімнати. Я негайно зайняв кімнату, сконтактувався з Архієпископом Володимиром (Романюком). Він живе в кімнаті готелю "Україна". Там живе Владика Антоній, а також Патріярх України — Святіший Мстислав. Ми домовилися, що я зайду до них у п'ятницю 7 червня, на 10-ту годину ранку.

У четвер надвечір у дверях моєї готельної кімнати почувся енергійний стукіт. Я відкрив двері і побачив духовну особу. То був о. митрофорний протоієрей Созонт Чобич — священик УАПЦ у Львові й редактор органу Митрополита Іоана "Церковні Дзвони". Я мав намір стрінутися з ним у Львові, але не зміг. А тут він завітав до мене.

Мій несподіваний гість заходить у кімнату і заявляє, що він приїхав спеціально для того, щоб зо

мною побачитися, доручити мені деякі важливі документи і оповісти про стан, особливо в Галичині, де греко-католики й місцева влада з РУХ-ом включно провадять проти них безоглядно шкідливу боротьбу. Вони говорять, що для православних — місце за Збручем, а Галичина має бути католицькою, незважаючи на те, що католики в Галичині становлять віроісповідну меншість; більшість галичан, а втім галицька молодь Ватиканові і Папі не довіряють. Отже, католицька меншість почала нечисту боротьбу проти УАПЦ, бо вважають її найбільшою загрозою.

У даний час УАПЦ мусить оборонятися від греко-католиків, від Російської Церкви, яку тепер називають Українською Православною Церквою, від цивільної влади і від тих депутатів, яких сами вибирали та від РУХ-у. Отже, УАПЦ в Україні конче потребує підтримки. Без моральної та канонічної підтримки із-закордону — Україна може окатоличитися, бо під Московського Патріярха українці не підуть!

Це становище — то становище Священного Єпископату, духовенства та провідних мирян. Це якраз те, що о. Созонт хотів передати мені усно, хоч це саме подається в документах, які мені завтра має доручити Архієпископ Володимир (для доручення Блаженнішому Митрополитові Василю).

Багато з тих документів — це свідчення, до чого допускаються греко-католики в їхній боротьбі проти православних українців у Галичині. А приїзд о. Созонта Чобича із Львова до Києва — це спроба переконати мене, що міжцерковні стосунки в Україні набирають загрозливих розмірів та що УАПЦ потребує негайної підтримки. Інакше, в Україну піде римо-католицизм, який уже має неабиякі успіхи.

Оце об'єм і зміст справи, з якою до мене приїхав митроф. прот. С. Чобич і я запевнив його,

В Патріаршій Канцелярії, зліва направо: Архієпископ Володимир, Патріярх Мстислав, протопресвітер Степан Ярмусь і Єпископ Антоній.

що все передам Блаженнішому Митрополитові Василю. Його високо шанують в Україні.

По візиті о. Созонта я вечеряв у родини Ніли Храмової, знайомої працівниці "Інтуриста". Це дозволило мені побачити, як живуть пересічні київляни. З цієї нагоди пані Ніла передала нашій невістці танцювальні чобітки і туфлі. Вона сама колись танцювала, — в ансамблі Вірського

Відвідини Патріяршої Канцелярії і Патріярха

У п'ятницю, 7 червня вранці наша група, автобусом "Інтуриста", їхала на екскурсію, а я під'їхав з нею до готелю "Україна" на визначену зустріч з Єпископатом УАПЦ. Архиєпископ Володимир займав кімнату ч. 431, Єпископ Антоній — 547, а Святіший Патріярх Мстислав в апартаменті ч. 450. Коли я постукав у двері Владики Володимира, — він вже очікував мене.

Архиєпископ Володимир виявив очевидне задоволення і негайно після привітання перейшов, як сказав він, до справи самого існування УАПЦ.

УАПЦ в Україні зустрічається з поважними труднощами. Народ горнеться до УАПЦ, оформлюються церковні громади, але в Галичині вони зустрічають великий опір з боку українців греко-католиків, з боку Української Православної Церкви, тобто — Московської Патріярхії і з боку державних властей. Усі вони оскаржують УАПЦ в неканонічності.

Тепер вже у містрадах говорять, що тому, що УАПЦ ніхто не визнає, то нема що реєструвати її громад, або давати їй у посілість церкви та інші об'єкти. Тому то, здобуття визнання УАПЦ іншими Православними Церквами, або хоч би деякими з них розв'язало б руки, а УАПЦ здобула б право на посілість церков. У цю пору — це вимога першорядного значення.

**Трапезна церква Михайлівського монастиря, приміщення
Громади УАПЦ Св. Івана Богослова, а також
Патріаршої Канцелярії.**

Архиєпископ Володимир підкреслив, що якщо в інших речах між провідними людьми УАПЦ буває розбіжність, — у справі потреби канонічного визнання з боку інших Православних Церков, а перш за все — від Вселенської Патріархії, — на цьому питанні вони всі об'єднані.

Владика Володимир оповів дещо про католицький сектор на релігійній сцені України. (У всій Галичині є ще понад 250 парафій Московської Патріархії). Він говорив про безперервні заходи українців греко-католиків в їхніх протидіях, щоб спинити поширення УАПЦ в Галичині. Від них — це дуже нечиста робота. В ситуації відкритих конфліктів між греко-католиками і православними за посілість церков, греко-католики у багатьох випадках вдаються до підступів. Ось, наприклад, договоряться католики з православними, що будуть вживати церкву спільно, по черзі; але як тільки католики візьмуть ключі до церкви, — вони негайно міняють замки і православних більше до церкви не пускають. Закони, які видаються у користь віроісповідань, у випадкові УАПЦ не застосовуються. Але от реєстрація римо-католицьких громад проходить без перешкод, — навіть при допомозі греко-католиків.

Тепер в Україні встановлюється така сцена: у Львівській області зареєстровано 70 римо-католицьких громад; у Тернопільській — 60; у Хмельницькій — 53; у Вінницькій — 50. Римо-католицький Архиєпископ Львова підлягає польському примасові кардиналові Глемпові, як і греко-католицький Єпископ Перемиський; а греко-католицький Єпископ на Закарпаття — підкорений мадярському кардиналові в Будапешті.

До кімнати Владики Володимира зайшов Єпископ Антоній — директор Патріаршої Канцелярії в Києві. Ми познайомилися з ним і обмінялися думками. Владика Володимир вручив мені пакет

документів для передачі Блаженнішому Митрополитові Василієві і просив доглянути, щоб вони були спрямовані на місця призначення. Я пакет прийняв і запевнив Владик, що доручу їх Владиці Митрополитові.

Я поінформував Владик Володимира й Антонія про мої враження з подорожі по Україні, про зустріч з Владиками Василієм, Данилом і Миколаєм та про життя і нашу працю в Канаді. Тоді ми всі рішили піти на побачення з Святішим Патріярхом Мстиславом І. Владика Володимир потелефонував Святішому Мстиславу і сказав, що він чекає на нас. Отже ми всі три пішли до Патріяршої квартири.

Із Святішим Мстиславом ми були знайомі від 50-их років; я тоді відбував священиче служення в Лондоні, Англія. Тепер зайшовши до його кабінету я жартуючи, промовив: "Святіший над Святішими!" А Святіший Мстислав відповів: "Ходи, ходи. Я знав, що ти зайдеш".

Я попросив Його благословення, ми привіталися і зайшли в розмову, при чому він розповів про його пригоди в Каневі, 22 травня, ц.р.

Від часу нашої зустрічі в березні 1990 року, Владика Мстислав трохи змарнів. Але це нічого. Він рухливий душевно й інтелектуально, повно зорієнтований і свідомий своєї позиції. Слухаючи його розмови, я приходив до гадки, що він — ніби на своєму місці і що в цей час він може й потрібний в Україні. Наша розмова діловою не була; ми зробили спільну знімку, попрощалися і розійшлися. Ми з Владиками повернулися до кімнати Архієпископа Володимира. Я віддав Владиці Антонієві позичену в нього рясу, ми попрощалися і розійшлися. З Владикою Антонієм правдоподібно стрінемось у Канаді, куди він мав би прибути вкортці.

Отець Петро Бойко з молодим дияконом завезли мене до майбутнього центру Київської Патрі-

Надбрамна церква Пресв. Тройці й дзвіниця Києво-Печерської Лаври.

ярхії, на місце зруйнованого Собору Михайлівського Манастиря на Трьохсвятительській вулиці. Будинки манастиря будуть відбудовані при зголошеній допомозі Клубу відомої спортової дружини, Київського "Динамо". При збереженій трапезній церкві зруйнованого манастиря вже основано нову чернечу спільноту, яка діє і заводить нормальне чернече життя. По ознайомленні з цим об'єктом УАПЦ в Києві, достойні добродії відвезли мене до готелю "Інтурист".

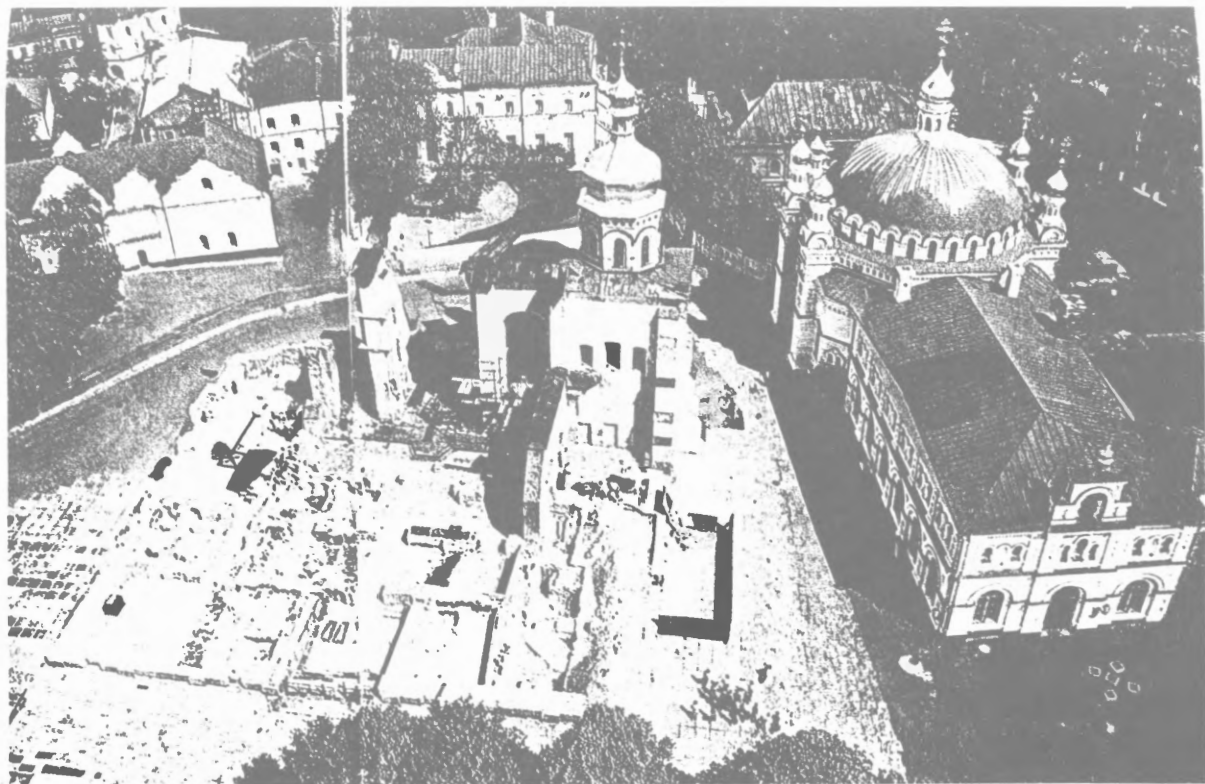
Бовван над Святинями Печерської Лаври

В п'ятницю 7 червня по обіді в нашій програмі були відвідини заповідника Києво-Печерської Лаври. Але всього ми не побачили. Ми прийшли через східну браму, оглянули зовнішній вид Троїцької надбрамної церкви, славну дзвіницю Києво-Печерської Лаври, Трапезну церкву та руїни Успенського Собору, що був зірваний більшовиками 1941 року (вони оскаржували німців у цьому злочині). Тут ми оглянули те, що можна було бачити із-зовні. Вглибину святині ми не могли піти; в нашій групі були жінки, одіті в штани, отже їх далі не впускали. Щоб не залишати їх самих, — ми всі відмовилися від дальшої прощі.

З гірки, на якій ще уціліла й красується велична споруда Києво-Печерської Лаври — дзвіниця та манастирська трапезна палата з церквою, — гарний вид на дальші святині Лаври, на Дніпро, на Київ. Зелень дерев, з-посеред яких показуються золоті куполи святинь обдавала б глядача духом старовини, задумів, спокою, — як би так можна було не бачити того сталевого істукана, який ось там, на горі стоїть з погрожуючим мечем у руці. Це сивобліда безкровна "Статуя Батьківщини", висоти на 102 метри, поставлена тут сорок років після зруйнування Успенського Собору.

Макет Успенського Собору Києво-Печерської Лаври. Собор був зруваний більшовиками 1941 року.

В центрі, руїни й залишки Успенського Собору Києво-Печерської Лаври. Зправа — Монастирська трапезна палата з церквою.

Але коли вавилонський істукан — то сон (Даніїл 2:31-36), — статуя-бовван, що поставлена над святинями Києво-Печерської Лаври й всієї України — то сталева дійсність, за яку Україна заплатила понад 150 мільйонів карбованців. Статую виведено вище куполів Печерських святинь. Вона стоїть погрозою всій тій царині духа, спокою і краси, яку Києво-Печерська Лавра навіювала людям віками.

Але "Статуя Батьківщини" над Києво-Печерською Лаврою — це зовсім не те, що кликало б людство до спокою, любові, до ладу. Це холодна "велетенськість" (послужившись висловом Василя Барки) з голим мечем у правій руці. Це вона, оця большевицька "велетенськість" за все двадцяте століття наносила людству так багато терпінь, сліз та горя.

"Статуя Батьківщини" на Печерській Горі — це гола наруга над ніжними почуваннями людського духа, повна образа його. Не диво, що цього монстра в альбомах Києво-Печерської Лаври не подають.

Не знаю, як ця какологічна потвора подіяла на естетичні сприймання моїх співпідорожніх. Але добре пам'ятаю, що ми всі, після оглядин її, однодушно просили нашу гід, Світлану, везти нас назад, до готелю. До Св. Софії ми вже не йшли.

У п'ятницю 7 червня ввечері, для наших туристів була влаштована прощальна забава. Я рішив працювати над своїм нотатником.

Подорож до Канева

Субота, 8 червня була в нас останнім днем в Україні. Нас побудили раненько, ми поснідали в готелі і автобусом "Інтуриста" виїхали до Канева поклонитися пам'ятникові Тарасу Шевченкові й оглянути його музей. Групу вела Світлана Максимова. Вона використовувала кожну нагоду ознайомлювати нас з окремими кварталами й головними

На світлині, зліва, Святині Києво-Печерської Лаври. А зправа — витвір дегуманізованої людини другої половини XX століття, погрозлиив бовван з мечем у правій руці. Це "Статуя вітчизни", поставлена коштом понад 150 мільйонів карбованців.

об'єктами Києва. Ми переїхали Дніпро-Славути і їхали вулицями міста на Лівому березі. Незадовго, ми виїхали на головний шлях, що веде до Канева.

З Києва до Канева біля 170 км. Отже був час на зорове ознайомлення з частиною лівобережжя України, на роздуми. На мене дуже миле враження справляв сам шлях. Він у доброму стані, з обох боків обсаджений трьома рядами дерев: каштанів, акації, або тополі.

Колгоспні лани оброблені, засіяні. Де-не-де жінки працюють на буряках, готовляться сінокоси. Колгоспні землі обсажені живоплотом дерев, — гарна та наша Україна! Ось за що тут віками билися орда, ляхи та інші заїзники з нашими козаками. Ось чому вона й по сьогоднішній день силується на всі боки, щоб визволитися від займанців з півночі, але повно визволитися невисилі. Така її доля? Доля народом не судиться; вона виробляється, або накидається народам, — так і нашому. І кайдани людям накладають, але їх можна і треба рвати! — мовив та благав нас Шевченко.

Ось ми доїжджаємо ближче до Канева, до його могили. Що ж він скаже нам? Яким духом натхне нас невмиручий Тарас?

Автобус з'їжджає з головного шляху і повертає вправо і прямує на Канів. З правого боку, перед нами розливаються води штучного Канівського моря. Багато-багато земель України заляли водами й змарнували чужі господарі: тут коло Канева, а ще більше нижче, створивши з вод Дніпра моря Кременчуцьке, Каховське, а на півночі Київське. Ось як нищать Україну: робили це штучним голодом, розстрілами української інтелігенції та здорового селянства, ядерною отрутою з Чорнобиля, пляновим обезславленням українців по всьому світі і хто знає ще якими способами. Все знаходить на думку живої людини... Як ось, наприклад: релігійні події в сучасній Галичині, окатоличення, а навіть лати-

нізація II. Наше припущення, що поширення католицизму в Україні в його латинській формі — це результат переговорів Горбачов-Папа (реєстрація римо-католицьких парафій по областях України здійснюється без ніяких перешкод!) дуже правдоподібне припущення. Цей новий розвиток іде проти інтересів українців й України; але він має історичні прецеденти. Ось приклад. Чеський дослідник походження й розвитку націоналізму, Ганс Когн (Hans Kohn) стверджує, що росіяни і поляки були в постійних війнах між собою. Але вони завжди єдналися, коли їм треба було стати проти українців. Звідси наші припущення про еventуальний предмет переговорів Папи з Горбачовим. Що ж інше могло їх цікавити? Тут свідками є всі договори Польща-Росія та України з обидвома цими партнерами; вони не дотримувалися їх ніколи.

Але ми ось доїжджаємо до Канева. Наш автобус зупинився коло якогось базарчика, ми закупили живих квітів, але нам сказали, що на Тарасову гірку звідси треба йти пішки. Але як? Пересічний вік наших туристів 75-80 років!

Водій нашого автобуса, трохи зрусифікований галичанин на ім'я Стьопа, прийшов до висновку, що тому що сьогодні туристів небагато, — він повезе нас автобусом на гірку скільки лише зможе і ми радо прийняли його добродушну пропозицію. Але вкінці таки треба було злізти з автобуса і далі йти пішки. Ми йшли стежкою, навколо нас спокійний ліс, світ птиць та деяких звірят. Ми пройшли коло сторожевої хати (він колись добровільно беріг могилу Шевченка), почали спускатися вниз. Перед нами показався будинок. Це музей Тараса Шевченка та приміщення для обслуги. З голосників, розміщених у ліску на гірці, розноситься приємний хоровий спів Заповіту Шевченка: "Як умру, то поховайте мене на могилі..." А це якраз те, що на даний момент підходить найкраще.

Канів. На світлині вгорі — пам'ятник Тарасові Шевченкові, а перед ним (внизу) — вид на улюблену Шевченкові ріку, Дніпро.

Навколо тихо, спокійно, приємно, а в душі, мимоволі, виробляється відчуття чогось ще кращого. Перед нами висипана могила, а на ній пам'ятник; то фігура Тараса Григоровича Шевченка, а ми підходимо до неї зтилу. Музей Шевченка залишається за нами, трохи справа, а перед нами панорама широкого Дніпра й трохи забудов, заселені простори. Заповіт Шевченка про місце його поховання був виконаний, як слід. Всі члени нашої туристичної групи, сходами, підійшли до Пам'ятника Шевченкові і поклали перед ним живі квіти. Ми також фотографувалися на цьому місці.

Кобзар Олексій Чуприна

До мене донісся чоловічий спів і музика бандури. Я поглянув у цей бік. Під деревом на лавці сидів сивий дід з довгою бородою, а навколо нього група людей. Це кобзар Олексій Чуприна Сергійович, віком 84 роки. Він виспівував українські думи та пригравав на бандурі. Я рішив познайомитися з ним, сказати йому, хто я та звідки. Я попросив його наспівати мені декілька дум для запису на магнітоплівку, щоб ці думи наші люди почули й у Канаді. Старий Олексій погодився, але й завважив, що краще б його запросити до Канади, а там він міг би співати перед багатьма людьми.

Я попросив його адреси і він послужив мені. А тоді старий Чуприна трохи подумав, вирівнявся і почав співати. Він співав усердно і чисто. Навколо зібралось ще більше людей. Тут появився чоловік із ще одним магнітофоном.

Я подякував дідові за послуги і пообіцяв написати йому з Канади, а сам пішов шукати своїх. Дід далі грав і співав, розказуючи людям про правду, добро, радість та згоду. Пізніше я довідався, що дві неділі перед тим, 22 травня, старий Олексій

На світлині вгорі, протопресвітер С. Ярмусь записує думи, наспівані канівським кобзарем, 84-річним Олексієм Чуприною. Внизу, вінніпезька група відвідувачів України з гідом Світлянню Максимовою (остання зправа), після положення квітів у стіп пам'ятника Шевченкові.

Профіль кобзаря Олексія Сергійовича Чуприни.

сидів разом із Святішим Патріярхом Мстиславом і співав свої думи на східцях Музею Шевченка.

Я знайшов своїх друзів-туристів у Музеї Шевченка. Гарний він, цікавий і повчальний. Наприклад, у Музеї Шевченка я перший раз довідався, як широко відомий — навіть популярний! — Шевченко є серед народів Азії.

По оглядинах Музею Шевченка, ми з'їхали з Гірки Тараса надолину, пообідали в ресторані і повернулися до Києва, — до готелю "Інтурист".

На закінчення нашої туристичної програми в Києві, в суботу ввечері, ми відвідали театральну виставу випускників Київської балетної школи.

У неділю рано, 9 червня 1991, о годині 9:35, політом "Україна", ми вилетіли в поворотну дорогу до Канади. До Вінніпегу ми прибули о годині 8:45 вечера.

Степан Нагорний з дружиною Галею і дітьми: Люда — вона учителька і вже одружена, а Васька — студент університету

"СПРАВА НЕ ОДНОГО ДНЯ"

"Справа не одного дня" — це інтерв'ю, яке з протопресвітером о. д-ром Степаном Ярмусем перевів журналіст-кореспондент часопису "Благовіст", Тернопільсько-Бучацької Єпархії УАПЦ, з нагоди його відвідин України й рідні від 27-го травня до 9-го червня ц.р. Інтерв'ю відбулося в домі його брата Дмитра, в селі Лідихові біля Почаєва, 1-го червня 1991 року.

Редакція.

Роки вже давно посріблили йому скроні. Та милосердний Господь дарував здоров'я, захищав від злих людей і допоміг вижити у найскрутніших обставинах. Він — уродженець села Лідихів Кременецького району, нинішній редактор українсько-англійського часопису "Вісник" — органу Української Православної Церкви в Канаді, — протопресвітер отець Степан Ярмусь. Людина, яка доклала багато зусиль і праці щодо здобуття євхаристійного єднання Української Православної Церкви в Канаді, неодноразово беручи участь у переговорах у Вселенській Константинопольській Патріархії.

Як співається в українській сучасній пісні "Плаче й тепер білим цвітом мамина вишня в саду". І досі цвіте рожевим цвітом яблуня на обійсті, де жив колись отець протопресвітер Степан Ярмусь. Збереглася.... Кожен клаптик прабатьківської землі для нього — святиня. Сімнадцятирічним юнаком, навесні 1942-го німці вивезли його на Захід. І тільки через 49 років він переступив поріг хати рідного брата! Зустрівся знову з Україною, з дорогами його серцю людьми...

— Всечесніший отче протопресвітере, які почуття охопили Вас, коли Ви ступили на землю України?

— Наш літак приземлився в Києві, і найперші мої враження з'явилися із знайомства зі старовинною святиною мого народу — золотOVERХИМ Києвом. Храми Печерської Лаври, Святої Софії, Андрія Первозванного, кожен проспект столиці, вулиці, Дніпро-Славутич — справляють незабутнє враження, дихають духовною симфонією століть.

— На чие запрошення Ви приїхали до України?

— Я прилетів у складі приватної туристської групи і повертаюсь до Києва 6-го червня. У нас цікава, змістовна, насичена програма, і сподіваюсь мати ще цікавіші враження і уявлення про стан духовного і політичного життя столиці України. Але вже в перші дні чисто випадкові контакти і знайомства з людьми засвідчили, що на УАПЦ, на її своєчасний рух і розвій тут покладають великі надії.

— *Що дало Вам привід зробити такі висновки?*

— Одна незацікавлена в нашому церковному житті людина, яку я знаю давно, принесла мені газету "Вечірній Київ", де було широко висвітлено інцидент в Каневі, із святкування уродин Кобзаря, про дії УПЦ (РПЦ). Коли я був у Чернівцях, також переконався, що наша Церква й там має сильні позиції.

— *Ви там зустрічались з представниками УАПЦ?*

— Розмовляв із священнослужителем, з яким давно листуюся, і він сказав, що окремі люди ще побоюються переходити в УАПЦ у зв'язку з її національним самовираженням. У Чернівцях, як я зрозумів, національна самосвідомість, з певних причин, ще в стадії відродження.

— *У нас прийнято Закон про свободу сумління і віровизнання. Невдовзі буде прийнято нову Конституцію України. Багато депутатів від Народної Ради сходяться на думці, що на Україні повинна бути єдина т. зв. Українська Християнська Церква. А яка Ваша думка?*

— Україна з її понад п'ятдесятимільйонним населенням, як кожна нація в історичному, богословському і моральному відношенні повинна мати свою Автокефальну (незалежну) Православну Церкву. Зрозуміло, що в цій Церкві Богослужіння повинно проводитись рідною українською мовою. (Але такого явища, як "Українська Християнська Церква" нема і ледве, чи може бути. — С.Я.).

— *Нині на Україні рівноправно утверджуються, як УАПЦ, так і Українська Католицька Церква. У західному регіоні України склалася напружена суперечлива ситуація. В претензіях на храми і церковне майно та його приналежність люди не завжди виявляють християнські чесноти, а, більше, риси марновір'я. Це зумовлене ще й*

більш як сімдесятирічним впливом на людську психіку державного атеїзму. Які шляхи до духовного очищення, примирення і утвердження у вірі українського народу Ви бачите?

— Що я можу сказати з цього приводу... Всім нам дуже легко бути православними, католиками, чи протестантами, але дуже важко бути справжніми християнами. Те, що Україна була Православною і охрещувалась в цій вірі — не підлягає сумніву. Стверджувати, що Україна хрестилась в католицькій вірі — нонсенс. Кажу так не тільки тому, що я православний. Більшість людей на Україні знає, що ми споконвіку були православними християнами. Є категорія людей, яким це доводити даремно. Одначе, я думаю, що на Україні віруючі повинні мати повну волю у виборі віри — як православні, так і протестанти, чи католики.

— *Як редактор популярної в Канаді православної газети, ви добре знаєте церковне життя у світі. Скажіть, будь ласка, чи на сьогоднішній день, після Другого Ватиканського Собору, Українська Греко-Католицька Церква залишилася такою, якою вона була до 1939 року, чи має вже суттєві відмінності?*

— Розбіжності між Греко-Католицькою Церквою довоєнною і тією, яка зараз називає себе "Греко-Католицькою", великі, як в богословському, та і в обрядовому відношенні. Між цими церквами, крім назви, уже значно менше спільного. Сьогодні ієрархи українських католиків в офіційних розмовах і документах називають свою Церкву не Греко-Католицькою, а просто Католицькою. Серед католиків є різні течії, одні — прихильники латинізації, інші відстоюють візантійський обряд... Але всюди між українськими католиками немає єдності, особливо, по відношенні до церковного календаря. Власне, на це Папа Римський розраховує. Свідчення цьому — призначення на Україну багатьох єпископів римо-католицького обряду. Римо-католицизм має намір іти далі — на Схід — і в Україні, і в Росії. Але тепер уже в своїй римській ідеї, бо греко-католицизм себе не виправдав.

— *Отче протопресвітере, який шлях пройшла УПЦ в Канаді до того часу, як одержала євхаристійне єднання, і що принесло воно їй?*

— То був дуже довгий, давнешній і складний шлях ...єднання з Константинополем. Він починається від визвольних змагань, УАПЦ з 20-х і 30-х років, в широму бажанні представників нашої Церкви, її митрополитів; Івана (Теодоровича), Іларіона (Огієнка), Андрея (Метюка), Василя (Федака). Свого часу багато зусиль доклав для цього і нинішній Патріярх Мстислав. Тепер, ідея євхаристійного єднання, започаткована ними — отримала своє втілення. До цього часу багато священиків вважали, що нам бракує тієї світової спільності. При Божій ласці ми цього досягли. Раніше ми не мали можливості представляти інтереси своєї Церкви на форумах та конференціях з питань підготовки до Восьмого Вселенського Собору, відстоювати певні позиції українського православ'я на Україні.

— *Як на Вашу думку, наскільки позначиться визнання євхаристійного єднання, а тим більше, Автокефалії нашої Церкви на її утвердження?*

— Утвердження Автокефалії — справа не одного дня. Правда, Україна має всі передумови для автокефалії — власну землю, ієрархію, свою визначну історію Православ'я, Богословські школи, Святе Письмо та іншу релігійну літературу рідною мовою. Теоретично — це просто. А, фактично, шлях кожної автокефалії, навіть такої, як Болгарська, Румунська, Сербська та багатьох інших був тернистим і складним. Нам, українцям, потрібно бути більш віротерпимими, утверджуватись добрими ділами. Зараз діяспора, особливо, Українська Православна Церква в Канаді, докладає величезних зусиль для визнання нашої Церкви в Україні, як рівноправної на форумі світового Православ'я.

— *Які, на Вашу думку, перспективи в Українській Автокефальній Православній Церкві?*

— Сьогодні відчутний явний прогрес. Правда, зусиль і праці потрібно ще багато. Адже, чимало віруючих вважають, що справа Церкви залежить лише від якогось особливого стану її канонічності, забуваючи при

цьому слова Ісуса Христа: "Де збереться вас двоє, або троє в ім'я Моє, там Я серед вас!". Ще раз хочу підкреслити, що найкращий аргумент щодо подолання психологічного бар'єру — це бути кращою Церквою, нести поміж людей християнські моральні і духовні цінності. Ми повинні оминати полеміку, а лише утверджуватись.

— *Ваші побажання віруючим нашої Церкви і редакції газети "Благовіст"?*

— Все, що я прочитав у Вашій газеті, мені імпонує. Радію за Вас, що ви маєте свою трибуну, яка повинна допомогти вам розумно утверджуватись. Це доказ позитивного поширення руху Автокефалії. Ви в міру можливості широко інформуєте про церковне життя в області та поза її межами, друкуєте статті вимушеного полемічного характеру. Я побоююсь, — *всміхається протопресвітер отець Степан Ярмусь*, — що ви скоро станете моїми конкурентами, бо вірю, що маєте більші потенціально-творчі можливості.

Усім віруючим на Україні зичу Божої благодаті, здоров'я і добра, всього того, що заповідано в нашій церковній пісні:

"В єдності сила народу,
Боже, нам єдність подай!"

Ярослав Велиган,
село Лідихів, 1 червня 1991 р.

Пам'ятники великим синам Української Землі: вгорі — Хрестителеві Русі-України, Імператорові Володимирові Великому;
внизу — великому гетьманові України, Богданові Хмельницькому.

КІНЦЕВЕ СЛОВО

Моя подорож в Україну, 26 травня — 9 червня 1991 року, була неабияким почином, під яким би там кутом зору на неї не дивитися. Вона була наспіх аранжована, на мої пляни — дуже коротка, але вона була нагодою для великих і дуже важливих для мене пересвідчень.

З родинного погляду, вона дала мені нагоду — після 49 років розлуки — ознайомитися з сестрою, з братом, з нашим великим родом й збагнути його ціну. З патріотичного погляду, вона зблизила мене з країною моїх батьків, яку я досі лише ідеалізував (часто мрійливо), а тепер я набрав її на струни своєї істоти й свого серця такою, якою побачив її. З точки зору духових і віроісповідних перспектив, вона дала мені рідкісну нагоду упевнитися, що мої заключення в цій площині життя були і є правильними, і такими вони повинні залишитися.

Моя рідна країна — Україна; мій великодушний рід; Свята Українська Православна Церква, служителем якої я є і хочу бути; українська людина, а втім — простолюття України; вся наша українська духовість й українська культура, — все це такі цінності, яких нічим у світі не можна замінити. За них можна вмирати і багато-багато вибирали цю чашу свідомо й випивали її до дна.

Українська людина — хоч яка вона перемучена, скільки вона гнана й використовувана, як часто десяткована силами видимих і невидимих носіїв усяких політичних утопій, навіть духових тираній, — та українська людина — особливо на її селянських низах — ще не стратила своєї великодушності, благородності, звичайної життєвої зарадності, а понад усе — свого історичного духового аристократизму, перед яким благоговіли чужинці. Я дуже радий з цього всього, бо то, чейже, підстава для мого пастирського й філософського антропоцентризму, яким я дорожу так високо.

Але, з яких би там позицій не дивитися на нашу українську царину та її проблематику, — Україна,

Українська Православна Церква, українська людина, — все це сьогодні баянсується на вістрі кризи, від якої поверхові, тобто — безглибинні суверенітети так політичні, як і духові будуть безсилі нас врятувати. Бо ось там, де ми могли б показати свою істотну зрілість, свою могутність і силу, — там ми вже почали колотися й дробитися, — в Галичині, наприклад.

Та все ж таки, навіть за такий короткий час мого побуту в Україні, я завважив низку явищ несподіваної ваги. Наш народ почувається і поводить ся багато вільніше, ніж перед тим. Я чув дуже жваві дискусії політичного змісту в телевізійних і радіо програмах, читав вільнодумні статті в пресі, слухав дуже гарні виховні й патріотичні програми і справді захоплювався побожністю й великодушністю наших селян. Це саме треба сказати про прояви політичного прозріння та національного й церковного патріотизму.

Але за той час я прозрів і дещо інше. Перше, що поразило мене глибоко — це прозріння, яку психологічно шкідливу русифікаційну роботу веде Московська Патріархія в Україні самим лише вживанням в Богослуженні старої церковно-слов'янської мови, але в її російській вимові. Та раз уже назвали Церкву в Україні "Українською Православною Церквою", то чому, придержуючися церковно-слов'янської мови в Богослуженні, не завести української вимови її, що фонетично була б ближче до її оригінальної форми, а одночасно краще відповідала б психіці української людини?

А друге — ще більш відрозливе явище — це безперебірна наявність майже в кожній місцевості пам'ятників Леніна. Яке насильство над почуваннями людей ставити перед ними ідола, який своєю згубною комуністичною ідеологією змарнував життя великих мільйонів, — змарнував усе двадцяте століття! Хто підрахує людські втрати з приводу насильного введення в життя цієї ідеології! Або хто підрахує самі кошти побудови цих пам'ятників! До тепер я цього не усвідомлював, нічого про це не думав — аж поки не подивився на це явище своїми власними очима. І це неабияке прозріння.

Я глибоко вдячний Господу Богу, що поклав мені на серце поїхати в Україну цього року. Дякую всім за

заохочення це зробити; дякую сестрі Жені, братові Дмитрові, племінникам, племінницям та всім членам нашого роду й усім друзям за гостинність, за дружбу, за добродушність, за допомогу, за приймання мене як свого.

Колесо мого життя котилося по різних "Єгиптах" кількох континентів; я радий, що хоч після 49 років мандрівок по світі я зміг завітати до вас — в країну моїх батьків, і сказати:

"Я — вам свій. Я — ваш брат." А ви так великодушно прийняли мене. Того я ніколи не забуду! Правду кажучи, я й так не забував вас ніколи.

Дякую всім працівникам в царині духа, науки й культури, яких я пізнав в Україні; всім моїм односельчанам й о. Павлові Зубкевичу за нагоду послужити в лідихівській церкві, — всі бо ви вплинули й збагатили мене добром і скарбом, який набувається не інакше, а тільки доброзичливо переливається з душі в душу.

А ви, дорогі племінники-добродії Степан Нагорний і Василь Ярмусь. Не думаю, що ви здаєте собі справу з того, яку велику службу ви чинили, коли возили мене по землях Волині і Галичини. Дякую вам! А втім, я дуже задоволений, що мав нагоду пізнати вас.

А тепер всі ви — ті, що давали мені нагоду й привід збирати враження і писати ці рядки рефлексій, будили в мене натхнення і волю звести їх у форму даних спогадів і ті, що будете читати їх з почуттям і терпінням, — всі: Бувайте здорові, а Богу — милі.

Автор

—————

ФУНДАТОРИ ВИДАННЯ ЦІЄЇ КНИЖКИ

Видання цієї книжки рефлексій з відвідин України завдячується жертвенності її фундаторів, імена яких подаються нижче:

Громада Св. Володимира, Кенора, Онтаріо ..	\$500.00
Свящ. Михайло Самсін, Вінніпег	500.00
Анна Зенчишин, Сван Ривер, Манітоба	500.00
Орися Романюк (у пам'ять батька Еміліяна і сестри Еви Цуркан), Кенора, Онтаріо	300.00
Н. Н., Торонто, Онтаріо	250.00
Анна Фігус-Ралько (у пам'ять батьків — піонерів Антона й Анни Фігусів), Вінніпег	250.00
Зеновія Крип'якевич (у пам'ять Михайла Ситника і Петра Крип'якевича), Вінніпег ..	250.00
Іван Хохлач, Монреал	200.00
Н. Н., Б.К.,	200.00

На фонд видання цієї праці пожертви також зложили прот. о. д-р Ігор Куташ і Галина Рубас, Монреал, Квебек.

Крім названих жертводавців-фундаторів, висловлюю сердечну подяку Марії Корчевич за читання-коректу матеріялу та Володимирові Басарабові за технічну допомогу в підготові цього видання.

Нехай Вашу жертвенність і співпрацю благословить Господи

Протопресвітер Степан Ярмусь

Адреси організованих волинян у Вінніпезі:

ТОВАРИСТВО “ВОЛИНЬ”

SOCIETY OF VOLYN,

Postal Station B, Box 3651

Winnipeg, Man., Canada R2W 3R0

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

Box 606,

Winnipeg, Man., Canada R3C 2K3

ISBN
1-895360-08-0

